

Пролетары ўсіх краёў, злучайцеся!

МАЛАДНЯК

Літаратурна - мастацкая і грамадзка-
політычная часопісь—орган Ц. Б. Усе-
беларускага аб'яднання пісьменьнікаў
і поэтаў „Маладняк“

ПАД РЭДАКЦЫЯЙ
Іл. Барашкі, П. Галавача, А. Звонака,
В. Каваля, Я. Ліманаўскага, А. Моркаўкі

Год выданьня шосты

Сшытак дзесяты
КАСТРЫЧНІК

ВЫДАВЕЦТВА ЦК ЛКСМБ „ЧЫРВОНАЯ ЗЬМЕНА“
М Е Н С К — 1928

Менск, друкарня Беларускага
Дзяржаўнага Выдавецтва.
Галоўлітбел № 2227.
У ліку 1.000 экз.
Заказ № 118.

Суседзі

(Апавяданьне)

* * *

Ледзь-ледзь прыкметна, далёка ў полі, дрыжэла ў серабрыстых пералівах паветра. У гары паслаўся цёмна-сіні прастор, рабаваты месцамі ад кавалкаў пушыстых хмар.

Паліла сонца. Ад сьпекі застыла ўсё: і лес далёкі, ад далечы сіні, і поле, і хаты, і самі людзі.

У полі ляніва грае пастух. Дзесьці ўгары моцна просіць піць коршык,—на дождж. Шырока пазяхае, ідучы за гуртом сьвіней, пастух, цягне па зямлі за сабою пугу. Усюды спакой санлівы, мерцвячы.

На вуліцы Юшкаўскай пуста. Людзі—ці ў дварох пад павецямі, ці ў хатах. Хвілімон паціху йшоў вуліцай, цуглямі аброці зьбіваў верхавінкі паросшай ля плоту крапівы, нарошна мерыўся і растаптваў накарэўшую на вуліцы камякамі гразь і думаў пра зямлю. Думы былі лянівныя, цяжкія, як сама зямля.

„Калі-б валоку замець мне яшчэ, тады-б ужо й даволі. Тады-б да зямлі парабка наняў... Хату-б новую й каня яшчэ аднаго хоць. У людзі выбіўся-б“.

Думы такія сьпелі даўно ў галаве Хвілімона і заўсёды былі аб зямлі, аб хаце новай, аб кані. Далей круг думак замкнуўся. Хвілімон нават ня думаў, якая будзе хата, як ён павядзе гаспадарку, калі замея яшчэ валоку. А ў апошнія дні ў горадзе ён злавіў сябе на думцы сьмелай занадта, да якой баяўся варочацца, у рэальнасьць якой ня верыў. Думка была аб тым, каб разжыцца ды „плян“ у горадзе купіць і адчыніць заезджы двор.

У Панаса ля калодзежа рылася сьвіньня, масьцілася купацца. Хвілімон нагнуўся, узяў камяк сухое гразі і кінуў у сьвіньню.

— Аюць, аюць, каб цябе, гадасьць... ля калодзежа...

Успомніў, што трэба пакрыць нанова свінушнік. За гэтым успомніў, што цячэ страх і ў клеці.

„Куплю гонту, пакрыю стопку і клець і хату перакрыю“.

Але не пашоў у хату, а пад павець і сеў на парозе стопкі. Пад павецьцю, пад крывулямі, разрыўшы яму, ляжаў кормны кабан. Ля яго, разграбаючы пясок, масьцілася кура. Кабан, счуўшы гаспадара, адкінуў лыч, захрукаў, пачаў часта цяжка дыхаць. Хвілімон устаў, прынёс вядро і абліў вадой кабана. Спалоханая пырскамі, з кудахтаньнем адскачыла кура, але не ўцякла, а пашла піць затрымаўшуюся на пяску ваду.

„Пудоў сем будзе. Прадам яго ды яшчэ адтуль-адсюль трохі і задатак аддам“.

Уяўленьне малявала вялізны, пакрыты густой зеленьню збожжа, кавалак зямлі. Хвілімон жмурыў вочы, хацелася абняць поглядам адразу цэлую валоку.

„І будынкі туды перавязу. Хата і вакол зямля, уся пад бокам...“

Вуліцай ішоў сусед, з якім быў у горадзе. Захацелася пагаварыць з ім.

— Хадзі ў цянёк!

— Да ўжо-ж.

— Думаю я, што цяжка жыць нам і зайздросна на другіх глядзячы, хоць-бы ўзяць гарадзкіх.

— А я й не зайздросчу, чорт іх бяры.

Хвілімону сусед патрэбен быў, каб слухаць. Хацелася разважаць і хацелася, каб хто чуў яго разважаньні і згаджаўся з імі.

— Я так думаю. Каб мець валок дзьве зямлі, дык патроху мо' разжыўся-б, і тады ў горадзе плян купляй, хоць маленькі, хай хата ды дворык, а ўсё лепш жыў-бы. Адчыніў-бы, напрыклад, заезджы двор. І ні табе цяжка, ні табе горача, ні табе дождж. Усё пад рукамі. Дзень пражыў і лічы грошы. Злоты схавай кожны дзень, дык і то вунь колькі зьбярэш...

Думка аб заезджым доме надта спадабалася Хвілімону, і ён, хоць нясьмела, смакаваў яе. Сусед-жа быў больш рэалістым, і не згаджаўся з ім.

— Яно можа й так, толькі дзе там чорта купіш валокі, калі трэба баяцца, каб хоць сваёй дзесяціны ня згубіць. Унь падатку ніяк не заплочіш.

— Купляюць-жа людзі. Гэта так здаецца, а каб грошы, дык...

— Дык каб-жа-ж грошы, а дзе-ж іх узяць?

— А я думаю прыкупіць трохі зямлі.

— Чаму-ж не, калі ёсьць завошта, мо' й купіш.

— Задатак зараз дам, а рэшту патроху.

— Купляй на здароўе, а я каб сваёй не прадаць баюся.

Сусед, толькі што звярнуўшыся з салдат, як і раней, думаў толькі аб тым, каб хоць трохі ўзняцца на ногі, каб мець хоць трохі свайго хлеба. Ён слухаў Хвілімона, згаджаўся ці прарэчыў яму, а ў самога ня было ні зайздрасьці таму, што вось разжывецца сусед, ні крыўды на сваё няўдалае жыцьцё. У яго было агульнае ✓ нездаваленьне вясковым жыцьцём, гразкім, тупым, збудаваным на клопатах кожнага толькі аб сабе, нездаваленьне, прывезенае ім з гораду, дзе служыў. Гэтае нездаваленьне, калі ён слухаў разважаньні суседзяў аб дрэнным жыцьці сваім і зайздросныя гаворкі аб тых, хто жыве лепей, перарастала патроху ў злосьць на ўсіх за тое, што ня ўмеюць жыць лепей, і на сябе. У яго і зараз было жаданьне сказаць Хвілімону нешта такое, каб разбурыць яго мары, але абмежаваўся толькі кароткімі словамі:

— Чаму-ж не, калі ёсьць за вошта—купіш.

А Хвілімон пад уплывам сваіх разважаньняў цывёрга парашыў заўтра-ж пайсьці ў маёнтак умовіцца, каб на днях здаць задатак. Уяўлялася багатае жыцьцё, магчымасьці купіць плян. Зрабілася весела.

— А і табе, Хвядос, каб жаданьне, можна-б жыць.

— Можна-б...

З вуліцы гуртам увайшлі хлопцы. Хлопцаў Хвілімон спаткаў ветліва, загаварыў, паказваючы на Хвядоса.

— Дома сядзім мы, а куды годны. Во' дзе хлопец, дык хлопец, як вол, і салдатчына не сагнула.

— Салдацкі хлеб моцны.

— А вы паспрабуйце, дзядзька, мо' ён і не такі ўжо здаровы. Хвілімон усьміхнуўся.

— Давай пабораемся, любіў я борацца.

— Не бярыся, Хвілімон, зломіць.

— Ня зломіць, Хвілімон на сале рос.

— Давай!

— Давай. Калі я цябе, знацца паўбутэлькі ставіш,—ты—я стаўлю.

Узяліся накрыжкі, затупалі, ладзячыся, як-бы лаўчэй узяць друг дружку. Вакол абступілі хлопцы, дзеці.

— А ну, хто каго?

— Хвілімон, вядома, здаравей ён.

— Дый Хвядос ня зломак, на казённым хлебе ад'еўся!

— Куды там!

А Хвілімон з Хвядосам вытапталі цэлы круг, водзячы адзін другога, узьнялі на дварэ пыл. Не паддаваўся ні адзін, ні другі. Потым Хвядос „вузлам“ націснуў плечы Хвілімона, і той, выгнуўшыся, абсеў на землю.

— Вось табе і на! Вось і казённы хлеб!

— Яно заўсёды так: хто ў парабкох ходзіць, у таго і сілы больш водзіць.

— А няхай цябе, плечы зламаў.

Хвілімон абтрэсаў пысок, усьміхаўся. Вакол рагаталі. Было весела і ня крыўдна, што яго зборалі.

— Налятай яшчэ хто, ён усіх зломіць.

Пякло сонца. Паціху асядаў узьняты пыл. Стоячы на сонцы, ад сьпекі шырока пазыхалі дзеці, чыхалі ад папаўшага ў нос пылу. Пачалі разыходзіцца. Хвілімону яшчэ хацелася гаварыць аб сваіх плянах, і ён сказаў да Хвядоса:

— А ведаеш, братка, ня варта і масьціцца на зямлі, калі яе толькі пад капусту ё. Жыць, дык жыць—чалавекам, а ня парабкам.

— І парабак чалавек. Ты добра жывеш і ўсё не ўрымасьцішся, табе заўсёды мала будзе, а я, каб хоць пад'есьці было з чым, і то маўчу.

— Ня хочацца жыць горш, чым другія. Каб мне яшчэ валока, не сядзеў-бы я тут. А ведаеш, куплю зямлі я, задатак дам на днёх, а там... ні я буду, калі пляну ня мецьму.

* * *

Прайшло пяць год...

Сьвежа, лёгка. Над поплавам носіцца пах сьвежа згрэбенага сена. Мякацьцю сакавітай пахне густы мурог. Хочацца кінуцца ў сена, закінуць голаў і рукі паволі, ляжаць і марыць.

Хвілімон утыркнуў граблі ў землю, пальцамі пасчышчаў з зуб'я мох, павесіў на граблі пустую завязаную торбу і, азірнуўшыся вакол па паласе, сеў.

З бакоў паласы густымі сьценамі высокі зялёны алешнік. Унізе, мяккі ад густой муравы, ад сьвежасьці лугу і ад надыходзячага зьмярканьня, поплаў. У канцы паласы, дзе старыя голыя тры алешыны, поплаў крута спускаецца ўніз, стварае яму. На дне ямы застыў у хуткім цячэньні, хаваючыся ў сплячэньні мураў, чысты халодны раўчук. А высокая ўгары над поплавам, у няпрыкметных пералівах удзень і ў ціхім, халодным дрыжаньні начамі, паслалася блакітная навесь нябес. Начамі пераліваецца яна сінью цёмнай сваёй з бляскам яскравых зорак, злучаецца муцьцю ночы з зямлёю,

поўніцца і чаруе глыбінёй неразгаданых таямніц, поўніць думы чалавечыя шырокімі марамі.

Хвілімон пацягнуўся і лёг. Мацней запахла сена. У галаве паплылі нэрвуючыя думы.

Усе пакінутыя ў мінулым гады Хвілімон жыў толькі думамі, каб замець яшчэ валоку зямлі і, разбагацеўшы, купіць у горадзе „плян“. Думы-мары рабіліся рэальнасьцю. У першы год вайны ён даў задатак і пачаў лічыць сваімі ўжо дзеве валокі зямлі. На трэцім годзе вайны ўцякалі галодныя людзі з гораду, прадавалі дабро сваё, хаты. У вайну грошы сталі танейшымі, і Хвілімон за дзеве тысячы рублёў купіў у горадзе хату й маленькі гарод. І зрабіўся Хвілімон напалавіну гарадзкім, напалавіну вясковым. З рэвалюцыяй—уцёк кудысь уладар маёнтку, і за валоку ня трэ́ было болей плаціць. І зямля і плян дасталіся лёгка, здзейсніліся неспадзявана мары.

Хвілімон уваскрашаў у памяці жывы малюнак сваіх нядаўніх, не адышоўшых і зараз, імкненняў. Усё было так блізка, так магчыма. Потым з часам прышло нешта непажаданае, вялізарнае, стала паміж зямлёй, „плянам“ і Хвілімонам, закланіла сабою зямлю і „плян“ і пакінула яго ў няведанні, у безнадзейным чаканні.

Зараз, на поплаве, і пах сена сьвежага, і ціша надыходзячай ночы налівалі думу спакоем, адсоўвалі троху ўбок сапраўднасьць, абуджалі і пасілялі веру ў збыўчывасьць жаданняў.

„А мо' шчэ пройдзе ўсё гэта, ператрэцца і зноў будзе, як было. Чорт яго бяры, хоць і вернецца пан, зямлю ўжо выплачу ўсю, няхай... Абгараджу новым частаколам двор, гарод падчышчу... Трэ́ будзе памост новы ў кухні пакласьці і сыяну направіць. Групку можна будзе да часу і не чапаць, а потым новай кахлі даць, ці зусім перакласьці...“

Хвілімон забываўся. Цела ахапляла салодкая млявасьць. Роўна ціха плылі думы, стылі поглядам у небе вочы. Потым уздрыгануў. Нечакана пераблыталіся думы, нешта ўнутры злосна шагнула, што зараз і яго зямля не яго, што яго валокай куплёнай карыстаюцца другія, што ў яго гарадзкім доме жыве хтосьці, а ня ён, што прапалі задарма грошы. Чамусьці ўсплыў у памяці сусед—міліцыянер Хвядос, і ўсю накіпаючую, растучую злосць Хвілімон накіраваў на яго.

„Усе яны вінаваты. Каб ня погань гэта, жыў-бы даўно ўжо, як чалавек. Надумалі парадкі новыя, басякі, гультаі, камуну заводзяць“.

А злосьць расла і расла. Было нейкае хворае жаданьне распальваць яе, і Хвілімон нарошна стараўся ўявіць, як яго выкідаюць з яго гарадзкога дому, як у яго забіраюць усё дабро і апошнюю валоку ў якуюсь камуну. Зьявілася кіпучая боль у сэрцы.

„Адабралі, знішчылі... Пакуль будуць яны, нічога ня будзе. Маёй зямлёй, мазалём маім будзе карыстацца хтось, задарма... Да ні дажджэ ён. Лепш сьмерць, лепш заб'юць няхай, чым Хвядос які ці Ахрэм будуць дабро маё спажываць“.

Нэрвуючыся, узняўся і пашоў хуткім крокам двору.

* * *

На пляцу ля воласьці стаяла куча людзей. У сярэдзіне міліцыянэр Хвядос і царкоўны стораж Максім. Горача спрачаліся.

— Зьём.

— Лопнеш, кішкі парвуцца.

— Зьём. Ёдзем у заклад.

— Зьясі дванаццаць як з шалупайкамі? Ды ні дажджэш ты!

— Зьём. А прайграю—твае грошы.

— На колькі?

— На пяцьсот тысяч.

— Кладзі.

— Ё ты.

Хтосьці зняў шапку. Хвядос і Максім паклалі ў шапку грошы. Усе змоўклі. Хвядос браў адно за другім зваранья яйкі і не лупячы кусаў іх і еў, глытаючы пажаваныя шалупайкі. Шалупайкі ў роце хрумсьцелі.

Хвілімон ішоў з воласьці і прыстаў да кучы. Калі Хвядос зьмеціў яго, ня стрымаўся.

— Ну, як-жа, сусед, ці хутка ў горад жыць паедзеш? Купец!

Ё Хвядос падмігнуў стаячым вакол яго.

— А табе якое дзела?

Адказаў са злосьцю, хоця-ж ў запытаньні Хвядоса ня было насьмешкі.

— А проста хочу ведаць я. Бачыў твой дом гарадзкі, жыве ў ім нехта. Гляньце, які дзіўны чалавек. Усё жыцьцё думае, як-бы купцом стаць і ня ўмее, дык на мяне злуе, а за вошта? Я-ж усё жыцьцё таксама думаю, каб кавалак хлеба мець і табе ня шкоджу. А што валоку адабралі—глупства, яшчэ-ж адна засталася. У мяне ніводнае няма і то я ня плачу... Нічога, Хвілімон, адслужу я, арганізуем у Юшкаве камуну, цябе старшынёй зробім, і ўсе будзем жыць багата.

Вакол зарагаталі.

А Хвядос ужо зноў кусаў яйкі і з шалупайкамі еў іх. Аб Хвілімону забыліся. Ён пастаяў крыху і моўчкі адыйшоў. Абудзілася крыўда моцная, даўня.

„Ён, гэты баяк, нада мной насмехацца будзе! Над гаспадаром...“

А ў нутры кіпела, перапаўняючы яго, злосць.

„Я рабіць умею, а яны-ж усе ў парабкох век свой гультаявалі, а зараз кпяць нада мною, і я маўчы! Чакай-жа, я табе пакажу. Ня я буду, калі дарую табе гэта. Ку-у-пец... Будзеш ты памятаваць!..“

* * *

Прымоўкла сяло. Наўкола поўзалі страшныя чуткі аб бандытах. Вакол хтось нападаў на сёлы, мястэчкі, рабаваў, паліў воласьці, учыняў забойствы камуністых, камсамольцаў, настаўнікаў, яўрэяў. Лес за Юшкавым пахмурнеў, стаў страшным. Ноччу лесам баяліся ехаць зусім, удзень ехалі па некалькі хурманак разам.

Хвядос з групай камуністых і камсамольцаў, атрад ЧОН'а, ужо цэлы месяц вартуюць начамі воласьць, абходзяць непазнаваемымі суседні лес, вёскі. Хвядос заўсёды злосны, маўклівы, насыцярожаны.

А Хвілімон таксама хадзіў насыцярожаным, кожны дзень збіраў па суседзях чуткі аб новым нападзе, аб новым забойстве, зробленым бандытамі, і рабіўся ўсё весялейшым, больш ветлівым. Ён часьцей наведваў горад, каб глянуць на свой дом, часьцей праходжваўся ля куплёнай валокі.

„Пакарайце! Не загіне праўда, будзе маёй мая зямля. Ня радуйцеся“.

Вечарам прыбіраў у таку, калі да варот падышлі двое мужчын, неяк дзіўна, не па мясцоваму, апранутых. Угадаў хто, крыху спалохаўся нечаканасьці такога спатканьня. Старэйшы, з рыжымі, тырчачымі ў бакі вусамі, паздароўкаўся і сказаў:

— Ня пудзься, свае людзі.

— Ды я нічога. А што вы хацелі?

— А хацелі-б мы паесьці і спытаць што-ні-што. Прынясі-тка хлеба з малаком.

— Пасядзеце, я зараз.

— Не кажы толькі нікому,—папярэдзіў рыжы.

Бягучы да хаты, Хвілімон неяк нечакана для сябе, парашыў.

— Нагавару ім на Хвядоса, папрашу, хай управяцца з ім, няхай ведае. І камсамольцаў нашых каб пугнулі.

Праз пяць хвілін двое сядзелі на падваротніцы, смачна жавалі хлеб, запівалі сьвежым малаком. Хвілімон стаяў абпершыся на

вароты. На гумно з поля нападзаў змрок, надыходзіла ноч. Рыжы выцер хустачкай губы і загаварыў.

— Ну, як у вас?

— Няма дабра. Усё дай ды дай, сарочку апошнюю здзяруць.

— Ну, а ездзяць?

Рыжы павёў наўкола рукою.

— Кожны дзень, усё шукаюць.

— Бандытаў?

— Самі горшыя за бандытаў.

Рыжы і яго сусед зарагаталі. Усьміхнуўся і Хвілімон.

— Прагоняць іх хутка, к восені...

— Каб-жа даў бог.

— ... тады вальней будзе. Сілы багата ў нас, невядома толькі, як мужыкі?

— Мужыку што,—рады будуць.

— Як што. Ты рад, а другі й не.

— Яно гэтак.

Рыжы ўзняўся.

— Нам патрэбны весткі з воласьці некаторыя. Дапаможаш—заплцім не шкадуючы. Сустракацца будзем у алешніку. А як скажаш каму, тады, брат...

Рыжы гаварыў тонам, не дазваляючым супярэчаньня, і Хвілімон успрымаў гаворанае, як заданьне людзей, якім ён даўно падуладны.

— Што вы, што вы, ці я іхны, ці што? Я зраблю.

І ціха, сагнуўшыся да рыжага і азіраючыся па баках, па зьмяінаму зашаптаў:

— Ёсьць у нас міліцыянэр такі, Хвядос, начальнік тут. Каб ня ён, усё ў воласьці добра-б было. Ён людзей са сьвету зводзіць. З кім-бы й добра зрабіў, дык ён ня дасьць, выкрые. А з ім камсамольцы і наша там басота, юшкаўская... пужануць-бы іх троху...

— Папужаем.

Гасьцей Хвілімон правёў аж да лесу, дарогай усё нагаварваў на Хвядоса і камсамольцаў. Нагаварваць было неяк прыемна. Ноч і прысутнасьць дваіх надавалі сьмеласьці.

Разьвітаўшыся, вясёлым варочаўся двору, песьціў у думках надзею.

„Міне ліха, буду жыць зноў, нічога. Маё не прападзе. Трохі можна й пачакаць“.

А ноччу доўга ня мог заснуць, было жаданьне нешта зрабіць, каб паскорыць ход падзей, каб хутчэй адчуць сябе зноў поўным гаспадаром. Сплюскаў моцна вочы і ў думках маляваў яскравыя вобразы будучага гаспадараньня.

* * *

Апошнія дні летнія ўдаліся сонечнымі. Увесь час стаяла сьпека. Стораж Пракоп цэлыя дні праседжаў пад тапалямі на ўслончыку, заўсёды ў дрымоце, ляніва ганяючы мух, якія поўзалі па яго маршчатому твару, па жгаўцеўшай лысай галаве. І заўсёды Пракопу было сумна, хацелася гаварыць з людзьмі.

Хвілімон падсеў на ўслончык, выняў табаку і пачаў круціць папяросу.

— Мо' закурыш?

— Давай. Ты ўсё ў воласьць ходзіш, мо' за зямлёй усё?

— Дзе там зямлю вернеш, прапала ўжо, мусіць...

— Прапала.

— Так хаджу, то газэтку тут вазьму, а то й справа якая, бяз гэтага нельга. Дый недалёка.

— А як живецца?

— Ды што живецца, усё як на іголках, ні рабіць што, ні чакаць чаго. Аб вайне ў нас усё гавораць. Як тут, ты-ж пад бокам, ведаеш?

— Хто іх ведае. Вайна мо' ні война, а вось з бандытамі, дык дзялоў хапае. І ўчора злавілі аднаго, ліварверы нёс, аж пяць штук. Білі, ставілі расстрэльваць к паповаму дубу, каб прызнаўся, і нічога, — сабе, кажа, купіў... У горад адаслалі. Па другіх мясцох усё воласьці паляць, б'юць. Разьвялося іх, і мы баімся. Ці доўга?

— А чаму-ж атраду ня прышлюць у воласьць?

— Прасілі й атрад, дык адмовілі, а тут усё чуткі йдуць, што зьбіраюцца й на нас напасьці.

— Гавораць?

— Ага.

— Чаму-ж бы адмовілі? Яно-ж непакойна, могуць бяды нарабіць, тут якія сілы...

— Сілы! Камсамольцаў пядэра дый у тых патронаў няма. Пазаморваліся, начамі-ж ня сьпяць, вартуюць, ўдзень-жа дома праца, дый так што. Прасілі, сам прадсядацель езьдзіў. Сёньня на-нач, казалі, зноў пашлюць каго ў горад. Данясенні, мусіць, а мо' зноў просяць.

— Няхай-бы ўжо далі атрад, а то дзе-ж там з сваімі сіламі.

Гаварыў Хвілімон, а ў самога сэрца шчыкатала радасьць, што так лёгка і неспадзявана праведаў аб вельмі важным. Двору ідучы, сьмяяўся з Пракопа, з яго шчырасьці.

Дома Хвілімон жонцы сказаў, што пойдзе вечарам паглядзець ясеня ў лесе, і як толькі пачало вечарэць, ён з сякерай, асьцярожна,

па сьцежках, пратоптаных статкам, ішоў тулячыся за хвойкі, а праз паўгадзіны гаварыў з рыжым аброслым чалавекам.

— Быў я ў воласьці сёння, зусім і ня думаў, але разгаварыўся з Пракопам і што-ні-што праведаў.

— Важнае што?—гавары!

— Як сказаць вам. Валасныя пільнуюцца ўсё, баяцца нападу. У саміх сіл няма, патронаў няма...

— Ну, гэта, брат, пастка.

— Ня пастка. Прасілі атрад з гораду, два разы прасілі, перапуджаныя ўсе ходзяць, а атрад прыслаць адмовілі ім. Сёння на-нач пасылаюць камсамольца ў горад з пакетам, і, кажа Пракоп, зноў, мусіць, з просьбай. Важнае нешта, можа й варта-б...

Не дагаварыў, неяк страшнавата стала слова, якое хацелася сказаць. Рыжы зразумеў недагаворанае, працягваў яго думку далей.

— Зробім, прыёмем. Ты толькі ўкажаш нам яго. А ты, яй-богу, дагадлівы чалавек, лоўка выпытаў. Возьме наша—не забудземся.

— Мне нічога ня трэба, мне абы жыць толькі добра.

— Добра. Не забудзем. Я пайду падзаву сваіх яшчэ з двое, а ты зараз-жа таксама падыйдзі. Укажаш, а мы самі ўжо ўсё зробім.

— Толькі каб не пазналі, што я...

— Не пазнаюць.

Хвілімон памаўчаў трохі, потым нясьмела зьвярнуўся да рыжых:

— Зьвязаўся я з вамі і, усё можа быць, боязна, а я з голымі рукамі жыву. Можа ў вас што знайшлося-б?

— Абрэз?

— Абы што.

— Абрэз я сёння з сабой прынясу туды, добры. Ну, дык будзь-жа на месцы, ды каб ніхто...

* * *

Вечар.

Росна.

Їлья выкасіў на-нач каню атавы і, павячэраўшы, выйшаў у горад. Ішоў хутка. Стараўся да ночы прайсьці хвойнік, дзялянкі, бо далей поле, сьмялей. Насустрач, схаваныя ў ценях змокаў, паўзлі адзінокія палосы нязжатае грэчкі, парослыя кустамі алешніку межы, а за імі, здалёку цёмнай, нямой сьцяною набліжаўся лес. Дзесьці далёка засталася ціхае браханьне сабакі, разгубіўся нечы голас, што гукаў зблудзіўшую карову, і наўкола і ўперадзе лягла нямая ціша. У цішы, чорнай выгінастай гадзюкай, падпаўзаў усё бліжэй і

бліжэй, шыпеў тысячамі начных галасоў, хвойнік. Їльлю чуліся: нечы сьвіст, гамонка ціхая, гуканьне. Ён уважлівей прыслухоўваўся да гукаў, стараўся ступаць нячутка нагамі, каб усё счуць самому, а ў галаве плялася трывога, і рука раз-за-разам з кішэні клалася на грудзі, нашчупвала схованы за пазухай маленькі пакет. Каб расьсеяць трывогу—думаў аб сенажаці няскошанай, аб вечарынках, і патроху змяншалася трывога, думы пацяклі раўней, спакойныя.

У лесе было зусім цёмна, хоць вока выкалі. Ногі асьцярожна ступалі, каб не зачэпіцца за карэньні, шуршэла пад нагамі ўсланая іголкамі хвой зямля. Шапацеў тысячмі гукаў лес, і ўвага зноў кружылася наўкол пакету.

Уперадзе нехта ціха кашлянуў. Забілася спуджанае сэрца. Прыпыніўся.

„Схавацца?“

Чутно як стукае ў грудзёх сэрца. Плечы ахапляе холад. На галаве пад шапкай страх варушыць косы. Пачаў супакойваць сябе.

„Мо' чалавек які йдзе, хіба мала людзей па дарозе ходзіць“.

І пайшоў паціху ўперад. Вачмі шчупаў дарогу, але нічога ня бачыў. Уперадзе, узьнімаючыся з зямлі, паўставалі тоўстыя хвоі, і як набліжаўся да іх і адрозьніваў ад густа абступіўшага хвойніку, рабілася крыху сьмялей. Успаміналіся гэтыя, бачаныя ня раз удзень, хвоі да дробязяй.

Зноў пачуўся кашаль і говар.

„Людзі йдуць, чаго баяцца“.

І хацелася хутчэй спаткацца з людзьмі, было-б сьмялей пасяля.

З-за хвоі выйшлі двое з вінтоўкамі. Здагадаўся хто такія.

„Бегці? Позна“.

Ногі дрыжаць. Дрыжыць ад незнаёмага холаду ўсё цела. Ведае, што калі прабегці, недалёка ўцячэ, ці падстрэляць, ці проста дагоныць і біць будуць, а так мо' яшчэ й нічога.

— Куды йдзеш?

— Двору.

— Брэшаш чаго? Ты ў горад ідзеш? Камсамалец?

— У які горад? Дадому йду я, ў Хацінава.

— А што з табой ёсьць?

— Нічога, во глядзіце.

Разьвёў у бакі рукі.

— Нічога—паглядзім.

Чысьці рукі палезьлі ў кішэні, абшчупалі ногі, плечы, мацае рука жывот, і адчувае Ёльля, што вось-вось дакранецца яна да пакета, тады ўсё прапала.

Вось нашчупала, спынілася на міг, потым гэта-ж рука ірванула за каўнер. Вырваліся гузікі, хіснуўся Ёльля.

— Ня-а-ма? А?

Ёльля змаўчаў. Бандыт махае кулаком перад тварам.

— Гэта пробаваў? Кажы, з чым пасланы, што гаварыць думаў? Падышоў другі з наганам.

— Ну-ну, нічога, пакет наш. Пусьціць цябе ці не?

Хацелася прасіцца, але ўжо ня было зусім чамусьці баязьні, што могуць забіць. Усё выйшла так хутка, нечакана, і ён ня думаў, ня мог уявіць, што яны могуць забіць.

З кустоў падышоў яшчэ адзін. Ёльля адразу пазнаў Хвілімона, і ад таго, што ўбачыў свайго вяскоўца, якога ведаў зусім мірным чалавекам, думка аб небясьпецы зусім знікла.

Хвілімон маўчаў. Маўчаў Ёльля.

— Калі пусьцім, скажаш ім, га?

Памаўчаў.

— Не.

— А як скажаш?

— Зловіце, тады...

Бандыт зьвярнуўся да Хвілімона. Той усё стаяў моўчкі, нярухома, думаў аб здарыўшымся. Неяк нялоўка зрабілася, што вось у такім выглядзе сустрэўся з сваім добра знаёмым вяскоўцам. Аб забойстве Ёльлі ў яго ня было думкі; каб яна зьявілася ў гэты момант, яна спудзіла-б яго сваёй дзікасьцю. Але нялоўкасьць зьмянялася страхам, што Ёльля пазнаў яго, выкажа, а за страхам ціха шыпячая падпаўзала абуджаная нянавісьць.

„Гэта яны, ўсё яны вінаваты, і ў зямлі маёй і ва ўсім жыцьці маім“.

Абудзілася моцнае жаданьне скапіць Ёльлю і самому расправіцца з ім. У гэты момант бандыт запытаўся.

— Як ты? Пусьціць яго? Выкажа?

— Выкажа... Трэба, каб другія памятавалі, а то расплазілася гадасьць гэтая скрозь... Душыць такіх трэба.

А Ёльлю ўсё ня верылася, што могуць забіць, што вось ён, які зараз зусім здаровы, марыў аб жыцьці, можа будзе праз колькі хвілін сыякаць крывёй ноччу ў лесе.

„Заб'юць?“

І ня мог адказаць сабе.

А Хвілімон кіпеў ад злосьці ўжо, падступаў бліжэй.

— Чужым дабром спажываць любіце... зямлю адабралі, усё, усё адабралі, зусім зжыць са сьвету рады. Маёй зямлёй жыць хочаш... У-у-у!

Здаровая далонь узнялася, пляснула да крыві па твары.

— Чаго ты, дзядзька, на мяне?

— Годзі з ім, адыйдзі, ну!

Перад самым тварам узнялася рука бандыта, і ў цемры чужо-чужо бліснуў кончык нагану. У памяці адразу ўсплыў дом, пакет. Задрожалі плечы. Далонямі рук засланіў твар ад бандыта. Хацелася прасіць зьмілаваньня, але замест слоў з языка сыйшлі глухія гукі.

— У-у-м-ма-у-у-м...

Наган бліснуў паскай гострага полымя, апаліў рукі, шыю, і цела абсела на зямлю, а рукі схапіліся за шыю, пальцы пачалі коўзацца па шыі ў нечым сьлізкім, цёплым. Адчуў пах зямлі сухой, грудзям было мулка і балюча ад кораня на зямлі. Усё болей і болей сціскала грудзі смага, паліла губы. Зубы расчыненага роту хапалі запалены пяском трыпутнік.

Перад вачамі іскрыкамі густымі зьяўляліся, расьлі і расьлі і адпльывалі вогненныя кругі—чырвоныя, сінія, чорныя...

* * *

Раніцою да Хвядоса ў пакой прышоў стары селянін і ціхенька, азіраючыся на дзьверы, паведаміў, што гэтай ноччу прыдзе дадому бандыт Буглак. Удзень Хвядос выбраў сямёра хлапцоў, а вечарам, як добра зьмерклася, паціху, нікім нязьмечаныя, крануліся ў дарогу.

Былі каля самага Юшкава, калі счулі адзін за другім два стрэлы ў хвойніку.

— Стой, хлопцы, нешта ёсьць.

Прыслухаліся. Болей ні гука.

— Варта-б туды...

— Мо' каго забілі ўжо, акурат на гарадзкой дарозе, такі гушчар там.

І, не згаварваючыся болей, прайшлі яшчэ дарогай ля канавы, потым зьвярнулі на гарадзкую. Ішлі ціха, без адзінага гуку. Слухалі.

У лесе вуха лавіла тупат сваіх ног і ног таварышоў, ды ўгары ціхі шолах ветру і хвой.

Потым нешта трэснула ўперадзе. Чуцен тупат ног. Хвілімон, як упаў Ільля, са страху кінуўся ў лес разам з бандытамі, потым апамятаўся крыху і пайшоў ад іх на дарогу. Ішоў асьцярожна, палом-

хаўся сваіх крокаў і чужь ня ўскрываў ад страху, калі пад нагою гучна ў лесе трашчэла сухая галінка хвоі. Адразу зьявіўся страх, што яго пазнаюць, арыштуюць. Падумаў, што мо' варта-б пайсьці і адцягнуць Ёльлю з дарогі ў бок куды, каб не знайшлі. Але ад гэтае думкі зрабілася яшчэ страшней. Пад уплывам страху забыўся, што ў руцэ абрэз. Нэрвова дрыжэлі ногі, ступалі часта і часта пападалі пад ногі сухія галінкі, гучна трашчэлі. Ад нэрвовасьці сьпяшаўся, забыўся, што па дарозе могуць спаткаць, пазнаць.

— Ш-ш-ш... ідзе нехта.

Хвядос узяняў вінтоўку.

— Ты хто? Стой!

— Хвілімон? Чаго ноччу?

Упаў з рукі абрэз. Анямелі рукі, абвісьлі. Ногі ўрасьлі ў зямлю.

— Ты страляў?

— Я... я... страляў так сабе... страшна... дадому йду.

— А чаго ў лесе ў такую пору з абрэзам?

— Бандытам, пэўна, нешта насіў. А мо' сам з імі?

— Гавары, з бандытамі быў?

— А то чаго ён тут будзе ноччу.

Хвілімон дрыжэў ад спалоху, гаварыў, не разумеючы сам сэнсу сваіх слоў.

— Я не вінаваты. Прыйшлі яны і павялі мяне... Кароў я шукаў, загубіліся...

— Хто павёў? Абрэз чый?

— Якія там яшчэ каровы? Даць яму, дык прызнаецца. Праз такіх вась ні дня адпачынку. Сволачы...

— Куды вадзіў іх, кажы!

— Не вадзіў. Самі яны. Ня біце.

— Вядзем у хату, дапросім.

Хвілімон ішоў моўчкі, спатыкаўся. Было страшна, што вась прывядуць у сваю вёску і ўсе пазнаюць тады, што ён бандыт, а заўтра знойдуць Ёльлю і яго будуць судзіць як забойцу, бандыта. „Уцячы?“

Нехта папярэдзіў гэтую думку.

— Падумаў улізнуць—на месцы ўложым.

Прышлі ў другую з краю хату, дзе было сьвятло.

Зьдзіўлена глянулі на ўвайшоўшых гаспадар і ўсе хатнія. Хвілімон стаў моўчкі ў парозе, не прывітаўся.

— Чаго гэта?

— У бандыты паступіў. А ціхім здаваўся.

— Мо' так чалавек чаго? Хвілімон, ці-ж ты?..

А Хвілімон ня можа адказваць. Па яго віне забілі сына, а тут бацька нічога ня ведае і ня верыць, каб ён мог зрабіць што, каб мог стаць бандытам, заступаецца за яго. Зьявілася жаданьне ска- заць усё проста, ва ўсім прызнацца, але гэтае жаданьне перамагла думка, што тады ўжо ўсё прапала, а так мо' яшчэ й не пазнаюць.

Гаспадар стаяў перад ім, чакаў адказу.

— Самі яны. Ё абрэз далі.

Хвядос, нэрвуючыся, ад злосьці, пытаў:

— Гавары ўсё, бяз усякіх. Н-ну!

— Ня ведаю, дзе яны, пашлі. Я ня вінен.

— Значыць былі? Кажы! Бандыт!

Ё як азваў бандытам, ускіпела кроў у Хвядоса, ня стрымаўся, ударыў рукою па твары.

— Кажы, каго абабралі, што зрабілі?

— Яны, ня я... нічога не рабіў я.

— Ня ты, дык хто-ж, кажы!

— Ня ведаю.

— Скажаш?

Ё Хвядос узмахнуў прыкладам.

— Ня ведаю я іх, ня біся, братка!

— Скажаш! Прымушу. Бяры абрэз у зубы, н-ну!

Трос абрэзам перад Хвілімонам.

Ложа тоўстая ў абрэза, не абхапіць зубамі, вырваўся.

— Трымай!

Хвядос далоньню біў па твары, у грудзі.

— Ня бі, братка, дзеці-ж... больш ніколі ня буду...

Хвядос схапіў Хвілімона за грудкі, трос ад злосьці і ад гэтага білася патыліцай аб сьцяну галава ў таго. У хаце заплакалі дзеці, гаспадыня. Гаспадар прасіў ня біць.

— Ня біце, кажа ён. У воласьць трэба, а так-жа не закон.

Кінуў Хвядос.

— Выходзь з хаты, сволач. Вось тут ля стралы прывяжам да раньня, а потым у воласьць. Ты, Павал, ля яго пастаіш, а мы яшчэ за адным пойдзем.

Пасадзілі на пясок ля стралы калодзежнай, заклалі пастронак пад пахі, і зьвязаўшы моцна вузлом на плячо, абкруцілі пастронак вакол стралы.

— Пайшлі. Глядзі ня ўпусьці, Павал.

Утупіў у зямлю вочы Хвілімон, маўчыць, не варухнецца. Адаляваюць страшныя думкі. Страх пасіляецца разам з тым, як на дварэ робіцца сьвятлей. Збоку, абапершыся на вінтоўку, босы, у шэрым пінжаку, Павал. Павал з суседняе вёскі, Хвілімона ня ведае добра. Яму і шкода Хвілімона, „а мо' і так сабе йшоў дарогай“, і расьце абурэньне супроць яго, што зьвязаўся з бандытамі, пашоў ноччу з абрэзам.

На парозе ў сенцы стаяць ціхія гаспадар з гаспадыняй, бядуюць. Хвілімон не пазірае на іх, тупіць вочы ў зямлю, але смага паліць губы і ня стрымаўся, папрасіў:

- Піць хачу, не магу...
- Матруна, падай вады яму.

Гаспадыня прынесла вады. Хвілімон, трымаючы абедзьвюма рукамі цяжкую, зробленую з гільзы знараду, кварту, смагла піў. Скончыўшы не падзякаваў, баяўся загаварыць з гаспадыняй. Яму здавалася, што вось-вось угадае яна аб усім і пачне біць яго, грызці зубамі за сына.

На дварэ пасьвятлела ад узыйшоўшага месяцу. Месяц сьвяціў, прарываючы рэдкую муць пярыстых хмар. Хмары ўгары, асьветленыя, прыгожы насыцілі мяккі маняць да сябе погляд. З-за іх дзе-ні-дзе праглядаюць рэдкія, на асьвечаным небе, зоркі. А. Хвілімону хочацца, каб было цёмна, каб ня бачылі яго твару, не пазнавалі. Ён згінаў голаў да зямлі ўсё ніжэй і ніжэй. Нейкая сіла штурхала ўзяць і ўсё-ўсё расказаць гаспадаром. Гаспадыня, сагнуўшыся, чакала, пакуль ён аддасць кварту. Гаспадар моўчкі завярнуўся і пайшоў у хату. Хрыпла рыпнулі дзьверы сянец, бразнула гучна клямка.

Хвілімона абняў страх, што вось зараз узьнімецца й гаспадыня і пойдзе, і тады ўсё прапала, тады не пасьпее ён да заўтрага сам расказаць ёй аб усім. Лягчэй прызнавацца ноччу.

- О-ой!
- Чаго, баліць? Мо' завязалі цесна?
- Не... Там ён, на дарозе. Мо' жывы яшчэ.
- Хто?
- Ёльля ваш. Ёльлю забілі. Ня я, яны забілі.
- А-а-а-ай, ратуйце! божачка!

З хаты выбег спуджаны гаспадар. Гаспадыня выпрасталася, схпілася за галаву рукамі, акамянела.

- Што ты, што такое сталася?
- Ёль-лю-у забілі, яны.

Хвілімон парываўся ўстаць, хацеў апраўдвацца перад бацькам забітага сына.

— Чалавеч! Ты забіў, а!

— Мо' жывы яшчэ, ідзіце... яны ўсё, павялі мяне.

Спала вёска. Цішу начы парушыў нечалавечы крык мацеры. Яна кінулася праз двор у поле, да лесу. Услед кінуўся ў ніжняй вопратцы бацька. Зьніклі яны і зноў апанавала ціша начы. Паўла агарнуў жудасны страх.

— Ты забіў?

Хвілімон пазіраў у землю, чуў сыты пах зямлі і ўспомніў, як калісь на поплаве вечарам нарадзілася ў яго думка адпомсціць камуністам. Успомніў свае тагачасныя мары, але яны не абуджалі ўжо ранейшых пачуццяў, толькі пасілілі балючую крыўду па сабе. Губы яго шэпталі бесьперастанку:

— Прапаў, прапаў.

— Пайшоў. Сам ня ведаю, як здарылася. Зямлю ў мяне адабралі, плян у горадзе, злосьць на людзей была, на ўсіх. А ён камсамалец, дык хацелася, каб... Братка, сам ня ведаю, як гэта...

— Дык ты супроць нас, камуністых, пайшоў?

— Злосьць была, за сваё дабро злосьць і праз гэта пайшоў, за злосьцю, не падумаў. Ня ведаў, што так выйдзе. Загубіў сябе, дзяцей... Ведаў, што ён ідзе з пакетам і навёў, паказаў.

Вакол панавала начная ціша. Месяц спусьціўся да самага лесу, схваўся за будынкамі. На дварэ стала цяжней і халадней. Набліжаючаеся досьвіцьце звала адпачыць, вольна, лёгка. Звала да гэтага і сьвежасьць ночы, і пах хлявоў, двара, поля. У Хвілімона гэта абуджала ўяўленьне сваёй хаты, гаспадаркі.

— Што скажа жонка, суседзі?

— Каго забілі?

— Ёльлю, яго сына. Камсамольца.

— І ты біў?

Павал страшнымі вачмі глянуў на Хвілімона.

— Я навёў, паказаў яго.

— Значыць, расстраляюць цябе за гэта. Бандыт ты.

— Расстраляюць? Скажы, ня страш, братка?!

— Расстраляюць. Маўчы ты! За кожнага нашага дзесяць такіх трэба, ідалы...

Разьвідняла. Сьпявалі абуджаныя пеўні. Недалёка ў лесе галасіла маці.

Не друкаваныя апавяданьні К. Каганца

Мая першая ахвота

Быў асеньні дзень цёмны і ціхі, і мой бацька чагось захадзіўся: то кастрыцаю вокны абкладаў, то прызбу абсыпаў, а пад вечар клікнуў матку памагчы яму сані з вышак зьняць і стаў іх наладжваць. Хоч і чуў я пры полудні штось пра сьнег гаварылі, але мне не на памкі было за гульнію: усё я бегаў у сад сілоў глядзець—чы не папалася яка сініца або сьнігір, то старую клетку наладжваў, хоч то мне не ўдавалася неяк. Перад самым сумаракам я заўважыў, што ў воздуху сталі лятаць беленькія малюсенькія зоркі. Я зразу дагадаўся, што гэта сьнег, і пабег сказаць пра тое матцы. Матка ласкава ўсьміхнулася, паглядзіла мяне па роснай чупрыне, бо ў мяне яшчэ шапкі ня было, і маці часта журыла аб тое бацьку, на што бацька адказваў спакойна: „пачакай, куплю“, і прамовіла да сябе, гадаючы:

— Да яно ўжо і пара!

Да ночы сьнег стаў падаць гусьцей і ўжо ня дробнымі зоркамі, а як-бы клачкамі пуху.

Назаўтрае я прачыхнуўся, гляджу—у хаце неяк відна, ясна; галава мая нейкая мяккая і на душы весела. Я кінуўся ў вакно і бачу, што ўсё, як зямля, так і стрэхі і плот зьверху і грубшыя галіны на садоўнах, пакрыта сьвежым бялюсенькім пушыстым сьнегам. Я, схапіўшы матчыну копту, кінуўся было на двор, адно маці мяне вярнула, штобы я бацькавы боты надзеў. Я хоч ня рад, але мусіў надзець вялізныя боты, у каторых чуць не паваліўся, лезучы праз парог. Першым дзелаю я заўважыў, што зы двара пашоў сьвежы тор ад саней—знаць, бацька дзесь паехаў, но зразу я не пашоў пытаціся, а стаў, соваючы вялізнымі бацькавымі ботамі, бегаць ва ўсе стораны па бялесенькаму двару, і, толькі набегаўшыся і накачаўшыся па сьнегу, пабег я ў хату пытаці, дзе бацька. Маці мне сказала, што ў млын павёз. І так мне шкода стала, што я раней не прахпіўся—нечага-б з бацькам хоць да крыжа пад'ехаў па першаму сьнегу. А знаеш, як то прыятна ляцець па беламу гладкаму полю: ні скалане, ні здрыгане... Як пывеш маўмоў-бы...

..Прышоў бацька ў хату і кажа мне апрануцца і абуцца, а сам узяў стрэльбу з калка і стаў яе чысьціць і набіваць. Я сабе думаю, абуваючыся, — няўжо ж бацька мяне на ахвоту возьме. І так я таму зрадзеў, што як-бы на цэлу галаву падрас, і стаў гадаць, як то, пайшоўшы на сяло, буду прад хлопцамі хваліцца. І так у думкі гэтыя задаўся, што каб бацька мне не нагадаў, то пашоў-бы бяз шапкі.

Выйшлі мы ў поле, а бацька мне і кажа, паказваючы на кудру сярод поля:

— Абыдзі ты, сынку, здалёку на той бок кудры і ідзі, гамончы і з шумам, праз кудру на мяне. Там, бачыш, заяц ляжыць. Вазьмі гэту вітку і будзеш ёю па дрохве ляскаць.

Я рады, абражаючы сябе настаяшчым стральцом, у лапціках лёгка падыбаў па шэрапу, каторы быў крэпкі, хоч бацькі то ён не дадзержываў і ўсякі раз бацька праваліваўся. Зайшоў я за кудру і з крыкам і піскам пусьціўся праз кудру, аж чую бацька ўжо стрэліў і штось закрычала:

— Кі-гі! кі-гі! кі-гі!

Но, хоцячы быць добрым ахвотнічым, я ня выскачыў глядзець, што там такое, а пашоў далей, гукаючы і па дрэве віткаю стукаючы, а бацька мне крычыць:

— Годзе! дурны ты. Ужо заяц ляжыць.

Я выскачыў і бачу на полі ляжыць заяц і задняю нагою яшчэ дрыгае, а бацька каля яго стаіць і стрэльбу набівае. Я падышоў і пытаю:

— Дзе-ж ён быў, што я яго ня бачыў?

— Дзе? У кудры, ведама, — кажа бацька.

— Дзе-ж? Да я яшчэ ў кудру не ўвайшоў, як вы стрэлілі!

— А што-ж, ты хацеў, каб заяц чакаў, пакуль ты яму на хвост наступіш?

Я схпіў зайца на плечы і пайшлі мы да хаты. Я ўсё цягнуўся ўгору і задзіраў галаву, і хацелася мне, каб таварышы мяне з зайцам бачылі, адно якась гэтага не папалася...

1903.

Ахвота віцгубарнатара на вядзьмедзя

Пашлі наказы ад адміністратара да ляснічага, ад ляснічага да аб'ежчыкаў, ад аб'ежчыкаў да стральцоў, штобы на той і той дзень сабрацца народу і лясной стражы ў поплаўскіх абходах на вядомае месца, будзе бо, знаеш, аблава на вядзьмедзя, і сам віцгубарнатар прыедзе, і ляснічы сказаў раз клічаўскаму аб'ежчыку, што вядзьмедзя павінен забіць віцгубарнатар.

Вось наступіў дзень ахвоты. Яшчэ добра не разьвіднела, а лясная стража тупала ля разьведзенага (цяпла) на паляне за паўтары вярсты ад оступа. Зачалі і сяляне гурткамі прыбываць з акалічных сёлаў, а па дарозе з Клічава да зборнага месца растаўлены стральцы на старожы, а ў Клічаве аб'ежчык вярхом. Прыехаў і ляснічы на зборнае месца.

Вот стаяўшы на ростаньках стралец прыбег задыхаўшыся і далажыў, што ўжо едуць. Аб'ежчыкі пастроілі людзей дзясяткамі і пры кожным дзясятку прыставілі па стральцу. Ляснічы адабраў чалавек шэсьць дазнаных стральцоў, між каторымі былі Якаў Самец, Сыдар Крыванос і Мікола Ляскавец, штобы паставіць іх у няпэўным месцы, дзе мог-бы зьвер прарваць, улева ад засадак.

Прайшоў па людзях шорах і сталі сьпешна строіцца ў рады, бо ўбачылі на дарозе клічаўскага аб'ежчыка, што скакаў ад мястэчка. За ім зараз паказаліся і падводы з панамі. У пярэднім вазку Яўсташынскага арандатара ехаў сам відгубарнат з адміністратарам. Адміністратар першы выскачыў з санак; к яму падбег ляснічы і далажыў, што ўсё гатова, толькі яшчэ няма Кузьмы, кухараўскага аб'ежчыка, што пайшоў праверыць оступ. Паны сталі вылазіць, скідаць доўгія шубы, ~~напраўляюцца~~ аглядаць стрэльбы. Дaeджжачыя парадкуюцца з сабакамі, дзеляць порах. Мінут праз колькі паказаўся зы старыны і стары Кузьма.

Ляснічы з аб'ежчыкамі абраілі, адкуль даежджачым заходзіць, разьдзялілі народ на два крыла, прыставіўшы да іх па аб'ежчыку із малодшых дзеля растаноўкі людзей, і па камандзе ляснічага ўся чарада рушыла сьцежкаю ўлева поўз старыну к зазначанаму на чырце развароту. За імі і даежджачыя адправіліся. А паны з ляснічым і з астаўшыміся аб'ежчыкамі рушылі за Кузьмою. Перш пашлі за імі, а потым зьвярнулі ўправа к засадкам, і стала ціха, ціха, як-бы ўсё гэта ў зямлю правалілася...

Чуеш! Зайграла трубка ляснічага. Знаць крыльля зьвялі. На трубку адвечіў стрэл ад разварота, а за ім зайгралі ў трубы даежджачыя, і пайшлі стрэлы адзін за другім. Ахвотнікі стаяць з захвачанаю душою, заціскаючы стрэльбы ў руках. Вот зайгралі сабакі і трубы разам перамянілі голас, узяўшы грубую ноту—знак, што зьвера паднялі. А па чырце прабягаюць ускрыкі і адзіночныя стрэлы.

Вось з таго месца, дзе былі пастаўлены адборныя стральцы, раздаліся гвалтоўныя крыкі і ўчашчана стрэльба. То агромністая вядзьмедзіца, падняўшыся на заднія лапы, ідзе проста на выбарных стральцоў, каторыя скупчыліся і самі ня ведаюць, што пачаць, бо

крыкі і стрэлы нічога не памагаюць, а вядзьмедзіца ўжо вот, вот прарвецца або усьсядзе на каго.

Вот Якаў, перамігнуўшыся зы стральцамі, залажыў у стрэльбу кульку, бухнула разам колькі стрэлаў—і вядзьмедзіца асунулася.

Стральцы, гэта ўбачыўшы, зьякаліся, ды зараз управіліся, яко людзі ўжо бывалыя, і паднялі яшчэ большы крык і голас. К таму і сабакі падскочылі, так што вядзьмедзіца паднялася на пярэднія лапы і, валочачы зад, папаўзла к засадкам, і чуць выставіла галаву з гушчару, як раздаліся два стрэлы з засадак, ад нумара віцгубарнатара і дзьве кулі прасьвіталі над галавамі ляснікоў. А вядзьмедзіца ўжо і та стала сьвязацца. Стральцы ня дурні,—паднялі крык:

— Гатова! Гатова! Віц папаў...

1909.

Забойства Захаркі

У пагодны асенні дзень падвечар вярталіся сяляне сяла Усакіні з гораду, куды вазілі лапаты ад купца Бэрмана. Як раз то было перад Пакровамі.

Не дажджаючы дому, прыпыніліся ў суседнім сяле Сушыня Абрама. Выпілі па чарцы, закурылі люлькі і давай ганяць друг дружку ехаць, штобы за сонцам дома стаць. Забавіўся адзін толькі Захарка з роду Шалойкаў, заклятых ворагаў другога роду усакінскага, па прозьвішчу Зайцоў. Быў то чалавек вялікага росту, рабальцы, з рэдкаю русаю бародкаю, на нагах падгалы, у плячох шырокі і крыху прыгнуўшыся, быў ён трохі выпіўшы, і хоч брат яго Марка, чалавек відны, каравокі, з шырокаю чмараю барадою, з ліца гарны, хоч крыху рабаваты і ганяў ехаць, та ён не паслухаў і застаўся з суськімі сялянамі пабалакаць і з Абраміхаю пасьпірацца. Не паслухаў ён брата і не вярнуўся болей да хаты, хоч з Сушына Усакінь усяго пяць вёрстаў. Толькі ўжо добрым сумаракам усакіньскі смоляр чуў, як у бродзі, што Вязенем завецца, як-бы хтось прасіўся і называў па імені.

Назаўтрае ў рэчцы Ваданосцы, чыбок, як тамашнія сяляне яе называюць, Гэньцы, у памяць адной яўрэйкі Гэнькі, знайшлі усакіньскія дулебы каняшыну з цялежкам і стаячую, скубучы траву на беразе, і пад перавернутаю драбінаю цела мёртвага Захаркі з перакручаным каркам і адну бутэльку гарэлкі запячатану, а другую да палавіны выпіту. Пашло сьледства: прыехаў станавы зы стражнікам і ўраднікам, доктар і п'яны сьледавацель. Рэзалі Захарку, ні-

чога ў ім не знайшлі, адно доктар, дзівячыся на Захаркаву печань і лёгкія, сказаў:

— Колькі жыву на сьвеце і што перарэзаў мярцоў, а такога здаровага чалавека ня бачыў.

Арыштавалі двух Зайцоў—Амельяна і Есіпа, быўшых стральцоў грапа Патоцкага, адно па стараньню знаменітага атамана канаградаў Янкеля, што жыве ў тым-жа сяле, іх у скорым часе выпусьцілі пад залог і ўсё заціхла.

Раз толькі доўскі ўраднік, спаткаўшы стральца Андрэя ў варотах аб'ежчыкавай хаты, засьмяяўся і кажа:

— Ну, што, Андрэй, прапаў Захарка? І дзела яго прапала? Але і грошай багата прапала!

Засьмяяўся і паехаў.

1909.

Восеньню

Дзень шэры, хмурны. У воздуху пахне сырасьцю і гніючым лістом, каторы сыплецца з дрэва, засьцілаючы жоўтым дываном мокрую зямлю. Часам запыліць дробны, як туман, дожджык-рунец. Па зялёнай жытняй руні пасуцца гусі, а лагчыну ўвакол азярыны скрозь абселі чорныя груганы і то той, то той зьлятае ў ваду, купецца, а потым адлятае на поле і, сеўшы на скібе, цярэбіцца і распраўляе пер'е. Гэта—найлепшая прымета, што скоро дождж добры пойдзе. Дзесь пад лесам стралец, чуваць, на сабак трубіць. А з восеці, што ў канцы сяла ля рэчкі, чуто, як мнеі мяліцамі бразгаюць, лён мнучы. А па гразкай грэблі невялічкая каняшына чуць цягне панарад з мяшкамі збожжа, прыкрытымі пярэстаю дзяружкаю, а бокам, ля канаўкі, прабіраецца, выбіраючы сушэйшае месца, чалавек. Часта ён панукае і памахвае пугаю. Знаць намалациў новага збожжа і вязе ў млын, штобы к дзядом прыдбаць мукі і круп, а дзяды ўжо тут незабавам, бо пакровы ўжо з тыдзень таму былі. Пастушкі, паадзяваўшы на голавы мяшкі, сабраліся пад ігрушу, што расьце на мяжы, кладуць агонь і бульбу пякуць, а быдла і авечкі распусьцілі скрозь па стэрнішчах.

Ідучы у такую восень дзе між вербаў па мокрай, усланай жоўтым лістам дарозе, становіцца неяк маркотна, за чымсь тужыш, штось гадаеш і ўвесь даешся ў думкі. А ўсё такі гэта мае сваю красу і прыемнасьць...

1907.

Да друку падаў М. Касьпяровіч.

Не друкаваныя вершы К. Каганда

I

Браты мае родныя,
Браты мае—братанькі,
Хлопцы—беларускі,
Палесься казачэнькі!
Памянём мы нашыя:
Лясы, бары сінія,
Да лукі шырокія,
Дрыгвы безканешныя,
Наш люд кроўю хрышчаны,
У сьлязах бо купаны,
Бядою ён кормлены,
Горам ён напованы.
У трубу зайграема—
Голас лесам пусьціма,
Гукнем па балоту жа,
Да й у полі сьвільнема,
Каб усім было чутненька!
Хай люд прачыхаецца,
Сьпіну хай распрастае,
З цемры вызваляецца!
Ярму таму цяжкаму
Годзі карку муляці!
Катам кару ўчыніла,
Штоб век было ў памяці!

20/XII 1906.

II

Які-ж то вецер буйны грае
Ад Дзьвіны, Сожы да Карпат?
Яко то ліха вызірае
І з тых мужыцкіх бедных хат?
Гэй-жа ўраз! Гэй-жа ўраз! Гукнямо,
Каб усе сьляпыя нас пазналі! (2)

Мы тыя, што ўсіх вас корміма,
 За ўсіх вас церпіма;
 Мы тыя хлопцы-радыкалы,
 Што скінем цямноты ярмо.

Гэй-жа ўраз! Гэй-жа ўраз! Гукнямо,
 Каб усе сьляпыя нас пазналі! (2)

Мы тыя бедныя рэкруты,
 Гарматна мяса на вайну,
 Каторых цар і доля люта
 Жане за мора ў чужыну.

Гэй-жа ўраз! Гэй-жа ўраз! Гукнямо,
 Каб усе сьляпыя нас пазналі! (2).

1905.

III

Ветры буйны загулялі—
 Іскры нашы заблішчалі,
 Што раз болей разжыгалісь,
 Красным сьветам распалялісь.
 Яшчэ вецер падыхае—
 У іскры полымца шыбае
 Вогнянымі язычкамі
 Розных цьвятоў аганькамі.
 У кастры ахаладалым
 Ё быльлём ужо зарасталым
 Язычкі замігаталі,
 Па паленьнях заскакалі,
 Ё ў купачкі зьбягаюць—
 Сьвет навокал раскідаюць.
 Хутка вецер зноў зайграе—
 Увесь касьцёр запылае,
 Сьвет над намі засіае,
 Шчасьце ў хату завігае!

23/II 1910.

Да друку падаў М. Каспяровіч.

Пераломнае

Нізка вершаў

I

Узьбягаюць гады

Узьбягаюць гады на крутую мяжу,
тое-сёе згарэла, як зорка...

І тужу, ня тужу,
проста так—

крышку горка.

Весялушкі мае, успаміны мае
аб каханьні сумуюць далёкім.

Думка думку снуе—

і на дол

разарваным аблокам.

Але, мабыць, пяройдзе сыры буравей,
адпяецца, як заўжды, романсам.

Вазьму ў рукі лёзунг:

Бліжэй

к рэвалюцыйным масам.

II

Любая, харошая

Любая, харошая!
навошта мяне абманула,
навошта схлусіла?

Румянак апошні
касою скасіла?

Ты ўсё думала, мерала,
а чаму—ня знаю,
ня пытаўся...

На румянку верным
белы пыл застаўся.

Чорная ластаўка
не ўзяла таго пылу:
не захацела,
падзівілася ласкава
ды й паляцела.

Залатая пчолачка
на пыл ані вокам:
ня трэба ёй воску,
акунула галовачку
у мядовую роску.

Мая-ж ласка застужана,
а раса мая—
чамярыца...
— Калі, дзеткі, ня суджана,
дык ня трэба журыцца.

III

На вакне вазоны

На вакне вазоны,
а за вакном вецер.
Котка лапкай мые за вушкам,
да ці будуць госьцікі дарагія
пагаварыць аб політыцы,
аб чалавеку,
аб усім?
Быў-бы так рады, так рады!
Сыпле сьняжок.
Душна.
Каляды.

IV

Палажыў я сэрца

Палажыў я сэрца на далоні
і на шалі сонца ўскінуў сэрца...
На вярсту заворанья гоні
і скрыпучыя, ліхія сенцы,
а ў тых сенцах цвьіль і павучыньне,
на тых гонях буйны вецер стогне.
Прасядзела маці пры лучыне
і ня ведала, што будзе сёння,

закладала ў ніты аснову,
ткала палатно рукою жвавай,
прадавала долю за карову,
а нядолю віншавала славай.

Павіншую матку падарункам:
з Менску вывез хустку і каралі,
самага найлепшага гатунку
гарадзкія летнія сандалі.

— Дзякуй, сынку, за харошу памяць!
мне ня трэба: лепш аддай ты жонцы!..
Забалела сэрца і упала,
быццам яблык, сьпечаны на сонцы.

V

Маладыя леты

— Маладыя леты, маладыя леты,
рад-бы вас усыпаць у польныя кветы!
Рад-бы вас усыпаць, рад-бы пасеяць:
нават песняй смутак не магу разьвеяць.
Чагось нехапае, штосьці мучыць душу
і хадзіць паважна, як начніца, мушу.

— Што ты не працуеш, дурны лайдачына,
пахудзеў на шчэпку, высах, як лучына?
Пасьвіў-бы авечкі, пасьвіў-бы каровы,
ці піліў-бы дошкі, ці калоў-бы дровы,
быў-бы ты спакойны, быў-бы ты пацешны,
і пражыў-бы ціха, ні сьвяты, ні грэшны.

— Дружа, знаю, знаю, кінь свае дарады:
і сьвяты і грэшны, яшчэ буду рады!

Працаваць я буду, але не за дошкі,
я жадаю многа, радзіш ты мне трошкі:
трошкі ўсе мы мелі, трошкі усе маем,
над соцыялізмам галаву ламаем.

Як-жа гэта цяжка нават самым дужым:
зрэдку і натрапім, а найболей кружым.
У газэтах кажам—трэба грамадою,
а ў жыцьці ахвотна пывём за вадою.

— Мы памылкі нашы прызнаваць павінны!

— Ня ты адзін толькі, усе мы, братка, вінны.

1928 г.

г. Слуцк.

У. Хадька

* * *

Пад вокнамі срэбная воля.
Гарыць электрычны ліхтар.
Напэўне ня здзейсніць ніколі
Тугу палымеючых мар.

Лірычная песыя такая:
Па зорах шукае машын.
Ты прыдзеш поэта палаяць
За шчырасць музычнай душы.

Сплывуць мураваныя сходкі,
Скляпеньні бэтонныя стром.
Ты станеш у словах салодкіх
Будзіць хваравіты надлом.

Ты скажаш аб таннай сваволі,
Пракудлівым зробіш свой твар...
Ружовай такой аўрэоляй
Гарыць электрычны ліхтар.

Спатканьне

„Я гляджу на цябе, „хавер“¹⁾ Плаўнік,
І дзіўлюся—ніяк не пазнаць!..
Жаўжанё і дуронік нядаўна,—
А цяпер?..
Ну—амаль сівізна.—
Спахмурнелі, насупіліся бровы,
Ня зьлічыць маршчакоў баразон...
Для мяне гэта проста-ткі нова!..
А дзе голасу тонкага звон?!
Паміж кудлаў віхрастых палоска
Пабялеўшая—зімні сьняжок..
Ходзіць у нас пагалоска:
Ты у „песьнях“ таксама знаток..
Пэўна грошы (ой! ой!) заграбаеш,—
Мог-бы барынам, сынку, пажыць..
Вось вазьмі сабе Крайскую Хаву..
Хавы бацька „а яхсэн а ід“...²⁾
Мае хату сваю і краму,—
Кажа:
— Тысяча дочцы „надан“³⁾.
Хоць пажыў-бы!..
І гандаль,
І краля..
А што „песенькі“?..
Эт!.. Ярунда!..
Толькі голаву „песенькі“ сушаць—
Вось павесіўся нейкі ў Маскве...
Ды і варта бязбожным тым душам!..

¹⁾ „Хавер“—паяўрэйску—таварыш.

²⁾ „А яхсэн а ід“—паважны, шляхэтны яўрэй.

³⁾ „Надан“—пасаг.

Кажуць:

— Сам сатварыўся сьвет.

Ну, куды-ж гэта?..

Клюб—замест „школы“...¹⁾

І ты нешта глядзіш, як той „гой“...²⁾

Пэўна стаў ужо тут камсамолам...

І значок нават ёсьць?!

Бог з табой!..

Ой, настане канчэньне сьвету!..

Ну дык як ужо мне ня тужыць?!

Кінь, брат, партыю, песьні, поэтаў...

Ажаніся, прыпомні—ты „жyd“...

Тваё імя—„святое“:

„Ізраіль“—

Гэта сымболь народу твайго...

Калі хочаш „павагі“ і „раю“,

Адкасьніся ад званьня „гой“...

.....

Так гаворыць дзядуля старэнькі...

Ну дык што-ж я яму адкажу?—

Ён-жа любіць „гішэфты“, маленьні,

Ну і знае, як пасьвіць казу...

.....

Можа праўда, дзядуля, ня знаю,—

Можа праўда і то, што я „гой“...

Але ўсё-ж не хачу твайго „раю“:

Спавіла цьвіль сталаеццяў яго...

Мы адкінулі бога й маленьні,

Як збуцьвелы, нягодны хлам,—

Каб у творчым экстазе, імкненьні

Падыходзіць да сонечных брам.

Мы ствараем *жыцьцё* сягоньня,

Каб у ім збудаваць свой рай...

Ты маліся сівому „Ягове“,—³⁾

Нас-жа кліча другая зара!..

16-IX—1926 г.

1) „Школа“—у сэнсе „сынагогі“—ужываецца ў Віленшчыне.

2) „Гой“—чалавек неаўраёйскага веравызнаньня.

3) „Ягова“—імя яўраёйскага бога.

Начныя цені

(Апавяданьне)

Ночь...

Цені...

Ціха і мякка крадуцца цені. Нібы на кончыках пальцаў падымаюцца, ува ўсю веліч выцягваюцца, хочучь заглянуць аж за ўзгорак, у невядомую далячынь.

Тады ў чалавека ёсьць імкненьні—нацягнутыя струны.

Тады ў чалавека ёсьць мэта—пункт у канцы гэтых струн.

Цені ня чула дакранаюцца голымі пальцамі да вострага шкла распасьцёртай ночы...

Цені крадуцца і не зважаюць, што ў іх фальшывая мэта, што яны даходзяць да рашучасьці.

А гэта тое, што можа быць з найгоршага. Бо ў напружаны момант пэнкне струна і... засьмяецца ноч.

А скакун, што ўтварае начную цень, не дакончыўшы апошняга „па“, засаромеяцца перад сваімі імкненьнямі. І гэта самае з горшага...

Лепшае—у час сказаць музыканту: „Даволі! Вельмі ўдзячні!“ Гэта адно з лепшага.

Ноч тады будзе маўчаць.

Цені крадуцца... Пішчаницаю лезуць... З тысячы закануркаў цёмнай ночы вытыркаюцца...

...Яны імкнуцца да пункту, у якім аздабляецца, сваім хараством вабіць, мэта.

Калі чалавек імкнецца да мэты, створанай з няіснуючых на тое правоў...

...Тады ён робіць над сабою самагубства. Ён ня хоча праверыць створанай сваім прымусам, фальшывай мэты.

І ізноў будзе сьмяецца ноч.

Чалавек не глядзіць сабе пад ногі. А цені ўсё больш ды больш выцягваюцца. Чалавек забываецца, што шкло да крыві папразала

гоल्या пальцы... Цені глядзяць аж у самы жаданы пункт—туды, дзе аздобіцца мэта.

Чалавек ня бачыць, што застаўся адзін крок і... адыдзецца ён—паляціць у бяздоньне...

...Абарвецца струна імкненьняў.

Чалавек не адчувае, што яму стане сорамна перад фактамі свайго існавання.

...Нават на глыбокім дне пустой процьмы стане саромна.

А гэта і ёсьць тое, што не сказаць у час музыканту: „Даволі! Вельмі ўдзячан!“

I

Вясеньняя ноч. Кароткая, але мяккая ноч. Плюшавая. Яна лагодна ахіляла натапыраныя, крохкія кляны. Спавівала іх сваім каморачнам змрокам.

А жукі і хрушчы сьпявалі песню.

Ціка было гэтаю ноччу, каб ня жукі, але цёмна. Як пальцам у вока—цёмна. Яно гэтак у звычаі. Ноч першых дзён вясны, заўсёды цёмная. Гэта пакуль прывыкнуць чалавечыя вочы:—ад белага сьнегу, да талай чорнай зямлі.

Дык хто ж мог-бы згадзіцца—угледзецца ў гэтую ноч і так, каб бачыць? Хто мог-бы наскрозь бачыць гушчар лесу? Хто?

Усё ў свае транты закутвала ноч. Захоплівала яна сваім ахапкам, спавівала і адносіла некуды далёка, аж у лясныя нетры.

А там цяпер страшна было.

Сава, як малы пясчун, на ўвесь лес крычала нема. Часамі суччо патрэсквала—бы ішоў хтось. А то чуць-чуць верхавіна хвоі шумела. Чамусьці раптоўна прачыналася дый шумела. Страшна было.

Але гэты страх мог трывожыць чалавечыя пачуцьці толькі тады, калі ў чалавека ня было клопату. Ён мог парушаць спакой чалавека ў тым выпадку, калі яго, гэтага страху, не выціскала нешта другое, больш важнае, чымся ён сам. І калі гэтае важнае, чалавечае, даходзіла да апошняга пункту, плячыма ўпіралася ў яго, тады павінна было пачацца нешта другое. І гэтае „другое“ называлася „не баяцца нанавя“. Чалавек толькі ў гэтым гушчары, у гэтую цёмную ноч адчуваў сябе ўсё роўна, як дома, на старой печы.

Нудна неяк маўчала старая хвоя. Ці яна можа жалілася, што пастушкі-падшывальцы выпалілі дуплё ў яе прысадзістымі пні, ці яна мо' пагодаю была незадаволена: бо хмары во-во нависалі на яе верхавіну. Нудна маўчала. Шамацела папяроснаю карою.

І не заўважыла нават старая хвоя, як зусім сьмелымі крокамі падыходзіў чалавек.

- Хто гэта ён, гэты чалавек?
— Чаго яму тут трэба?
— Нашто парушыў ён мой супакой?

Нібы схамянулася старая хвоя; чуць-чуць захісталася яе верхавіна.

А ён, у ватавым паліце, падношаным крыху, прысеў пад яе выпаленым дуплём дый маўчаў.

Ён, седзячы цяпер моўчкі, разважаў; па яго вуснах бегала нейкая нібы дзяціная радасьць.

— Мала прайшоў, але самае важнае.

Яму было вельмі лёгка, што ён прайшоў гэтае важнае. Яго цела таміла нейкая асалода, млявасьць. Ён на момант зажмурыўся.

— Усё роўна,—пачаў разважаць далей,—цёмна; ж усё роўна. Дык нашто ж дарэмна глядзець у цемру ночы? Нашто псаваць дарэмна зірк?

— Усё роўна!—мацней яшчэ сьціснуў ліпкія абячэйкі вачэй.

Ён адзін момант быў бяз думак.

Нейдзе недалёка залапатала санлівая варона. Сук трэснуў з-пад яе і паляцеў даюў, барабанячы па гальлі.

— Змарыўся... ізноў парушыў свае думкі,—колькі таго ходу, а як змарыўся...—Пачаў вобмацкам аглядацца наўкола.

— Раніцаю разгледжу... падрыхтую дарогу для наступнага веча-ру...—Плылі ў яго думкі адна за другою.—Там лягчэй будзе.

Чым далей ад мяжы, тым лягчэй...

— Гы-ых! Якая цемра,—рашчыніў вочы на момант.—Добра ў гэтую ноч! Два крокі, а ня відаць прадмету.

Ён абмацаў на карэньнях месца, каб палажыць галаву.

— Я гатоў цалаваць ноч. За тое, што яна сьлепіць усё і аднімае раўнамерную частку сілу ў аднаго і аддае яе другому.

— Ці як гэта? Ня сілы, а нечага такога, што называецца змарю. Ён галоўнае, роўнамерна распрадзяляе: дае таму, хто павінен рабіць нешта: адымае ад таго, хто павінен забараняць гэтую работу.

— Так. Я, здаецца, драмлю і мне абышто пачынае вярзціся...

Ён прыхіліўся да старой хвоі, палажыў на яе карэньнях галаву і падкурчыў ногі.

Нейдзе недалёка, у гаі, сьвіснуў салавей. Салавей яшчэ і яшчэ раз сьвіснуў, потым памаўчаў і, нібы ноч хацеў разagnaць рознымі ладамі песьні, на ўвесь лес пачаў пералівацца.

Пачынала зарэць. За пяць вёрст, мусіць, пачуўся стрэл.

— Гэта з памежнікаў нехта...

— Мала што магло выклікаць стрэл...—падумаў ён скрозь мялячую ўсьмешку, скрозь сон.

— Дазволь! мезяны пальчык, толькі мезяны! Панна Адольфа, дазволь!

— Кроцік ты, кроцік мой! Юлік, ты от так, якраз, як крот, тышчыцца пад зямлёю... так і ты. Ну, на табе мой пальчык. Цалуй-жа яго, мой хлопчык, колькі хочаш...

Дзье скрыпкі з акампаніентам п'яніна граюць мазурку. Яны зусім захлёбваюцца: глушаць залю старога пана Вярцінскага. Музыка чужь-чужь сюды даносіцца. Падзямельным рэхам чуваць яе далікатныя акорды. Таму так чуваць, што цераз шэраг пакояў.

А яны сядзяць. Юлік зусім аддаўся ў абладанне яго каханай. Ён прыхіліўся, скурчыўся на плюшавым дыване, каля яе крэсла. Ён палажыў галаву на яе калені... І яна песьціць яго валасы; часамі гладзіць адной рукою па яго каструбаватых, вышытых сярэбраным дротам, ахвідэрскіх наплечніках. Яны, як ніхто ў сьвеце, шчасьлівыя.

— Ці памятаеш ты,—перарывае асалоду шчасця Юлік,—ці памятаеш ты першую нашу сустрэчу? Ці адчувала ты тады тое нешта такое, якое ўвесь час шчыпле сэрца—надае яму ў некалькі раз болей, байчэйшага руху?

Ён падымае галаву з яе калена:

— Ці памятаеш ты наша дзяцінства?

І яна ружаю ўсьміхаецца, абдае яго твар жывым і п'яным пахам: глядзіць яму ў вочы, маўчыць.

— Адольфа!—Прыхіляецца ён шчыльней да яе цёплага калена.—Адольфа, ці памятаеш ты, як мы бегалі ў садзе каля фантана „Вялікай вужакі“? Ці памятаеш ты, каханая мая Адольфа?

— Гэта было ў той год, калі я скончыў гімназію. Гэта было, калі я з маім бацькам заехалі ў маёнтак пана Альбінскага, заехалі да твайго бацькі... Панна Адольфа!..

Музыка нібы прыціхла. У суседнім пакоі нешта шамечацца. Але яны не зважаюць, ня чуюць абрыдлых гукаў.

— Так, я памятаю, мой хлопчык! Памятаю,—зноў песьцічы яго доўгія, белыя як лён, валасы, кажа Адольфа.

— Ты мяне тады падняў, калі я, хаваючыся ад цябе, павалілася, забытаўшыся маім адзеннем за куст півоні.

— Усе тое памятаю...

— А можа не патрэбна ўспамінаць?—хоча падняцца яна з крэсла: аблакачваецца на тоўстыя качалкі, якія абшыты плюшам валавянага колеру.

— А можа ня трэба...

— Адольфа...—сутрымлівае ён яе імкліва сьць,—яж заўтра ад'яжджаю ў полк...

І ён глядзіць ёй проста ў вочы. Яна разумее яго. Яна бяз усялякага абладаньня над сабою, млява аддаецца ў яго распараджэньне.

Яшчэ,—чуць ня зусім змаўкае музыка.

І ім цяпер здаецца, што яны з аднаго кубка п'юць асалоду шчасьця.

— Сёння, у вечар майго ад'езду ў полк,—шэпчуць яго вусны,—мы павінны быць найшчасьлівейшыя з табою. Наша шчасьце падзяляць нашы бацькі. Мы ў іх—адзіныя... Панна Адольфа...

І яна плюшчыць вочы. Чуць бачыць яна проста на вакне нацягнутую, абвіслую цёмную фіранку.

А ён яшчэ большую адчувае цяплыню, якая разыходзіцца, млявіць гультайскае на гэты раз цела.

— Юлік...—шэпчуць вусны міжвольна.

— Адольфа...—замірае, абрываецца сказ: зьліваецца ў нешта адзінае, але ня мяккае,—калючае...

І ён падымае галаву.

Сонца веснавой раніцы сьвеціць ува ўсім харакстве. Яно зусім прыпякае, і куды не папала. У бок, у плечы, у твар—сьвеціць сонца. Для яго ўсё роўна. Яно не разьбірае куды—не знаходзіць розьніцы ў фактах, у палажэньнях.

— Ах!—вырываецца з яго вуснаў.—Які сон! Усё маё дзяцінства, юнацтва...

Нейдзе далёка-далёка, ад старой хвой, затрубіў пастух.

— Адольфа... Хутчэй-бы, хутчэй сустрэцца... дапамагчы... за спалены маёнтак, за яе загінуўшага бацьку... Які прыемны сон пройдзенага... Ах!

Пастух, мусіць, адварнуўся з процілеглага боку, бо труба цяпер ярчэй падае гукі: ня мог-жа ён так хутка прыблізіцца да старой хвой. Дробным шротам рассыпаецца трубнае рэха.

І ён падымаецца з зямлі. Ён бярэ ў рукі сукаватую палку. Чалавечая цень на паўтара крока, але ён не зьвяртае ўвагі на пару, на сваё начное распалажэньне.

Памаленьку патрэскае пад яго камашамі, ангельскай моды, дробнае гальлё. Птушчына шчабятаньне, яркае і бадзёрае, заглушае гэты трэск.

І каб пачуць цяпер трэск дробнага гальля, дык для гэтага патрэбна вельмі добра і ўважліва прыслухацца.

II

Сьцэпаніда Мацеяўна ківае галавою. Яна сядзіць на балконе свайго ўласнага мураванага будынку, глядзіць у завулак, па якім праходзіць Соня, яе кватарантка, глядзіць ды і ківае.

— От што значыць: хто ды ўва што ўцягнецца. У кожнага сваё. Кожны мае гонар над гэтым „сваім“,—разважае гэтак Сьцэпаніда Мацеяўна.

— Але каб папытацца, от хоцьбы і ў яе, чаго варта,—ну паўгроша хоць ці варта,—гэтае яе „сваё“? Каб папытацца: падцерці нос гэтым ганаровым асобам.

І Сьцэпаніда Мацеяўна мацае парэнчу балкону:—утварае ў сваёй галаве ўзапар дзэве думкі. „Парэнча псуецца на дажджы“, вынырнула гэтая другая думка і хоча цяпер выціснуць першую—„чаго варт чалавечы гонар“. Але праходзіць хвіліна, і думкі ў галаве Сьцэпаніды Мацеяўны схапіліся ў накрывкі ды барукаюцца. А Сьцэпаніда, нібы воддаль толькі стаіць—назірае за імі: каторая каторую абсіліць. І от думка аб „чалавечым гонары“ ў натуре Сьцэпаніды Мацеяўны, мусіць, займала не апошнія месца: так што думка аб парэнчы пахіснулася, абнядужала, і „думка гонару“ запанавала ўва ўсім харастве.

— Ну, хтож ты, хто?—пачала красаваць думка. Глядзела ізноў Сьцэпаніда Мацеяўна на Соню, якая адыходзіла ўсё далей і далей, аж пад канец завулку.

— А колькі гэтаму будзе, як пасялілася яна ў мяне? Колькі?—уяўляе Сьцэпаніда Мацеяўна, акінуўшы позіркам перш шылду, на якой напісана „Здесь заливаются стария галоши“, а потым вераб'я, які вылецеў з-пад суседняга даху.

— Пасрэ гэтага вэрхалу пасялілася,—ківае яна галавою,—так: пасрэ вэрхалу.

Сьцэпаніда Мацеяўна, гаспадыня мураванага двухпавярховага будынку, усе перавароты ўлады (а яна іх налічвае некалькі) называе вэрхалам. Яна аніяк ня можа адрозьніць Кастрычнікавага перавароту ад Лютаўскага. Для яе гэта ўсё роўна. Яна толькі ведае адно: з кожным годам усё большаюць падаткі за яе будынак, за хлеў, што чатырнаццаць на дваццаць пяць, і за дом. Так што гэтыя перавароты для Сьцэпаніды Мацеяўны нічога добрага ня прынеслі.

— Яны вась тут, пад грудзьмі, пад самаю лыжачкаю, камянем сядзіць, гэтыя перавароты,—кажа Сьцэпаніда Мацеяўна. — Яны, можна сказаць, кроў з мяне ўсю дасталі.

У камяніцы Сьцэпаніды Мацеяўны живуць кватаранты. Ёх каля трыццаці чалавек. Большасць з іх—сямейныя. Дык яны—большая палова гэтых кватарантаў—плоцяць Сьцэпанідзе Мацеяўне па таксе, што камхозам зацверджана.

І тады, Сьцэпаніда Мацеяўна:

— Каб яму ні дна, ні пакрышкі, гэтаму камхозу. Каб яму скрозь землю, аж на той сьвет, праваліцца...

Кляне Сьцэпаніда Мацеяўна. Яна кажа тады, што ў яе ад камхозу пасівелі валасы. Яна кажа, што гэтыя валасы цэлымі жмукамі вылазяць з яе галавы.

Але яна ўсё гэта кажа сьцішка. Затым кажа, што яна не дурная: яна добра разумее, што такое „кам-хоз“.

І калі цяпер Сьцэпаніда Мацеяўна глядзела на Соню, якая ўжо схавалася з яе позірку,—накіравалася да гарадскога скверу,—дык от якую ўстанавіла пару:

— Пяты год таму назад, як пасялілася і жыве от гэтым паскудніцкім заробкам.—І, устанавіўшы, Сьцэпаніда Мацеяўна дабавіла:

— А яшчэ і фуфырыцца: што-то я. Мяне голаю пядзю ня мерай! Цьфу!

У першыя гады Сонінага кватэраваньня Сьцэпаніда Мацеяўна ня ведала, з якіх сродкаў жыве Соня. З чаго плаціць ёй за кватэру. Ёй ня было ніякага інтарэсу.

І толькі на другім годзе, аднойчы раніцаю Сьцэпаніда Мацеяўна заўважыла: з пакою, дзе жыла Соня, выйшаў мужчына.

— Ага!—здагадалася тады Сьцэпаніда Мацеяўна.—Вось з чаго пражывае мая Сонечка, з чаго плаціць мне за кватэру. Ага!

Пасьля гэтага выпадку Сьцэпаніда Мацеяўна зусім прывыкла да нейчых там прыходаў-выходаў. Яна не звяртала на іх жаднае ўвагі. Для яе было ўсё роўна.

Вось чаму ўсплыло цяпер пытаньне аб Соні ў Сьцэпаніды Мацеяўны. Вось чаму яна ківала галавою, седзячы на балконе.

Тымчасам пачынала зьмяркацца, але яшчэ не запальваліся гарадскія ліхтары.

Надвечорак быў яркі, як пасьля дажджу. І ст ад гэтага публікі ў гарадскім скверы было не так-то шмат.

Соня падыйшла да рагавой лаўкі на скверы. Яна села і, дастаўшы з радзікуля скрынку з папяросамі, пачала закурваць.

Курыла Соня ня так, як кураць заядлыя курцы. Яна курыла ад таго, што перад яе жыццём склаўся нейкі супярэчны факт. І яна

гэты факт толькі курэннем магла на момант адштурхоўваць—зацягваць, каб не прасрвечваўся, пасмамі сіняга дыму.

— Усё скончана!—глядзела Соня міжвольна на адчыненую будку, з якой быў відаць чырвоны сіроп і тоўстая прадаўшчыца.

— Усё скончана...—асенняю хмараю плылі думкі.—Яны арышштаваны... Бедны мой Казімер... Пётрусь.. Эдуард... Яны.. О, я не перажыву гэтых дзён!

— Ха-ха-ха...—дзікі сьмех пачуўся з яе вуснаў.—Учора толькі... Чаму іменна ўчора, а не раней... А ўсё ж такі не раней!

— Бальшавіцкае хам'ё...—вырваўся стогн з яе грудзёў. І толькі стогн, але ня словы.

Соня ня ведала, што рабіць у захопленым адчаі. Яна нават не заўважыла, як перарвала папалам цясёмку радзікуля.

Зусім зрмерклася. Цэлаю капэляю краліся цені з лісьцяў гарадога скверу. І было відаць, як на вуліцы раптам запаліліся літары. Ад сьвятла не паменшалі цені. Яны яшчэ больш гусьцелі сярод лісьцяў.

Соня сядзела і не прыкмячала вячэрняе варыяцыі. І толькі, нібы скрозь расколаты звон, чула Соня гутарку дзвёх асоб. Яны ішлі па суседняй дарожцы.

— Ты ня ведаеш яе характару...

— Яна, брат, агонь, а не кабыла.

— Эт, баба бабаю: як ёсьць баба.

І далей Соня чула, калі павярнулі гэтыя асобы на другую дарожку:

— ... за шклянку сельцёрскай! чэснае слова!

І толькі, як праз цэлы тоўсты пласт зямлі чула Соня. Яна ў гэтую ж хвіліну забылася аб чым гаварылі асобы.

— Ён адзін... Мы ўдваіх... Наш плян узрыву... Ах!—пеністымі хвалямі адна на другую насядалі думкі ў Сонінай галаве. — Мы ўдваіх...

Каля яе лаўкі прайшла расфуфыраная, як называла іх Сыдэпа-ніда Мацеяўна, асоба. Соня не заўважыла. Але праз хвіліну асоба зноў прашпацыравала каля яе ног, акінуўшы сваім позіркам.

— Трэба ісьці адгэтуль,—падумала Соня.—Але нібы штось прыгнятала яе да лаўкі: яна не магла з яе аніяк падняцца. І яна зноў міжвольна глядзела ў той самы пункт адчыненай будкі.

Цяпер чырвонага сіропу ня было відаць. Нехта засланіў яго сваімі шырокімі плячыма. Ён, мусіць хацеў, ганарыцца сваёю постацьцю перад праходзячымі; хацеў ганарыцца, што ён можа купіць за пяць капеек шклянку сельцёрскай вады.

Над садам, над гарадзкім скверам, навісьлі цені ўва ўсім сваім афармленьні.

Нейдзе ў лісьцях клёну, а можа ліпы, шамацелі гракі.

І Соня зусім не заўважыла, як да яе падышоў ні то абарванец, ні то якісьта старац.

III

Чалавека, які называўся Захарам, ведалі ўсе. Яго на цагельным заводзе ведалі, на лесапільным ведалі, таксама ведала яго і гарадзкая міліцыя.

Дзе ня бываў Захара і ў каго ня бываў.

— А, ну падымі, Захара, падымі,—жартавалі хто-небудзь з старэйшых рабочых лесапільнага заводу,—а ну, пакажы сваю храбрасьць, утры гэтым падшывальцам нос.

І Захара браў пудоў у дзесяць брусок дзерава, клаў яго на плячо, трошкі прыгінаў галаву—нёс да станка і, як ні ў чым ня бывала, растапырыўшы шырока свае ногі, шпурляў гэты брусок на зямлю.

З міліцыяю Захара пазнаёміўся ў першую чаргу. І зусім не выпадкова.

Неяк пад восень гэта было. Тады шайка бандытаў-шпіёнаў вялікай суматохі па ўсім горадзе нарабіла. З іх траіх злавілі, а дваіх усёж удыкло. Яны хацелі ўзрыў на фабрыцы ўтварыць. І от тады было больш назіраньняў як ад міліцыі, так і ад палітычнай управы.

Каб злавіць гэтых дваіх, сачылі дзяржаўныя органы.

У адну раніцу, хутка пасля здарэньня гэта было. Міліцыянэр Галубок на пасту стаяў. Рухам кіраваў. Зьнячэўку неяк тады падняў ён вочы на рог вуліцы, аж—убачыў: чалавек з алоўкам, з запіснаю кніжкаю ў руках—піша нешта. Глядзіць на сьцяну муру ды і піша.

— Што ты робіш?—запытаўся ў яго Галубок.

— Назву вуліцы запісваю,—адказаў той.

І Галубок накіраваў тады гэтага чалавека, з яго назваю, у штаб міліцыі.

Па дарозе чалавек Захаром назваўся.

А ў штабе міліцыі Захару сустрэў сьледчы. Кароценькі чалавек, з тоўстым, як агурок выпуклым, тулавам. Яго звалі Ніканорам Ніканоравічам.

Калі Захара пераступіў парог пакою сьледчага, дык ён, Ніканор Ніканоровіч, седзячы за сваім рабочым столікам, пазяхаў на даждліваю пагоду.

— Хто ты, чалавеча, і адкуль ты?—запытаўся ён у Захары, не падымаючы, вачэй.

І Захара не міргнуўшы, нават, левым вокам, адказаў яму:
Я—сам бог.

Нятрывожным позіркам, гледзячы на сцяну, на старыя, трохі зашмальцованыя абоі, адказаў Захара.

І тады, толькі, Ніканор Ніканоравіч зняў паважна сваё пэнснэ. Ён працёр яго шкелды, бадзістоваю, белаю, як сьнег, хустачкаю. А потым, зусім паволі, навесіўшы яго, гэтае пэнснэ, на выямістае пераносьсе, акінуў, ужо, Захару пытальным позіркам.

— Ты лжэш! прытвараешся!—наудзіўся вожыкам, Ніканор Ніканоравіч, акідаючы адным вокам Захараву вопратку: дашчэнту парваную ватоўку і такіяж самыя порткі.

— На што ты запісваў вуліцы?

І Захара з тым самым позіркам, пераступіўшы, толькі, з левай нагі на правую, адказаў:

— Каб не заблудзіцца.

А тады, яшчэ вытрымаўшы адзін момант, дабавіў:

— Ці няма ў вас чаго-небудзь такоўскага, каб падшамась?

На гэтым, амаль што і закончыўся допыт Захары Ніканорам Ніканоравічам. Не без таго: Ніканор Ніканоравіч яшчэ панэрваваўся перад Захарам. Пастукаў, нават, кулакамі па стале, чым вельмі здзівіў і напалохаў Захару. Але не дабіўшыся ў Захары ні на ногаць карысьці—накіраваў яго ў лячэбніцу псыхічна хворых.

Месяц прабытаўся Захара ў лячэбніцы. Ніякіх вынікаў не прышлося ўстанавіць. Захара толькі і ведаў тое: еў, спаў, ды разводзіў гутарку аб тым, як ён зрабіўся самім богам. Ну, а пасля таго, як Захара выйшаў з лячэбніцы, ды мог разгульваць па гораду, яго ўжо ўсе міліцыянэры ведалі.

Аднойчы гэта было. Ноччу. На варце стаяў міліцыянэр Круглік.

З поўначы было, як заўважыў Круглік: нейчая цень крадзецца з пад'езду. Натапырыўся Круглік: „што за ліха, разважае, каму, што трэба ў гэткай глухой вуліцы?“ Аж калі прыгледзіцца—ён, Захара. Як ёсьць—ён.

— Чаго ты по-начы туляешся?—пытае Круглік.—Што табе тут трэба?

І Захара зусім праканана гаварыць:

— Я цябе хацеў напалохаць. Гы-гы-гы!

— Дурань! Кругом, як ёсьць, дурань.—Памысьліў тады Круглік, сплюнуўшы ў бок.

От чаму цяпер ніхто не звяртаў на Захару, аніякае ўвагі.

Арцель вясковых рабочых размясьцілася на адпачынак. Яна выгрузіла сёння тры пляцформы колатых дроў, і цяпер ляжала, як мост, перад станцыяю, на станцыённым дзядзінцы.

Пархвен Такельчык спаў. Ён адтапырыў чырвоную шэрсць барады, — цераз расхрыстаныя грудзі датыкаўся пальцамі левай рукі да пальцаў правай рукі і, — спаў. Рот у яго быў адчынены, а адтуль быў відаць раскіданы плот, — тырчэўшыя па аднаму, — зубы. Нейкая чорная, спрытная вельмі, муха поўзала па чырвонай шэрсці Пархвенавай барады. Яна прашпацыраваўшы па яго шэрсці то ўзад, то ўперад некалькі раз, дапаўзла ўрэшце да яго ніжняй адтапыранай губы. Тут толькі муха сутрымалася — пачала тыцкаць сваім тупым, раздвоеным джалам, у тонкую чырвоную абалонку.

А Пархвен, як ні ў чым нябывала, ляжаў да гары, спаў і сьніў:

— Абібок! гультай! — На чым сьвет стаіць крычала Пархвенава жонка, сьніў ён.

Гэта ў яго жонкі, Тэклі, нехапала мукі на замешку цеста і яна крычала. Пархвен ведаў гэты крык наперад і ён зусім не баяўся гэтага крыку.

— Па-настаяшчаму ды ты сама вінавата, — казаў Пархвен, — непатрэбна было разводзіць цэлую дзежку цеста.

І каб ня слухаць Тэклінага ляманту, ён, Пархвен, падняўся з ложка і хацеў пайці да суседа Кірылы.

— Цьфу! — пралупіў Пархвен вочы. — У роце перасохла як. — І ён абапёрся злёгка на локцях на Кірылаву нагу.

Кірыла — гэта яго сусед. Ён таксама выцягнутым і раскрыжаваным ляжаў тутакаж.

— Узьвярзецца ж от... — Глянуў Пархвен на сонца, якое вісела над станцыённым дахам.

— Мусіць мука выйшла ў Тэклі. — Памысьліў Пархвен. — Трэбала б... упіліўся ён вачыма ў адзін пункт, пазыхаючы.

На дзядзінцы была ўся арцель. Тут былі дзяўчаты, хлопцы і старэйшыя, гэтакія, як Пархвен, жанатыя мужчыны. Яны сабраліся з розных вёсак па два-тры чалавекі. Усе яны, для аднаго — для другога, з знаёмых вёсак. Яны прыйшлі ў горад, каб рабіць тую работу, якая можа здарыцца выпадкова. Сёння яны разгружалі пляцформу; заўтра капалі дзе-небудзь за горадам роў; а пасьлязаўтра і зусім, часамі, маглі сядзець, ляжаць, бяз працы.

Яны прыйшлі пасья сякой-такой, сваёй вясковай, вясеньняй, працы.

І калі Пархвен раскатурхаўся — падняў лепей вочы, дык першае, што кінулася, цяпер, яго позірку — Захарава постаць.

— Трэці тыдзень як ён з намі,—падумаў Пархвен.—Здаровы, падла, як конь.

І зусім міжвольна ўявіў Пархвен на момант, як прысупоўся гэты чалавек да іх арцелі.

— Не хапае аднае клёпкі,—казаў Галапупец Лявон, чамусьці набеглі цяпер Пархвену на памяць словы аднаго з іх арцельшчыкаў.

— Урвіла!—не паляпаў, а толькі так, для прыкляпу палажыў тады Перапечка (другі арцельшчык) сваю руку на Захарава плячо.

А тады яны падзівіўшыся яго шырокім плячам, яго расплывістаму, абросшаму рэдкімі валасамі, твару,—а нехта сказаў „лішнія рукі прыгодзяцца“,—і Захара пачаў разам з імі разгружаць ^{амі} плячформы, капаць равы.

Захара, цяпер, з Перапечкам і з Галапупцам—сядзелі і размяралі саломінкаю паўлітроўку. Яны адзначалі, пакуль кожны павінен выцягнуць. А Пархвен, тымчасам, загнаўшы сваю думку аб Захару аж у самы тупік, на запасны шлях... глядзеў, цяпер, як дзяўчаты разувалі нагу ў соннага хлапца з іх арцелі, ды прывязвалі яе доўгаю аборкаю за прэнт жалезнай агароджы.

Надыходзіла ноч. Зусім нависала ноч над палатном чыгуначнай дарогі.

Пласт за пластам, адна на другую клаліся начныя цені...

І арцель, нібы сьвежая, толькі што згружанае сыр'ё, размеркавалася і начавала ў начовачным рове, каля дорожнага палатна.

Сярод арцелі яшчэ ня спалі. Аб гэтым гаварыла тлеючае вогнішча ды шапатлівая гутарка дваіх людзей.

— Ты кажаш уласнасьці пры сацыялізму ня будзе. Няўжо ж хіба я і над крысом маёй капоты ня буду мець уласнасьці? Гм?—

Гэта спынялі гутарку Лявон Галапупец з Арцёмам Перапечкам. Лявон Галапупец ляжаў дагары, падлажыўшы пад галаву рукі, на палове Перапечкавай капоты, глядзеў у бяззорчнае неба—пустэчу, ды і казаў:

— Так, ня будзеш. Панадабіцца мне, прынамсі, крысо твайго лапсардака—без усялякай гавэнды лягу на ём. Ты ні на волас ня будзеш тады супярэчыць. Гэта ня то што аханькі табе. Гэта табе, сацыялізма.

Арцём нячуў на гэты раз Лявонавага адказу і ён прамаўчаў.

Абодва хвіліну прамаўчалі.

Перапечка з Галапупцам, гэты два неразлучныя нікім у сьвеце чалавекі. Яны з аднае вёскі. Яны аднагодкі; разам гадаваліся,

цераз вуліцу, толькі. Разам вырасталі і цяпер ужо абодва, у адзін год, пажаніліся. Але каб магчыма было, дык яны яшчэ б па разу ажаніліся. Яны б... адзін з другім ажаніліся.

Цяпер на падзённай працы, яны ядуць разам, працуюць разам—не адыходзяць адзін ад другога і сьпяць разам. Гэтак не маглі быць Арцём без Лявона, а Лявон без Арцёма.

Яшчэ прайшло некалькі маўклівых момантаў... закранутыя пытаньні Галапупца круціліся аж за дзесятаю гарою.

І тады толькі зноў ён, Лявон Галапупец, нарушыў дрынчэўшую маўклівасьць.

— Уласнасьць?.. Раўнапраў'е?.. Гм?

— Я, брат, от што магу сказаць аб раўнапраў'і.

Але пакуль Перапечка паднімаўся наўзлокатках, адшукваў сярнічкі ды прыпякаў у люльцы карэньчыкі махоркі, якія выглядалі адтуль гарохам-мяшанцам, дык Галапупец маўчаў. Ён вытрымаў цэлы момант, у які напружваў твар, каб раскусіць моцную скуру сухога арэха.

— Раўнапраў'е... цяпер... яго, брат, няма і ня можа быць. Яно от толькі ў лазьні можа быць. Яно пры сыцыялізмах можа быць.

Перапечка прырыхтаваў свой слух.

— Якія гэта, ты, кашалі кярзоліш? Як у лазьні?

І Галапупец, прыняўшы звычайны выраз свайго твару, так як палымя над люлькаю Перапечкі зьнікла і цяпер у ёй разгарэўся жар—казаў:

— Ды не кярзоліш. А от ты ўяві сабе голых людзей у лазьні? От вазьмі, гэтак, дый уяві! Ну, а цяпер скажы: калі ты пападзешся ў лазьню сярод незнаёмых людзей, дык от скажы мне, хто з іх мае большы гонар, славу і найбольшы чын? Не, ты от скажы!

І Арцём Перапечка сплюнуўшы, ды яшчэ некалькі раз прыціснуўшы цыбук у сваіх тоўстых губах, прагаварыў:

— Сьмяхотнае пытаньне! Але калі ты з мухі ды пачаў штукаваць сланя, дык от ужо сам і сконч.

— І скончу.—Глядзеў Галапупец аж у чорнае неба.

— І дакажу. Там яны ў лазьні усе, як адзін, раўнапраўны. І над гарачаю і над халоднаю вадою раўнапраўны. Бо ім патрэбна гэтая вада: яны хочуць памыцца. І ня болей.

— Але няхай толькі пачнуць адзявацца гэтыя людзі... Дык от што ты тады скажаш?

— Тады яны ня будуць раўнапраўны,—усьміхнуўся Перапечка.

— О, то-то ж! Усе гэтыя чыны, славы і гонары—ты ўбачыш у вопратцы гэтых людзей. І—ня далей. А пры сыцыялізмах яно, брат, усе пад адно. Таксама не разьлічыш.

Перапечка нічога не адказаў. Ён толькі пастукаў абячайкаю люлькі аб свой вышчарблены ногаць на вялікім пальцы.

— Дык от табе...—хвіліну памаўчаў Галапупец.—А ты кажаш...

— Я нічога такоўскага не кажу,—схамянуўся Перапечка.—Але ўсё ж такі памаему ня ў чынох, а ў волі гэтых чыноў—раўнапраў'е. Памаему...—і ён шырока расцягнуў рот.—Памаему... аб чым я хацеў сказаць?—Як-бы перад сабою паставіў пытаньне. Але Галапупец глядзеў у цемру ночы. Ён разважаў—блудзіў з новым пытаньнем: з чаго складаецца цемра—які матар'ял уваходзіць для гэтага складаньня. І Перапечка, не знайшоўшы падтрыманьня для таго, каб устанавіць на сваё месца няскончанае пытаньне—дабавіў: „трэба спаць. Давай будзем спаць“.

І Галапупец падчыніўся яго волі. Яны разам удвох нацягнулі на галовы старую Перапечкаву бравэрку.

Арцель уся даўно спала. Ноч зусім увабрала ў свае лапы ўсё жывое. І сярод арцелі нікому нават і ўвасне ня снілася, што цяпер, па Захаравых слядох, ня спускаючы з вока, краўся ззаду Пархвен Такельчык.

IV

Учарашняю ноччу гэта было. Пархвен ня спаў. Неяк выбіўся са сну, прачнуўся сярод ночы, ляжаў так сабе, нават бяз думак.

Пачынала зарэць. Недзе пелі пявуны. Брахала надакучлівая сабака. І Пархвен, слухаючы гэтыя непатрэбныя гукі, неяк зусім выпадкова прыслухаўся: каля логавы арцельшчыкаў нешта шамацела.

Пархвен бяшумна падняў галаву.

Чорная постаць курчылася перад яго позіркам: гэта чалавек падпаўзаў да арцелі.

— Што за ліха?!—Пачаў углядацца. І зусім атарапянеў, калі заўважыў... Да вогнішча падпаўзаў і раптам прыціснуўся да зямлі, Захара.

— Дзе цябе носіць нячыстая?—хацеў выказаць Пархвен, але сутрымаўся і толькі сплонуў. Ён пачуў раптоўнае Захарава храпеньне.

— Дзіўна! Як хутка мог заснуць гэты дурань?—Памысліў ён.

Пасьля здарэньня, якое надало Пархвену цэлую галаву думак, ён ня мог заснуць. Да раніцы лезлі ў Пархвену галаву нейкія трывожныя думкі.

— Хто ён? Што ён за чалавек?

— Дурань дурнем, а адкуль ён?

Не адставалі пытаньні.

Пархвен раніцою і цэлы дзень нікому і нічога не казаў. Ён нават лагадней неяк абзываўся да Захары. Скачваючы, сёнрня, бярвення, ён памог Захару падважыць запаўшае бярвяно. Сам неразумеў для чаго, а памог.

І толькі як зьмерклася... Пархвен пачаў сачыць за Захарам. Ён ня скідаў вопраткі гэтак, як тыя разы, а лёг спаць адзеты. Ён чуў, лежачы, добрую палову гутаркі Галапупца з Перапечкам.

І цяпер, калі Захара нячутна адпоўз ад арцелі, Пархвен у сваю чаргу пачаў адпаўзаць. А калі падняўся ды пайшоў каля гораду, тады лягчэй было Пархвену сачыць за кожным Захаравым крокам.

Начныя цені згушчаліся, уздрыгвалі.

Ноч не пакідала ні аднаго мейсца: усё забракаванае дзённым жыцьцём было заваскована, аздоблена і гадзілася для лубога карыстаньня.

Ціха шамацела дробнае галлё тапалёў. У завулку пахла сьпелымі яблыкамі. А недзе па бруку вуліцы цокалі конскія падковы. На станцыі праразьліва сьвістаў дзяжурны паравік. Білі, цэлым тузінам удараў, гарадзкія часы. А за горадам, недзе мусіць на бліжэйшым пасёлку, нехта падняўшы голас аж пад чорнае неба апускаў:

Адважна мы,
І смела мы,
У бой і-дзё-о-м!..

І Захара, нібы ад гэтых гукаў, якія бы хвасталі нечым гэстрым па яго галаве,—прытуліўся каля мураванага будынку.

Ён як тхор, сваімі дробнымі вачыма акінуў рагавое вакно ніжняга паверху, і зусім асьцярожна пастукаў у шыбу.

Адчотліва паўтарылася рэха стуку, а цераз хвіліну адчыніліся дзьверы.

— Ты, Юлік?—жаночы шэпт пачуўся.—Ідзі-ж, ідзі...—І дзьверы праглынулі чорную і шырокую постаць Захары.

Цяпер ціха было каля дзьвярэй. Нібы туман—знікала ўсё... ноч ашчарэпіла, пакінула адно пустое мейсца...

І Пархвен, які быў у пяці кроках, зусім зьбянтэжыўся. Яго вабражэньні зьбіліся на хвіліну з панталыку. Як укопаны слуп, момант прастаяў нязрушна. І толькі мацнейшы шэлест тапалёў, ды

той праразрлівы, паўторны сьвіст паравіка вывеў яго з баламутных мар.

- Захара... Юлік... Т-а-ак... зусім разумею,—марматаў Пархвен.
— Раз-з-зумею...—разважаў накіраваўшыся да штабу міліцыі.

Калі дзверы рагавога пакою, у мураваным будынку Сьцепа-ніды Мацеяўны зачыніліся, і калі зуб нутранога замка ўвайшоў у загадзе прырыхтаваную зазубрыну, тады жанчына, якая сустрэла Захару, казала:

— Мы загінулі! Юлік!

Яны увайшлі ў невялічкі пакой.

Пры тлеючым канчару саяноў сьвечкі, увайшоўшаму можна было б заўважыць вялікі ў пакоі буралом.

На падлозе валялася непатрэбная папера; каля сьцяны стаяла голае жалезнае ложка; яно сваімі скабамі наводзіла нейкую нуду. Пасярэдзіне пакою стаяў на адной ножцы, круглы ненакрыты стол. А на ём стаяла фанерная круглая, як рэшата, скрынка.

Захара быў у Соніным пакоі. Ён ня здзівіўся буралому.

— Ты мяне гэтак не заві,—сказаў ён сядячы на вывіхнутае крэсла і так, як кажуць дзеці: „мама, я цябе не баюся“.

— А па-другое: што здарылася.

І Соня дастала з пад гарсэта белы канвэрт.

— Я не магла дачакацца цябе; я загадзе прырыхтавала ўсе рэчы,—падала Соня канвэрт і дабавіла: „Мы загінулі“.

Захара нібы не зьвяртаў увагі на Соню. Ён несьпяшаючыся дастаў з канвэрта вузенькі ліст, сьпісаны алоўкам, панеры, падсу-нуў бліжэй да сябе падсвечнік і чытаў.

От што прачытаў Захара:

„Панна Адольфа! За вамі сочаць. З атрыманьнем лісту, за-раз-жа сабрацца і выехаць. Зараз-жа перадайце аб гэтым пану Юліку Вярцінскаму. Вы павінны выехаць разам. Ён ведае куды. Каб сесці на цягнік, вы ад'едзеце ад гораду да трэцяй станцыі.

Сядайце з хуткім.

З прывітаньнем—пулкоўнік Крушынскі“.

Прачытаўшы, Захара злажыў ліст папалам, потым яшчэ раз папалам і, патрымаўшы хвіліну, зусім паволі, разадраў яго на дробныя кусочки.

— Якая ты палахлівая, панна Адольфа: „мы загінулі“—Гм!—з адвагаю, перапоўненаю надзеямі, сказаў Захара.

— Ты гатова палохацца маіх трантаў, як бога кохам. Помніш у садзе: пасля арышту нашых сяброў? Калі я ў новым „касьцюме“ падышоў да цябе, як ты сядзела на лаўцы...

— Ты вельмі і вельмі палахлівая.

— Бо іначай ня можа быць...—сказала Соня, нервова зашпіляючы спражкі ў скрынцы.—Ты чуеш, што піша пулкоўнік?

— Калі пан Крушынскі так піша, то гэта ня значыць, што ён ведае дасканальна аб нашым палажэнні.

Захара падняўся з крэсла з нэйкім гонарам.

— Седзячы на печы, я таксама мог бы напускаць страхі. Там у іх, у гэтых страхаў, вельмі вялікія вочы.

Ён прайшоўся па пакою.

— Юлік, ты вельмі жартуеш з сваім жыццём!—адварнулася Соня ад стала.—З боку лепей відаць. Юлік, пан Крушынскі клапоціцца аб нас больш, чым мы аб сабе. Мы павінны сёння ж выехаць.

Соня паглядзела на Захара пытлівым позіркам.

Сьвечка, тымчасам, патрэскала. Бляшныя колер полымя во-во закарабкваўся да меднага падсвечніка.

І тады карцела неяк, што яно ўтопіцца зараз у закапаных яго берагах.

— Бязумоўна...—нарушыў Захара маўкліва сьць.

— Мы сёння ж выедзем.

Ён яшчэ некалькі разоў прайшоўся па пакою і падышоў да стала.

— Адольфа! Я толькі еду для таго, каб надзець другую маску. Мне абрыдалі мае транты. Я адтуль адпраўлю цябе за мяжу. Я адзін застануся тут, каб выконваць мой абавязак...

Па сцэнах пакою шпарчэй забегалі цені змроку. Гэта, зусім, даходзіла да берагоў падсвечніка полымя сьвечкі. Яно во-во субіралася затхнуцца прапасці і... на заўсёды...

— Я не паеду без цябе!—адважна, але мякка, спакойна, палажыла яна абедзве рукі на яго плячкі.

— Я павінна сама ўчыніць помсту за нашых арыштаваных сяброў. Я павінна за сябе, за твою от вытаркшую вату, мой мілы Юлік, учыніць над бязбожнікамі помсту.

— О, не—я павінна... так, так...

— Адольфа! Я табе не супярэчу. Мы павінны і гэта будзе відаць там, на месцы. А цяпер я табе яшчэ раз напамінаю: ты прывыкай называць мяне Захарам.

— А ты не называй мяне Адольфаю. Соняю заві, альбо зусім Зоссяю.

І яна, акінуўшы цягучым позіткам яго моцны засівераўшы твар, на якім тырчэлі доўгія, рэдкія, рыжыя валасы, якія злучаліся з гусьцейшымі вусамі, яшчэ сьвятлейшага колеру, — яна мяккім і ціхім тонам даказала: „тут ~~забясьпечна~~“.

Захара не зразумеў. Ён глядзеў у апошняе кола склянiстага кругавiду. Ён разглядаў матар'ял у гэтым скляпен'ні — мысьліў аб няіснуючых фактах.

— Я згодзен, — перарваў думку, — з тым згодзен, што ~~забясьпечна~~. Але ты можаш прывыкнуць і забыцца... Ты абыдзе, тады назавеш мяне Юлікам. Ось у чым небяспека...

Ён моўчкі прайшоў да дзвярэй ды iзноў застанавiўся каля Сонi.

— Хораю цяпер завi. От гэтакую хораю (ён адцягнуў рукамі абедзье скронi).

— „За — хораю“ мужыцкаю, пакуль што няхай сядзiць твой Юлік. — Пачаў iзноў хадзiць. — Дурнем няхай будзе. Трантамі няхай патрасае. Адным словам пакуль што.

І далей неспакiдаў хадзiць, але маўчаў.

Было ціха. Можна было чуць, як за вакном пакою шуршэлі топалi.

Яны не заўважалi, як патухала полымя свечкi, як ценi змроку яшчэ большы ўтваралi рух...

Соня хвiліну стоячы разважала. Нешта вострае кратала яе сэрца... А ў галаве блыталiся думкi.

— Цяпер бяз чвэрткi першая гадзiна, — паглядзеўшы на руку, вышла Соня з блытаных мар.

— Так, — раптам застанавiўся Захара. — Мы возьмем толькi твае рэчы. Столькi возьмем, каб можна было ад'ехацца з адным фурманом.

— Я цяпер пайду, а цераз чвэртку гадзiны мы выедзем.

— Прырыхтуйся як сьлед з рэчамi, ды не жахайся, мая каханая. Забудзь аб лiсту.

— Ва iмя нашага дзяцiнства: помнiш каля фантана „Вялiкай вужакi“...

Сказаў ён каля дзвярэй. А калi Соня хацела штосьцi адказаць, дык ён зачынiў ужо за сабою дзверы.

Калi Захара пераступiў парог — выйшаў на двор, дык нейкая калючая цемра ўдарыла ў яго вочы. Нiбы жывое і няжывое — усё разам праглынула ноч.

І от гэтак, як трымае мацi малое дзiця на абэручках, так трымала ноч усё гэта нейдзе далёка, аж на самым чорным і глыбокім дне-

А калі ступіў адзін крок ад парога, дык нейкі ражон і толькі ўсяго, заўважыў Захара.

У сярэдзіну калючай цемры хацеў адсунуць гэты ражон, як зусім ня моцнае, але цвёрдае „рукі да верху“ стукнула Захару па патыліцы. Абярнуўся тады да дзвярэй; крыкнуць хацеў, але ня змог. Таксама і ад дзвярэй тырчэлі халодныя і надакучлівыя ражны.

І калі на момант уявіць хацеў аб сваім палажэнні, дык толькі тады, скрозь вушны звон, пачуў: „Ён: той самы Захара — Юлік“.

Знаёмы Пархвенаў голас пачуў і зразумеў.

Глыбокае дно ночы ўбачыў і...—Гы-гы-гы...—зарагатаў не сваім голасам.

А топалі зноў жа шуршэлі. Ноч смяялася пад гэтае шуршэнне.

І толькі шкло ад невялічкага ветру, нейдзе ў вакне дзвынкала: мусіць дрэнна было закітована...

... Як абарваная струна брынчэла шкло.

9—18-VI—28 г.

В. Рудкова.

Алесь Звонак

ЗАГАЙ *)

(Поэма)

Камісар

Глухая ноч маўчыць,
Глухая ноч вакол...
Трывожна горад сьпіць,
На вуліцах спакой.

І месяц, як дазор,
Трымае караул,
Ды зорны гарнізон
Вартуе ночы ймглу.

На вуліцах пустых
Сабака—рэдкі госьць...
І шапчуцца кусты
На скверчыку чагось...

Часамі ў цьме начной
Праймчыцца, ўзняўшы пыл,
Па вуліцы пустой
Кудысь аўтомобіль.

І сьпіць усё вакол
Трывожна-чулым сном.
Ды толькі сьвет з вакоў
Праменіць белы дом.

У белым доме штаб,
У штабе не да сна:—
Пільнуе кожны шаг
Варожы белы стан.

*) Працяг, гл. № 9.

Гураганы войнаў
над горадам

Пранясьліся
ў грукаце дзён...

Корчыцца горад
голадам

З болем затойным
у грудзёх...

То там, то тут
па гораду

Зруйнованы дом-
труп...

Застылі
нябрытымі мордамі

Голавы
чорных труб.

— Хлеба!..—
хвалюецца вуліца.

Чоргі—
па сто чалавек.

— Якая такая
рэвалюцыя?

— Не рэвалюцыя—
здзек!

Шуміць без канца
абываталь.

Чоргі...
Боны...
Пайкі...

— „У камісараў
усяго багата“...

— „Вы чулі?
Уцякуць бальшавікі“...

— „Што вы?“ — „Чэснае слова“...

— „Дай госпадзі“... — „Я ня ілгу“...

— „Гэй, вы там—
былыя панове,

Трымайце сваю чаргу“...

...На вуліцы
 белым паркалем
 Пасьцілаўся
 паволі сьнег.
 У чарзе
 па парадку пісалі
 Кожнаму нумар
 на... сьпіне...
 — Хлеба!...—
 голас шумлівы.
 — Хлеба!..—
 шуміць панэль.
 У сяродку чаргі—
 Галіна
 З нумарам...
 на сьпіне...
 — Дык вось як
 жыцьцё пазнаецца!—
 Цяпер
 яна ведае ўсё.
 Жыцьцё бесклапотнае—
 дзецьці,
 Ўспамінаецца
 як далёкі сон...
 Відаць
 на падгніўшых палях
 Старога палац
 стаяў...
 На вёску
 за бульбу адалі,
 Апошнюю радасьць—
 рояль...
 ...Істоту ахутала стома,
 Бясконца
 сунецца час...
 ...Сварлівая маці
 у доме,
 Голад...
 Пустэча...
 Адчай...

Можа дум маіх нясны вобрыс,
 Можа вобрыс гэты ў далячынях...
 Устае перада мною вобраз,
 Вобраз смуглаватае Галіны...

Ў гэты вобраз сам я укаханы...
 Часта ён нагадвае другую
 З гэтакімі-жа цёмнымі вачамі,
 Стройную і гордую такую-ж...

І тады цягнею я, як вечар,
 І тады становіцца мне горна:—
 Жыць поэце—гэта марыць вечна,
 Радасьць перамешваць з сумам чорным...

І таму ў вачох маіх ўсплывае
 Адзінокі і расчараваны
 Вобраз задуменнага Загая,
 Вобраз мой каханы...

Гэтак многіяплылі у хвалях бурных,
 А замоўкла бура—бег спынілі...
 І ў сутонні працавітых будняў
 Паламалі ці злажылі крыльлі...

А успомніш: як гримелі гучна
 Дзён мінулых грозныя падзеі.
 Дзеі былі ў полымі кіпучым,
 Ў гуле громавым палалі дзеі.

У балотах пінскіх ногі вязьлі
 І сяброў гублялі мы пад Нёманам...

.....
 Мусіць вы шукаеце завязкі
 Ў лабірынце гэтым слоўным?

Не паэт—жыцьцё падзеі творыць
 І разьвязкі гэтыя й фіналы...
 А жыцьцё шуміць, бы хвалі мора,
 А жыцьцё ў каменье рушыць скалы...

.....
 Так. Ў балотах пінскіх ногі вязьлі,
 Калі йшлі з запалам пад Варшаву.
 Мы хацелі край ня быў каб вязьнем,
 Мы хацелі вызваленьне ўславіць.

Вось тады й была зара над краем,
 Не зара, а зарыва пажараў.
 Зналі ўсе таварыша Загая,
 Зналі ўсе Загая-камісара.

Ў сьвісьце куляў, ў порахавым дыме,
 Пад агнём няспыннай кананады
 Ў тых дні знайшоў Загай Ўладзімер
 У змаганьні супакой і радасьць.

Так жыцьцё складала эпопеі,
 Нясучы і холад сьмерці й славу...
 ...Кулі многа зыкалі і пелі,
 Як ўцякалілі нашы з-пад Варшавы.

І пасья, калі прышло замір'е
 І замоўк гармат нямоўчны грохат,
 Быў прызначаны Загай Ўладзімер
 У ЧК на новую работу.

* * *

Горад! Горад! Зранены гадамі!
 Цяжка раны гэтыя залечваць.
 Годы чорныя ляглі крывавай зданню
 На твае гранітавыя плечы.

З нор глухіх, як мышы ў жорсткі голад
 Абываталь вылез з мешчанінам.
 І усякая такая сволач
 Лічыць нашай гібелі хвіліны.

Горад поўніцца панэльным шумам,
 Гэткай сволачы хлусьнёй і злосьцю.
 І Загаю многа трэба думаць,
 Каб не падвялі такія „госьці“.

Лаюць па заўгольях камуністаў.
 „Бальшавіцкую навалу“ лаюць.
 Многа „спраў“ на століку ў чэкіста,
 У чэкіста слаўнага—Загая.

Хто ў тых сьмерцях нас абвінаваціць?
 Хто ў віну паставіць прад гісторыяй?
 Пасылала нас краіна маці
 На крывавае змаганьне з ворагам.

І адны мячы злажылі ў бойках,
 Ў бойках разам з буйнымі галовамі,
 А другія вынасілі стойка
 Рэвалюцыі агонь-гартованасьць.

Трэ́ было тады дашчэнту зьнішчыць
 Ланцугі мінулага і краты...
 Хай гісторыя не аднаго упіша
 Нашага чырвонага Марата...

* * *

На сталі замерзлі атрамэнты,
 Ў памяшканьні гэтакая сьцюжа...
 У вакне марозу дыямэнты,
 А вакно іскрыцца, як калужа.

За вакном, асрэбраны сьнягамі,
 Варушыўся непакойна горад,
 І расла трывога разам з днямі,
 І страшней выскальваў зубы голад.

Атачылі край драпежнай зграяй
 Банды зброду на лясных дарогах...
 І падпісвае рука Загая
 Шмат каму прысуд свой строгі.

Вось учора у глухую ночку
 Прывязьлі шпіёнку з-пад граніцы.
 Усё маўчала горда... Толькі вочы
 Рассыпалі бляскі-бліскавіцы...

Сам Загай тады пазваў на допыт.
 Прывялі. Гарэлі воч смарагды...
 Раптам:

— А-а... Уладзімер... Вечар добры!
 Бальшавік?

— Чэкіст?

Ха-ха...

Я рада...

Дай руку...

Ня хочаш?

Ну, як знаеш...

Вось спатканьне...

— Сядзьце!

Села моўчкі..
 І палалі гневам у Загая
 Шэрыя задумлівыя вочы.

Вось жанчына... Колісь дарагая,
 Даражэй за ўсё была на сьвеце..
 Цалавала колісьці Загая
 У маскоўскі задуменны вечар...

І зьбіраліся студэнтамі за чаем,
 І ашуквалі шпікоў, жандараў..
 І ў яе і ў непакойнага Загая
 Была мэта, былі мары...

І пасья быў вобыск у Загая,
 І Загай быў у Сьбір сасланы..
 У завях зьнікла дарагая,
 А цяпер—спатканьне...

О, пракляцьце! Тым, хто здрадзіць здолен!
 Хто душу сваю прадаць гатовы.
 ... І Ўладзімер з нявыказным болем
 Падпісаў прысуд суровы...

Так сядзеў Загай, сядзеў і думаў..
 Мільганулі стужкай успаміны..
 За вакном ўсё падаў сьнег бяз шуму
 У марознай белаватай стыні.

На стале задрабяджаў раптоўна
 Тэлефон упартымі званкамі..
 — Альлё!..

Слухаю...

Сягоньня?

Добра...

Я заеду на зьмярканьні..

Вечарэла...

Вуліцы пусьцелі..
 Сьнег круціўся белай мітульгою..
 Ў тья дні то радасьцю гарэлі,
 То туманіліся чорнаю тугою.

І па бруку, ўбеленаму сьнегам,
Ціха, ціха ймчалася машына
І раптоўна з гонкага разьбегу
Стала.

— Што там за прычына?

То натоўп на вуліцы й панэлі...

— Што такое?

— Хто?

— Ня ведаю нічога...

— Кажуць дзеўчына памерла, ці самлела...

— У прытомнасьць ня прыходзіць доўга...

Момант—і Загай сярод натоўпу—
На сьнягу бяз памяці дзяўчына...
А вакол клопаты баб бяз толку,
Шум людзкі ў марознай колкай стыні...

Момант—і натоўп ужо далёка,

А машына віхарам усё далей.

У дзяўчыны пабялелі шчокі...

— Шофэр, скорасьць дайце!

— Вось і ўсё... Вы будзеце здаровы...

— Праўда, доктар?

— Толькі адпачнеце...

Ды ня хмурце так сумотна бровы,

Ня сумуйце ціха так аб нечым.

Доктар кажа—гэта няпрытомнасьць—

Вынік галадоўкі доўгай...

Ну, ды кожны з нас аб гэтым помніць,

Калі часта ледзь цягае ногі...

Вы папалі у амбуляторыю.

Ня дзівецеся, усё звычайна.

Гэты выпадак забудзеце Вы скоро,

Як і гэта нашае спатканьне.

У дзяўчыны ў вочах сьлёз смарагды

І туга і боль

І ўдзячнасьць з гэтым

За такую простую спагаду

І за словы, шчырасьцю сагрэтыя.

Твар дзяўчыны змораны і строгі,
Прыгажосьці-ж і жыцьцё ня сьцера.
Толькі рыскі нейкае трывогі
Заляглі на твары, нібы сьцені.

— Я, таварыш, вам удзячна вельмі
Нават выказаць у словах не магу Вам...—
І на твары сьценяў лёгка вэлюм,
І ледзь-ледзь ўздрыгнулі яе губы.

— За турботы гэтыя даруйце...
Век запомню гэты ваш учынак...—
І Загаю ў мускульныя рукі
Падала руку сваю дзяўчына...

Ліхтары пражэктаравым сьветам
Ліжуць вуліцы, вуглы, панэлі...
Ў гэты сьцюжны, гэты позьні вечар
На ускраіне аўто шумела.

— Вось і дом мой...
Вунь зялёны домік...

Як я рада...
Як удзячна Вам я...

Спадзяюся, заўтра ў нашым доме
Будзеце вы госьцем найжаданым...

І тады пачулася Загаю:
Маладосьці шум у кожным слове...

— Дык Вы будзеце?
Я Вас чакаю...

А яшчэ скажэце—
Хто Вы?

Вы маўчыце?
Адкажэце, хто Вы?

Вы маўчыце?..
— Гэта-ж Вам ўсё роўна.
Ды, сказаць папраўдзе, і на што Вам...
Чалавек я. Гэта вась галоўнае...

— О, які Вы строгі і сьрдзіты.
Толькі ўсё-ж Вы добры...
Хоць і дзіўны...

Ну, бывайце... —
Ляснула калітка,
Зачыніўшыся за маладой Галінай...

Мары! Мары!..

Мара, мара! Голуб лёгкапёры—
Ціха, ціха ў думках залунае...
Залунае, а ў душы віхоры
Доўга, доўга ня сьціхаюць...

Ў тыя дні, калі жыцьцё прыбоем
Біла ў бераг шумам нясьціханым,
Раз Загай не саўладаў сабою—
Расьцьвіло загаева каханьне.

Ня шчымі ты, сэрца, сумам нейкім.
Вобраз любай на яву ня сьніся...
Ўжо і дзень закрыў свае павекі,
Ўжо і хаты з цемраю зьліліся,

А Загай ішоў завулкам цёмным
На украіну, дзе дом зялёны...
Як прышоў сюды—і сам ня помніў...
Вось і дом той—гэтакі знаёмы.

Ня шумі ты, голаў, хмелем п'яным!
Буйным хмелем, голаў, ня кружыся.
Так ня ходзяць к любай на спатканьне,
Ў вечаровым змроку крадучыся...

Заскрыпеў ад ног абмёрзлы ганак,
Цень лягла на сьнег бялява-шэры...
Зьнікла постаць чорная Загая
За адчыненыя дзьверы...

.....

ЗАГАЙ

О, Галіна! Як да Вас сьпяшаўся!..
Дзень бяз Вас, дык гэта проста вечнасьць...
О, Галіна! Радасьць мая! Шчасьце!..
Шлях цяжкі мой толькі вамі ўквечан...

Я шукаю Вашае спагады..
Ня дзівецца майму прыходу,
Не глядзеце горда так з пагардай,
Я і сам ад Вас ня меней горды...

О, Галіна! Ваше каханьне
 Ад душы маёй прагоніць хворасьць...
 О, Галіна! нашае расстаньне
 Будзе мне суровым прыгаворам.
 О, Галіна!..

ГАЛІНА

Годзе, Уладзімер.

Веру словам Вашым, веру Вам я...
 Толькі шлях наш з Вамі не адзіны,
 Толькі ў нас дарога крыжавая...
 З Вамі людзі мы напрамкаў розных,
 З вельмі рознымі й далёкімі шляхамі...
 Я ня думала, што гэта Вы сур'ёзна
 Аб каханьні..
 Вы забудзьце лепей мае словы,
 Гаварыла іх я пад настроем.
 Ну, бываюць ўскружаны галовы
 Пэўнаю парою...

ЗАГАЙ

О, пракляцьце!

Я ганяўся як вар'ят за зданьню...
 Як юнак, ахмелены юнацтвам,
 Я паверыў ў дружбу і каханьне..
 Я шукаў, чым сыцішыць боль у сэрцы,
 Я шукаў патрачаную радасьць...
 Ха-ха-ха!.. Удзячан Вам да сьмерці
 За мораль, за пацалункі і... пагарду...

ГАЛІНА

Ня ідзеце!.. Штось сказаць 'шчэ маю...
 Пачакайце... Я прашу сур'ёзна...

Зьнікла постаць гордая Загая
 У тумане вуліцы марознай...

Мара! Мара! Голуб лёгкапёры—
 Прыляціць і хутка адлятае,
 Адлятае, а ў душы віхоры
 Доўга, доўга ня сыціхаюць...

Мары! Мары! Сонцам ў непагоду
Заблішчаць і знікнуць ў хмарах чорных...
Ад чаго чагось дзяўчыне шкода?
І чаму так стала раптам горна?

На лоўлю

Скацілася сонца за горы, за гай...
З атрадам імчыцца таварыш Загай.
Па грунце ўтоптаным стук капытоў
Сьціхае ў прасторах зялёных палёў...
З атрадам па пушчах—бандытаў шукаць...
Далёка ў мінулым работа ў ЧК...
З тых дзён абскакаў Украіну, Кубань—
Зялёных нямала разгромлена банд...
Кідаўся ў самы гарачы агонь
І кулі як быццам міналі яго...
Краіну ад бандаў ачысьціць пара...
І скача, і скача Загаеў атрад...
Таёмна лясы беларускія сьпяць,
Туман пасьцілае балотная гаць...
Па грунце ўтоптаным стук капытоў
Сьціхае ў прасторах зялёных палёў...
Скацілася сонца за горы, за гай...
З атрадам імчыцца таварыш Загай...

(Далей будзе).

На парнаскіх сьдзежках

* * *

Заўсёды я ў настройках вострых,
З якімі ня ўсплысьці на мель.
Мае бацькі, браты і сёстры,
Як п'яніць голаву мне хмель!

Я. Пушча (За бяседным сталом)

Кажуць, што п'яному мора па калені,
А у вас, поэце, крышку йначай.
Вы ня можаце ўсплысьці на мелі...
Шкода вас, ах шкода, небарача!..

Б-р.

* * *

Мне сьніцца вясёлы
Хлапчук, год сямі,
Кудравы і чорнавалосы,
З далёкай сялянскае
Беднай сям'і,
З вясны і да восені босы.

С. Дарожны (Вячэрнія песьні)

Ты ўспомніш з другім аба мне,
Як аб хлопчыку мілым і простым...

С. Дарожны (Каля прыстані)

Павявае крышку тут Есеніным,
Павявае тым, што адцьвіло...
Часта кажуць: „калі вамі не засеена,
Трудна спадзявацца на жніво!“

Былому кіраўніку былой літганізацыі

З вялікай буры,
Маленькі дождж...
Вы лезьлі з скуры...
За што-ж, за што-ж?!

Літаратура
Мінула вас
І без хаўтураў схаваў вас
Час...

Янка.

М. Касьпяровіч

Карусь Каганец

(Да 10-й гадавіны сьмерці)

Ёсьць шмат цікавых зьяваў у нашай гісторыі дзевятнацатага і дваццатага стагодзьдзяў, але Карусь Каганец—адна з найцікавейшых у галіне беларускага культурнага і грамадзкага жыцця гэтага часу. Справядлівей кажучы, ён—самы яркі, самы палкі каганец, гэта значыць, сьветач тае пары. Ён загарэўся з рэштак вугальна паўстаньня 1863 г., запалаў у рэвалюцыю 1905 г. і так модна падтрымліваў сваёй працай агонь змаганьня за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленьне беларускага народу, што ўжо ў полымі Кастрычнікавае рэвалюцыі быў няпрыметны: справу рабілі ўжо ўсе працоўныя. Радзіўся, рос і дзейнічаў ён у самы цяжкі для сябе і свайго народу час. Сацыяльны, нацыянальны і рэлігійны ўціск цяжару ўжо, здавалася, задушыў сялянства, якое ў той час складала ўвесь беларускі народ. Нават мова яго фактычна, а значыць і юрыдычна, была забароненай для грамадзкага і дзяржаўнага ўжытку, і таму заняпала. Трэба было мець гэніяльна здольнасьці і сьмеласьць непамерную, каб пачаць працу на карысьць гэтага народу, бо неабходна было падрыхтоўваць рэвалюцыю, узбагачваць і разьвіваць мову, тварыць літаратуру і выяўленчыя мастацтвы, пашыраць асьвету і г. д., і г. д.

К. Каганец.

І Карусь Каганец ня толькі меў здольнасьці і сьмеласьць, але і ўзяўся за ўсё гэта. Ён выявіў сябе і як упарты рэволюцыянер-народнік, і як незалежны навуковы працаўнік, і як шматбаковы пісьменьнік-поэта, прозаік, драматург, дзіцячы пісьменьнік, і як мастак, і як пэдагог і папулярызатар, і як селькор, і наогул, як высока-культурны дзеяч з багатай эрудыцыяй. Каб даць свайму народу што-небудзь геніяльнае хоць-бы з адной названай галіны,— трэба мець добрае здароўе, спрыяючыя матар'яльныя ўмовы, і аддаць на гэта цэлае жыцьцё. А Каганец ня меў ня толькі гэтага, але і магчымасьці аддацца працы з адной якой-небудзь вышэй названай галіны яго дзейнасьці—трэба было працаваць над усім адначасна. Вось таму Каганец не стаіць волатам у нашым мінулым, а зьяўляецца толькі адным з выдатных майстроў-будаўнічых таго будынку жыцьця, у якім мы жывем. Яго жыцьцёпіс будзе чытацца з цікавасьцю кожным, а яго працай будуць карыстацца і вучоныя, і мастакі, і будаўнікі жыцьця, і дзеці.

Карусь Каганец—гэта псеўдонім, які сымбалізуе, называе ўсё жыцьцё гэтага чалавека. Сапраўднае яго прозьвішча—Кастравіцкі Казімір-Рафаіл Карлавіч. Рэдка ён падпісваўся Будзімірам, К. Шашалем або іншымі псеўдонімамі. Паходзіў Казімір Карлавіч з старой беларускай фаміліі, зацьверджанай у дваранскай годнасьці з гэрбам „Байбуза“ ўказам Правіцельствуючага Санату Гэрольдзіі ад 30 чэрвеня 1834 г. за № 16277 на імя Менскага Дваранскага Сабраньня і запісанай апошнім у шостую частку дваранскай радаслоўнай кнігі Менскай губ., пасля пераезду яе сюды з Кастравіч на Горадзеншчыне, г.-зн. адбылося пералічэньне з Віленскіх дваран у Менскія. Даўней-жа род меў прозьвішча Бакуновічаў, баяр Мсьціслаўскіх, адкуль ён і пераехаў на Горадзеншчыну.

На Меншчыне дзяды і бацькі Казіміра Карлавіча мелі фальварак Навасёлкі пад Койданавам. У ім гаспадарка вялася згодна тагочасным найноўшым дасягненьням сельска-гаспадарчай навукі, а каля 6 сялянскіх двароў, якія належалі да фальварку, не адбывалі паншчыны, а жылі на правах чыншавікоў, што зьяўлялася ў той час ня частым выпадкам.

Бацька Казіміра Карлавіча, гарбаты з нараджэньня, быў высокаасьвечаным чалавекам і меў добрую спэцыяльную сельска-гаспадарчую адукацыю (скончыў Пулавы?). Яго жонка, г. зн., матка Казіміра Карлавіча, была з багатай сям'і Сьвентаржэцкіх з-пад Стоўбцаў і скончыла Віленскі інстытут. Пабраліся яны, калі яму было каля 40, а ёй каля 19 год. Бацька Казіміра Карлавіча вельмі любіў музыку, а дзед па лініі маткі быў амаль не валах, бо згодна паданьню

гаварыў толькі паўлоску і паітальянску і быў выдатным вучоным. Але ўсё гэта ня значыць, што сам Казімір Карлавіч калі-небудзь карыстаўся багацьцем. Радзіўся ён ужо ў політычна-ссылных за 1863 год бацькоў—Карла Самуілавіча і Алены, родам Сьвентаржэцкай, у Табольску, 29 студзеня 1868 году па ст. стылю. Маемасьць бацькі Казіміра Карлавіча, арыштаванага і высланага ў Сыбір яшчэ ў 1864 годзе, якая складалася, як вышэй казана, з кавалку зямлі ў Навасёлках б. Койданаўскай вол., Менскага павету, была канфіскавана і аддадзена міравому пасрэдніку Шуставу, і Кастваіцкім у Табольску жылося вельмі дрэнна. Гэты час характарызуе сам Казімір Карлавіч, пазьней, седзячы ў турме і пішучы ліст да свае жонкі, якая з дзяцьмі была ў надзвычайна цяжкіх матэрыяльных умовах. Усцьцяшаючы яе, ён казаў (усюдах даем цытаты сучасным беларускім правапісам): „Нашай матцы горш прыходзілася, а аднак пагадаваліся. Бог дасьць і навучацца і на хлеб заробяць і пагадуюцца. Не ў багацтве шчасьце, а ў чыстым сумленьні, і лепей, што нашы дзеці разумеюць, што е гора на сьвеце; нечага другім будуць спагадаць“ (17.5.1911). Шмат рознага гора перажыў і сам Казімір Карлавіч. Яно пасілялася яшчэ тым, што Казімір Карлавіч быў гарбаты і, дзякуючы сваей уражлівасьці і чуласьці, асабліва балюча ўспрымаў гэта. Тым больш, што гарбатасьць гэта ня была прыроджонай, як у бацькі, а зьяўлялася вынікам недагляду: у Табольску малы Казімір вываліўся з вакна на вуліцу і гэта трохі яго пакалечыла, а ў Засульлі, гуляючы з другім хлопчыкам на варотах, па яго віне, абваліў апошнія на сябе і гэта давяршыла першы няшчасны выпадак, а да таго, быць можа, далучылася і спадчынасьць. Усё жыцьцё сваё Казімір Карлавіч клапаціўся, каб яго дзеці не сядзелі, ня лазілі дзе-небудзь высока і г. д. і ўсё баяўся, каб яны ня былі гарбатымі, бо надзвычайна балюча, паўтараю, адчуваў сваё калецтва. Прынамсі ў лісьце з турмы да жонкі ён аднойчы пісаў: „Кепска, што ты пусьціла Янку ад сябе, бо гатоў хлопец змарнавацца, як і я змарнаваўся,—вядома чужых баб апека“ (5.9.1911)

Бацька Казіміра Карлавіча вельмі любіў яго і сын плаціў яму тым-жа. Ня толькі з прычыны ўдалай сугучнасьці, а і з пашаны да бацькавай памяці, будучы дзеяч, у свой псеўдонім узяў бацькава імя, Карусь: Каганец ад політычна-ссылнага Каруса.

У Сыбіру бацька ўжо быў дастаў службу, але неўзабаве прышлося варочацца назад. Ён набыў трое коняў і сані і так на санях з малым Казімірам і ўсёй сям'ёй прыехаў аж з Табольску ў Маскву, а ўжо з Масквы пездам да Менску. Яму прапанавана

было жыць у б. Царстве Польскім, куды ён і зьездзіў, пакінуўшы сям'ю каля Стоўбцаў. Але знайсці працу там яму не ўдалося, ён вярнуўся ў Менск і раптоўна памёр за шклянкай гарбаты ў сваіх знаёмых.

Малы Казімір меў тады каля 6 год і змушаны быў зарабляць сабе на хлеб, як роўны з іншымі членамі сям'і. Тутака, у Засульлі, ён пачаў пасьвіць і быў пастухом ад 6 до 11 год. Выганяць прыходзілася ледзь ня ўночы—раніцай і прыганяць ледзь ня ўночы—ўвечары. Адпачыць-жа ўдзень, калі жывёла стаяла захаванай ў хлявушку ад аваднёў, нельга было, бо ня было чаго есьці і малы Казімір бег да каго-небудзь з суседзяў і вёў пасьвіць выпражанага з плуга каня, каб зарабіць сабе кубак малака. Ня гледзячы на такія надмерна цяжкія дзіцячыя гады, умовы працы сярод палёў часта разам з іншымі сельскімі дзецьмі, прывучылі малога Казіміра любіць беларускую прыроду, мову і сваіх па працы, а таксама зарадзілі ненавісьць да тамашніх палацаў, якія, як ужо сьцімаў у той час Казімір, жылі за кошт яго і яго прыцеляў працы. Адзінокасьць у полі, у сваю чаргу, прычынілася таму, што Казімір Карлавіч духова разьвіўся рана і прывык многа думаць. Гэта прывычка і сталася пазьней падвалінай інтэлектуальнай незалежнасьці К. Каганца. Сваё няшчасьце і цяжкія дзіцячыя гады навучылі малога Казіміра адчуваць гора другіх, любіць жыцьцё сваясаблівым каханьнем, усе пачуцьці перажываць пад кутом замілаванья да ўсіх людзей, чаму ён навучаў і сваіх дзяцей у адным лісьце з турмы: „Кахайце ўсіх, ня толькі сваіх братоў, сёстраў і бацькоў, але ўсіх, увесь сьвет; а тады вам будзе лягчэй і бяду якую перанесьці“ (7.11. 1910). Гэта-ж сваясаблівая адзінота сярод прыроды прывучыла малога Казіміра да самастойных учынкаў і паспрыяла росту моцнай волі будучага Каганца; прынамсі трудна назваць каго-небудзь з беларускіх дзеячоў з мацнейшай волі.

Хутка матка Казіміра Карлавіча ўзяла сабе новага мужа з сялян. У сям'і сталі прыбываць новыя дзеці, жыцьцё не лягчэла. Усе далёкія сваякі былі страшэнна незадаволены другім замужжам маткі Казіміра Карлавіча.

У свой час бацька яго забясьпечыў быў за маткаю асобным дакумантам частку маемасьці за сваей жонкай; гэта частка не магла быць конфіскаванай. Але жонка выехала за мужам, спадзяючыся на лепшае, сваякі страцілі дакумант, а калі дакумант знайшоўся, то ўжо на маемасьць зайшла даўнасьць. Усё-ж дзякуючы нейкім прычынам, удалося атрымаць ад сястры маткі Казіміра Карлавіча каля 2 валок зямлі—пусткі ў Юцкох (Прымагільлі) каля Койданава,

куды сям'я Казіміра Карлавіча і пераехала, пабыўшы ня так доўга пад Стоўбцамі.

Тутака малы Казімір працаваў яшчэ больш, карчуючы пасеку і разрабляючы навіну разам з дарослымі і выконваючы свае абавязкі пастуха. Так цягнулася каля 4 год.

Дома малы Казімір навучаўся пачатковай навуцы і быў не задаволены, што яго навучаюць не па прывычнай, зразумелай яму, беларускай мове. Маючы каля 10—11 год, ён прабаваў паступіць у гімназію, але, ня глядзячы на тое, што быў добра падрыхтаваны, яго ня прынялі, бо, папаўшы ў бліскучыя пакоі гімназіі, ён ня сьмела адказваў на пытаньне, а справядлівей, дзякуючы яго паходжанню і стану. Тады-ж ён паступіў у Менскае гарадзкое вучылішча, дзе і правучыўся пэўны час. Пасьля ён вучыўся ў Маскве скульптуры каля 3—4 год. Вучыўся ён трохі і ў Ленінградзе, але, ня глядзячы на лепшыя матар'яльныя ўмовы, кінуў там, бо ня мог зносіць клімату. Казімір Карлавіч наогул вельмі цяжка пераносіў жыццё ў горадзе.

К. Каганец.

Каганцова маці,

Кожнае лета Казімір Карлавіч цяжка працаваў на зямлі ў Прымагільлі, зарабляючы сабе сродкі на зіму і ня раз крываваы мазалі разьядалі яму рукі. А ўрэшце, ён меў з гэтага толькі каля 80 рублёў на ўсё акадэмічны год.

Посьпехі ў скульптуры ён рабіў вялікія і сваёй галавой Яна Грознага стаў вядомы. Але, урэшце, перад самым канцом навукі ў Маскве яму не хапіла сродкаў выехаць з Прымагільля, навука абарвалася і ён застаўся працаваць на гаспадарцы ў апошнім. Тым больш, што ўмовы для яго навучаньня, асабліва ў Маскве, былі надзвычайна дрэнныя—пыходзілася і зарабляць і вучыцца.

Больш Казімір Карлавіч набываў самаадукацыяй, чым ад на-стаўнікаў і вынікамі свайго навучаньня ў школе ня быў задаволены. Такі я шкадую, што ты Янку аддала да Менску, бо, як мне ба-чыцца, то лепей было-б яму скончыць ў Бярэзані народнае вучы-лішча, а потым паступіць дзе ў Мар'іну-Горку, або дзе ў падобнае

таму вучылішча, а то можа выйці тое, што са мною вышла“,—пісаў ён аднойчы сваей жонцы (7.11.1910).

У маладых гадох Казімір Карлавіч захапіўся рэвалюцыйным народніцтвам і дзейнічаў у гэтым кірунку ў Прымагільлі, а гэта пашырала кола яго непаразуменьняў з вакалічнай шляхтай, якая і так ня любіла гэтага культурнага мужыка. Але гэта, зразумела, не магло стрымаць яго росту як беларускага рэвалюцыянэра-народніка. І тут-жа ён пачаў на беларускай мове сваю публіцыстыку і літаратурную дзейнасць, якая стала выявілася каля 1893 году. Разам з тым ён не адрываўся ад сялянства і ад цяжкой працы ў сельскай гаспадарцы.

У красавіку 1899 году Казімір Карлавіч пабраўся з Ганнай Кастусёвай Пракаповіч і жыў і Лісіх Норах—хатцы на зямлі таго-ж Прымагільля. Але хутка іх прышлося пакінуць, бо зямлі не хапала нават на сыноў ад другога мужа маткі Казіміра Карлавіча і ён з пачатку 1901 году паступіў службы ў Менскую чайную. Тутака ён развінуў шырокую рэвалюцыйную чыннасць. Але хутка змянілася начальства, да Каганца прыгледзіліся і ў сакавіку 1902 году зволілі, як політычна ненадзейнага. Пабыўшы некалькі беспрацоўным, ён пасяля працаваў месяцы тры ў мастацкай майстэрні ў Рызе. Пазьней быў зноў бяз працы; урэшце, у 1902 г. паступіў аканомам у Менскае таварыства дабрачыннасці, дзе праслужыў два гады, працуючы адначасна над нацыянальным і соцыяльным усведамленьнем Менскай моладзі. Ён арганізаваў быў, паміж іншым, беларускі хор і оркестр. У 1904 г. Казімір Карлавіч зноў страціў працу, дзякуючы сваім пераконанням і пэўны час зарабляў разьбою, рысункамі і інш.

З пачатку 1905 году Казімір Карлавіч атрымаў месца дзесятніка ў Лідзе, на чыгунцы Балагое-Седлец, якая ў той час будавалася. Хутка ён перавёз туды і сям'ю. Але Каганец быў ужо моцна звязаны з Менскім рэвалюцыйным рухам і часта наяджаў сюды. Ён быў членам Менскага Камітэту Беларускай Соцыялістычнай Грамады, прымаў удзел у першым беларускім сялянскім зьездзе ў Менску, у другім зьездзе Беларускай соцыялістычнай грамады ў Менску-ж і ў шэрагу іншых нарад; выпрацоўваў праекты програм, рэзолюцый і інш.; агітаваў сярод мас вусна, сваімі і чужымі вершамі; проклямацямі і інш.

Урэшце, калі ён з Стэфанам Багушэўскім (з Забалёва, каля Хідры на Меншчыне) і другім сваім таварышом агітавалі на вёсцы пад Койданавам у сьнежні 1905 году, іх схапілі і пасадзілі ў Менскі астрог.

Цяжкія ўмовы тагочаснага астрогу пасіляліся яшчэ непакоем за лёс жонкі з дзецьмі, якая засталася ў Лідзе.

У вастрозе Казімір Карлавіч прасядзеў да травеня 1906 г. і вышаў з сваімі таварышамі да суда на парукі з зусім папсаваным здароўем. Прызначаны на 1906 г. суд не адбыўся, бо адзін з галоўных, Стэфан Багушэўскі, згодна дакумантам хварэў на тыфус, хоць гэтыя дакуманты, мабыць, ня танна каштавалі. У 1907, 1908 і 1909 г.г. суд таксама адкладвалі, бо не зьяўляўся на суд той-жа Багушэўскі, які ўцёк за межы. Урэшце, вясной 1910 г. Казіміра Карлавіча і інш. судзіла Віленская судзедная палата ў Менску, абвінавачваючы яго па 129 і 132 арт. Уг. Ул. і дала год крэпасці.

Пасьля выхаду з турмы ў 1906 г. Казімір Карлавіч паехаў у Ліду да сям'і і пераехаў з ёю ў Менск. Прыходзілася зноў жыць з выпадковага заробку разьбой, рысаваньнем і фізычнай працай. З пачатку 1908 г. Казімір Карлавіч атрымаў месца ляснічага ў Патоку каля Клічавы на Ёгуменшчыне, дзе праслужыў да восені, а з восені быў пераведзены ў Дулебы, там-жа за Бярозаю ў Любашанскіх пушчах гр. Патоцкага. У Дулебах Казімір Карлавіч служыў да верасня 1909 г., калі зноў страціў службу дзякуючы сваім пераконаньням. Сям'я яго засталася жыць у м. Бярэзаны, а сам Казімір Карлавіч паехаў у Вільню, дзе ўсю зіму працаваў у рамясьніцкай школе пры касцёле Сьцяпана настаўнікам рысаванья. Там ён таксама не пакідаў сваёй рэвалюцыйнай чыннасьці і з лепшых вучняў заснаваў падпольны гурток, працаваў у ім і вадзіў яго ў іншыя падпольныя арганізацыі. Але матар'яльныя ўмовы яго жыцьця былі такія цяжкія, пакой, які далі ксяндзы, такі сыры, што Казімір Карлавіч прыехаў вясною ў Менск зусім хворы, ледзь жывы. У такім стане ён перанёс судовую расправу і паехаў да сям'і ў Бярэзаны. Там ён прабыў да ліпеня, калі і прыбыў у Менск для адбыванья кары. Ня глядзячы на тое, што ў супраціўным выпадку яго-б прывялі пяхотам пад вартай (як ён і адзначаў у адным сваім лісьце да жонкі),—усё-ж папасьці ў астрог для адбыванья кары ў той час быў цэлы клопат. „Дагэтуль яшчэ не дабіўся, каб мяне пасадылі, але ўжо ў панядзелак абяцалі пасадыць (г. зн. 19 ліпеня)“,—пісаў ён жонцы з Менску (16.7.1910), а пазьней, ужо з турмы, паведамляў: „Сеў я ў турму 26-га ліпеня“.

Дзякуючы таму, што ён сеў у турму зараней падрыхтаваным да гэтага, а таксама і таму, што з ім сядзелі яго прыяцелі—сяяне, ён уваўшоў у яе дзьверы спакойна. Пералічаючы сваіх прыяцеляў: „Міхась тако-ж тут і адзін поэт, што пісаў у „Нашу Ніву“ і завецца Якуб, тутак“, Казімір Карлавіч паведамляў жонку, што „цяпер

пайшоў у турму з лёгкаю душою, ня так, як тады ў 5-м року“ (2.8.1910).

Усё-ж гэта гадавое сядзеньне ў Менскім астрозе было вельмі цяжкім і пакінула на Каганцу значны адмоўны сьлед. Асабліва цяжка было Казіміру Карлавічу пераносіць час, калі яго ніхто не наведваў у турме; хоць пабачаньні з малым сынам і інш. ён перажываў і асабліва цяжка; але пасья ён адчуваў сябе больш лёгка. Наогул гэты чалавек волі надзвычайна даражыў, асабліва ў турме, усім тым, што было адтуль і нават лістамі. Ня раз ён скардзіўся, што лісты з турмы ідуць да жандараў, а пасья ўжо адсылаюцца, і на ўсё гэта патрэбны вялікі час, але нелегальных дарог сувязі з воляй шукаць яму не хацелася, „бо ўсё-такі хто-небудзь да можа пацярпець“ (17.12.1910), а сьвядома прычыніцца да чые-небудзь шкоды Каганец ні ў якім разе ня мог.

Жыцьцё ў вастрозе было нудным і аднастайным да жудасьці. Казімір Карлавіч лічыў, што ім нават зацікавіцца немагчыма. „Калі табе цікава, то апішу ўвесь свой дзень, як я яго праводжу,—пісаў ён жонцы.—Прачынаючыся рана ў 6, 6 ½ гадзін і паляжаўшы крыху пакуль празвоняць у касцёле новым, у каторым ужо служаць, устаю, крыху застаўшыся ад учора скарынкі галубом, каторыя чуць сьвет прылятаюць на вакно. Міхась перш за мяне ўстае і вяжа сець, а калі яму няма работы, то ён хлеб крышыць. Потым, як адчыняць камеру, іду апраўляцца, мыюся і сьнедаю; потым паверка; па паверцы што-небудзь раблю: чы малю(ю), чы рысую, чы чытаю што, або піру(шу), а бывае, што і так прашатаюся да прагулкі; потым прагулка парамі ўвокал двара, па прагулцы абед, па абедзі павалаяюся. Калі дзень сьветлы, то павалаяўшыся, зноў што парабатаю, а як цьмяны, то так до вечара правалаяюся, прашатаюся па камеры. Вечарам ізноў паверка; па паверцы вечарам і Міхась ідзе спаць, а ў скорасьці за ім і я, а другія чытаюць і ў шахі іграюць да позьняй пары. Я цяпер на сьнеданьне і на вячэру зьядаю па паўкварты малака“... (17.12.1910). А праз месяц стала яшчэ цяжэй: „26 сьго месяца разьмяняю другое паўгода майго заключэньня ў крэпасці. Цяпер у нас пагоршала сядзець, бо народу прыбавілася, а на дварэ холадна, то вокны пазамыканы, а праз тое воздуху мала, так што часта галава баліць“... (22.1.1911).

Ня глядзячы на ўсё гэта Казімір Карлавіч ня траціў надзеі на лепшае і пісаў жонцы: „Ты скажаш,—ня трэба сябе надзею маціць, а я скажу,—без надзеі і жыцьцё ня жыцьцё“ (20.11.1910). „Я-ж бо маю надзею, што вярнуся да вас здаровы і што заживемо лепей, як дагэтуль жылі“ (?8.1910).

Роўна праз год, 26 ліпеня 1911 году, Казіміру Карлавічу раненька аддалі яго клумачак і хуценька выпусьцілі з турмы, бо не хацелі дэманстрацыі, якую маглі наладзіць Каганцу таварышы. Апошнія шчыра любілі Каганца за тое, што ён наладзіў іх дружнае жыццё, выдаваў газету ў камеры, рысаваў іх і г. д., словам умела рабіў лягчэйшым іх лёс і свой.

Але і пры добрых надзеях трудна было за жыць лепей пасля выхаду з вастрогу: Казімір Карлавіч ніяк ня мог знайсці працу. Пасля турмы ён адведваў Прымагільле, сям'ю ў Бярэзані і езьдзіў шукаць працы на Украіну. Не знайшоўшы тамака нічога, ён вярнуўся ў Менск. Тутака праз нейкі час ён атрымаў месца ўпраўляюшчага фальварку Жортай на Барысаўшчыне з пачатку 1912 году. Фактычна ён працаваў больш каля лесу. Тутака ён праслужыў у пана Копца аж да сваёй сьмерці.

Памёр Казімір Карлавіч раптоўна 20 травеня 1918 г. у сваякоў у Прымагільлі (Юцках) б. Койданаўскай вол. на Меншчыне і пахаваны ў Навасёлках тае-ж мясцовасьці. Толькі сьмерць, і то падкраўшыся, зламала гэтага асілка на 51 годзе яго жыцця.

Данья гэтыя аб жыцці Казіміра Карлавіча, хоць і кароткія, але ўсё-ж паказваюць, якую вялікую ролю адыгрываў гэты чалавек у рэвалюцыйным і наогул грамадзкім жыцці краю. Ён бачыў багацці беларускай зямлі, якія ішлі ў кішэні розных прыгнетацеляў беларускага народу. Ён ведаў, што з шэрагаў гэтага народу выйшлі: Галубок, Налівайка, Нябаба, Каліноўскі і інш., што трасьлі панамі. Ён верыў, што калі народ добра страсяне імі, то ад іх і пачату не застанеца і лічыў, што трэба „Беларусь падымаць“. Штося тычыць партый, то адно скажу, што народныя грамады, як беларусаў, так украінцаў і ліцьвіноў само з сябе мусяць быць разам і с (оцыялістамі), бо ходзіць тут аб папраўленьні долі народу. Адно пры цяперашніх варунках гэтага зрабіць нельга, так пры ходзіцца быць і р (эволюцыянерамі)“, — пісаў ён аднойчы ў старыя

В. Каганец. Наростаньках (туш).

царскія часы. Гэтыя словы, зразумела, азначаюць толькі кірунак вызвалення беларускага народу, а ня тое, што беларусы павінны працаваць у шэрагах б. партыі расійскіх соцыялістых-рэвалюцыянераў. Каганец лічыў, што вызваленне могуць здабыць сабе толькі самыя шырокія масы арганізаваным парадкам і на „падманьне іх“ Каганец аддаў усю сваю рэвалюцыйную і грамадскую чыннасць. Паміж іншым, ведаючы вялікую сілу друку, Каганец быў ініцыятарам выдання беларускай газеты з месцам выдання ў Менску. Ён згуртаваў быў адпаведную групу з Макара Яўхімавіча Богдана, Дарахвея Дарахвеевіча Бохана і іншых, якая і клапацілася аб пачатку справы. Яна ўлічвала ўсе цяжкасці, а тут віленскія ксяндзы хацелі будаваць сваю газету. Тры беларускіх газеты было-б зашмат для таго часу і значыць прыходзілася выпярэджаць. Прынамсі так маляваў справу Лукаш у сваім лісьце да Каганца з Вільні: „Здешнія ксяндзы предлагалі Піліпу выдаваць беларускую газету з такім же консерватывным напраўленнем, но он отказался. Передаю это вам с его слов. Как відіце мысль издаваць другую белорусскую газету занімаєт не нас только одних. Думают об этом і другіє. І сьледовательно нужно спешыць“. А Каганцу і без таго не цяпелася, бо аб газэце ён марыў даўно, даўно. Прынамсі ў яго паперах застаўся наступны адбітак заявы, які сьведчыць нават аб канкрэтных кроках Каганца ў справе выдання газеты яшчэ ў 1905 годзе: „Так как предполагаемый редактор белорусской газеты „Полессе“ капитан Дорофей Дорофеевич Бохан был командирован на дальний восток, то я до сих пор не имею никаких сведений о результате посланного нами этой весны прошения в отделение по Делах Печати о разрешении издавать газету „Полессе“, имею честь заявить, што сказанная газета будет издаваться в городе Минске по подыскании знающего свое дело редактора, а также покорнейше прошу выслать мне мой документ посланный при прошении. Выслать прошу на имя врача 4 участка Полоцк-Седлецк ж. д. на ст. Ліда. Ноября дня, 1905 г. Казімір Костровіцкі“. Памянёны дакумант знаходзіцца зараз у сям'і Кастравіцкага; значыць ён быў у той час зьвернуты.

Сярод папер Каганца захаваліся проэкты назвы газеты, што мела выдавацца. Спроэктваны рукой Каганца проэкт мае надпіс: „Сельская беларуская газета Палесьсе, выходзіць у Менску двойчы ў тыдзень“. Але проэкт застаўся проэктам і газета ня вышла.

Больш дэталёва погляды Казіміра Карлавіча на соцыяльны лад характарызує наступны чарнавы накідак яго ўласнаю рукою проэкту партыйнай праграмы: „1) Зямля павінна быць уласнасьцю

ўсяго краю і павінна быць надзелена ўсякаму, хто захоча на ёй працаваці, чы адзіотна, чы гуртом. 2) Першаму сыну прыдатку ніякага немаш, а лічыцца дзедзічам бацькавай часткі, а калі будзе другі сын і болей, то ўсім тым, як яны дарастаюць... лет, што могуць працаваць, надзяляюцца такіеж часткі, як і бацьку. Да надзелу другіх сыноў, калі яму цяжка падгадаваць пакуль у навуку хлопцу будзе пара, то можа трэбаваць з воласьці запомогі, і калі сход прызнае яго палажэньне цяжкім, то такая запомога яму выдаецца. 3) Калі каму з сялян трэба чаго ў лес, то ідзе ў сваю воласьць і бярэ там на патрэбны яму тавар цэтлік, па катораму (выбарны сяянамі) ляснік выдае з лесу патрэбны тавар. 4) Калі ў валасным лесе нарасло багата тавару і бачаць сяляне, што ім самім не спахыць, то такі тавар ацэніваецца выбарнымі панятымі і прадаецца воласьцю, а грошы палучаныя за тавар ідуць у запасны валасны капітал. 5) Сяляне з зямлі маюць плаціць назначаны краёвым сэймам падатак, каторы паступае ў кожную воласьць і ідзе на ўсяку абчэственну патрэбу воласьці, як-то: навука, лекі, дарогі, валасная гаспадарка і далей. 6) Калі ў воласьці многа сенажаці, катора застаецца ад надзелаў адзіотных і гуртавых, то такое сена збіраецца валасною талакою і прадаецца, а грошы ў запасны капітал. 7) Запасныя паля служаць пашаю, а калі хто такі ўпраўны, што можа болей за сваю частку зрабіць і захоча таго, то можа браць ад воласьці ў варэнду за пашу-ж бо па запасной зямлі павінны гаспадары плаціць невялікі падатак. 8) Пры воласьці можа быць рыбае гаспадарства, калі вазёры і ставы і даход з іх паступае ў запасны-ж капітал; рэкі-ж бо служаць маюць для ўсіх, адно воласьць павінна глядзець, штобы рыба не вынішчалася. 9) Млыны маюць быць абчэственныя і валасны сход пастанаўляе плату за меліво, а можа заўсім такую зняць. 10) Усякая зьверына, апроч зуброў, аленяў, ласёў, сарнаў і медзвядзёў належыць да ўсіх і ўсякі можа страляць яе ў сваей воласьці, но не вынішчаючы, а выш памянёнымі, а злашча зубрамі заведуе краёвы ўрад; лосьмі, аленямі, сарнамі можа заведываць і воласьць. 11) Ваенну службу ўсякі адбываціме дома, збіраючыся ў сваей воласьці ў назначаныя часы для прыпомненьня выпраўкі, каторай маладзеж вучыцца шчэ ў школах, а аружжа выдаецца ўсякаму на дом, апроч пушак, каторы павінны стаяць пры воласьці. 12) Усё начальства чы бо людзі кіруюшчыя ўсякімі справамі, як краёвае, так і валасное павінна быць выбірана на вядомы час. Краёвае агульным сэймам, а валасное—валасным сходам". Але Каганец лічыў немагчымым соцыяльнае вызваленьне без вызваленьня нацыя-

нальнага, і таму ён быў самым старым, самым палкім і самым моцным адраджэнцам. Увесь свой век ён пражыў сярод сялян: „разам пасьвіў, разам гуляў, разам працаваў і цяпер маю між імі сваякоў“,—пісаў ён. Дзякуючы гэтаму ён дасканала ведаў мову народную і быт народны і лічыў, што беларусы павінны разьвівацца на аснове задаленьня ўсіх сваіх духоўных патрэб на роднай мове. „Бяручы ўсё гэта на ум,—казаў ён, я цягну, што маю права паведаць ад імені сваіх сароднікаў-беларусаў, што мы ніякай помачы дзеля таго, штобы зьліцца з расейцамі, або палякамі ня просім, бо як захочам то і самі туды дарогу знойдзем. Але мы гэтага пакуль што ня хочам і проціў гэтага вальчым, адно трудна нам простым цёмным людзям гэта даецца, бо ворагі нашы шмат хітравыя, болей вучоны і на ўсякія штукі спосібныя“... „Але не. Наш народ не загіне; і прыдзе такая часіна, і ачхнецца наш русьняк“...

Без азнаямленьня з літаратурнай чыннасьцю Казіміра Карлавіча ўсё-ж трудна ўявіць сабе дэталёва яго адраджэнчыя і сацыяльна-рэвалюцыйныя погляды. Напісаў і падрыхтаваў да друку за свой век Казімір Карлавіч даволі шмат. Але не для ўсіх беларускіх дзеячоў былі аднолькавыя ўмовы друкаваньня ў тагочасных беларускіх выданьнях. Каганец разам з некаторымі іншымі ўсё адкладваўся і адкладваўся. Таму вельмі шмат яго твораў загінула. Прынамсі зусім невядомы лёс зборніку яго твораў, які ён у 1909 ці 1910 годзе даваў у рэдакцыю „Нашай Нівы“ ў Вільні для выданьня, а таксама кніжкі для дзяцей, якую ён часткамі пасылаў у суполку „Загляне сонца і ў наша ваконца“ ў Ленінград. Нават невядомы лёс зборніку твораў Каганца падрыхтаваны да друку Я. Лёсікам яшчэ ў 1922 годзе. Засталіся толькі некаторыя чарнавыя паперы, якія захаваў Лёсік, пасля атрыманьня іх ад жонкі нябошчыка. Цяперака яны знаходзяцца ў зборы рукапісаў Беларускага аддзелу Дзяржаўнай бібліятэкі. Частку іх апублікаваў у свой час Я. Лёсік у розных беларускіх выданьнях, бо асабліва чула адносіўся да памяці Казіміра Карлавіча і найлепш адчуваў вартасьць яго твораў.

Поэзіі Казіміра Карлавіча, згодна яго ўласных нататак, напісаны ў час ад 1893 да 1908 г., а ўласна ў 1893 г. напісаны: „Наша малітва“, „Кабзар“, „Нёман“, „Гадка пра Галубка“, „Наш окліч“, „Наш сымбол“ і інш.; у 1894 г.—„Ой, у полі вецер“, „Гэй, дзяўчына“, „Ой, у полі кветка“ і інш.; у 1895 г.—„Вось па тэй сьцежцы“ і інш.; у 1896 г.—„Выйду на гару высокую“ і інш.; у 1902 г.—„Былое“, „Наша доля“, „Раньняя малітва“, „Вячэрняя

малітва“ і інш.; у 1904 г.—„8—22 сьнежня 1904 г.“, „Плач беларуса“ і інш.; у 1906 г.—„Наша ніўка“, „Палесьсе“, „Браты мае“, „На сяле вечарам“, „Дзяўчына“, „Салавейка“, „Ластаўка“, „Жайварака“, „Пчолка“, „Песьня зіме“, „Песьня вясне“, „Песьня лету“, „Песьня восені“ і інш.; у 1907 г.—„Конь“, „Кароўкі“, „Горы мае горы“, „Сьцяты камень“, „Успамін“ і інш. у 1910 г.—„Іскры“ і інш.

Пераважная большасьць поэзіі Казіміра Карлавіча прысьвечана пытаньням нацыянальнага і соцыяльнага вызваленьня беларускага народу. Пачаў ён сваю поэтычную дзейнасьць мала пазней за Багушэвіча (М. Бурачка) і Няслухоўскага (Я. Лучыны) і прышоў да яе самастойным шляхам, не праз польскую творчасьць.

В. Каганец. За сахой (туш).

Усё сваё жыццё быў звязаны з працоўным народам і вывучаў яго. Таму ў яго творах няма пераймальнасьці, больш глыбокі і радыкальны падыход да адраджэньчых і соцыяльных пытаньняў. У вершы „Былое“, напрыклад, Казімір Карлавіч апавядае, як добра жылі шэрыя курапаткі на сваім балоце. На іх

„Наляцеў з паўдня воук —
Разагнаў па кустох“

і ня ўспелі яны яшчэ ачухацца ад Кіеўскай навалы

„Як цяцеры наляцелі
„З літоўскай зямліцы““

Прышлося прыняць гасцей як сьледна і яны, пажыўшы ў нас, зусім здружыліся з намі. Але

„Жыў да недалёка
Бел птух як малако,—
Їх доля шчасьліва
Стала яму крыва.
Стаў к ім заляцацца
Славай пахваляцца,
Стаў з імі дружыці —
Па адной звадзіці“.

Бяда ад „дружбы“ польскага арла млечнага колеру была вялікая. Але заўсёды знаходзяцца людзі, якія гатовы ратаваць чалавека ад гвалту, каб пасыла самім чыніць гэты гвалт:

„Абабраўся птух ратаваць нас:
З крывымі нагамі,
З двама галавамі.
Белага прагнаў,
На нас нагукаў;
Стаў нас пацяшаць—
Усюды разганяць;
Казаў: сябе-слухаць,
Чалом яму бухаць,
Яму верна служыці,
Яго дзяцей карміці“ (1902).

І вось беларускі народ з даўных часоў

„Стогне, ой, стогне ад пана чужога,
Мала ад чужога, стогне ад свайго,
Бо свой ад стара да малога
Зьдэкуюцца з таго, што чціў прадзед яго“ (1902).

Казімір Карлавіч першы сярод беларускіх песьняроў падкрэсьліў, што народ стогне ня толькі ад чужацкіх паноў, але і ад сваіх, бо і ад іх церпіць той самы соцыяльны, нацыянальны і рэлігійны ўціск. Паны народ эксплётавалі, як маглі, і ім ужо здавалася, што ён як народ, памёр і ня мае сваіх нацыянальных і соцыяльных жаданняў.

„Бо мы носім сьвіту шэру,
Нікога ня крыўдзім,
Мы працуем бо надмеру,
Да шчасьця ня відзім.
Адно панству адрабляем
За патрэбы нашы,
А ўсё неяк патрапляем
Паном у закарвашы.
Бо мы бедны, мы галодны,
Ня знамо круціці“ (1904).

Такі стан рэчаў падтрымліваў і царскі ўрад:

Гэй, русіне! што так зажурыўся?
 Чы пра Русь ты сваю 'шчэ не забыўся?
 — Ша! як сьмееш такое гадаці,
 І такія рэчы ў голас павядаці?
 Хіба ты забыўся, як цар праваслаўны,
 Ацец-бацюшка Расеі, праслаўны
 Усім русінам прыказ такі даў
 І рукою ўласнай яго падпісаў,
 Што-б русінаў болей ня было на сьвеце,
 А ўсе расіяне, маскоўскія дзеці,
 А хто-ся адважыць русінам-ся зваці, —
 Таго ў смылку або расстраляці (1899).

Царскі ўрад ведаў, што ад соцыяльнага і нацыяльнага вызва-
 леньня нацыянальных меншасьцяў былой Расіі прыдзе яму сьмерць,
 бо яно адбудзецца ў вялікай рэвалюцыі, якую ўзьнімуць усе народы
 былой Расіі. І ён строга сачыў за тым, каб ніхто ня сьмеў бела-
 русам звацца, каб ніхто ня сьмеў думаць аб лепшым:

Хлопцы дабраліся—
 Мысьлямі зышліся.
 Камусь гэта не пад нораў прышлось:
 І іх пахапалі, розна разагналі,
 Памучыўшы колькі ўздумалось (1902).

Больш таго—уряд браў лепшых сыноў гэтага народу ў сал-
 даты, якія павінны былі душыць імкненьне сваіх бацькоў да волі
 і абараняць самаўладства ад яго надворных ворагаў. Здавалася-б,
 што хоць гэтых васьмь салдат урад павінен быў глядзець добра, а
 на справе было наадварот:

Годзе, ацец, маці, галасці,
 Было нас на сьвет не радзіці!
 Як нам цяжка да на сьвеце жыці,
 Цару-бацюшку служыці,—
 Мы яму песенькі сьпяваем,
 А ад яго палачкі палучаемо (1902).

а часамі, калі цар і паны хацелі павялічэньня сваіх багацьцяў,
 абвяшчалася вайна і па ўсёй краіне разьлягаўся плач і энк, бо для
 народу вайна была заўсёды вялікім няшчасьцем:

Застагналі бацькі, браты;
 Зажурылісь кумы, сваты,
 Узгаласнулі жонкі, маткі;
 Заплакалі і дзяўчаткі.
 Аб'явіў бо цар па сёлах,
 І па местах і па дворах

Сабірацісь усім мужчынам,
Запасным бо „ніжнім чынам“
і ў Манджурію дзесь ступаці
Кроў гарачу праліваці.

Бо яго сьвятлейшым панам
І праслаўным генэралам
Да патрэбны сталі грошы.
Для іх лепшай бо раскошы:
То на трункі, то на карты,
То на розны смачны жаргы (1904).

Як для народніка на Беларусі, для Казіміра Карлавіча відаць было, што пытаньне соцыяльнае непадзельна звязана з пытаньнем нацыянальным і змаганьне за родную мову было бадай ня менш разволючыйным, чым змаганьне за зямлю. Таму ён шмат гора бачыў у тым, што хто колечы з беларусаў часамі мяняў мову сваю на чужую:

Ой гора, жа, гора над намі
А ўсяму вінаваты самі,
Бо мову прыродну мы забываем,
Опратку, звычай на чужы мяняем (1893).

Усе гэтыя цяжкія ўмовы бытаваньня беларускага працоўнага народу ўсё-ж ня губілі веры ў Казіміра Карлавіча ў лепшую будучыну:

Хоч як мёртва та краіна
Дрэме ў попелі;
І пад бічам цемравіна
Усе занямелі,
Пакапаўся-б у тым попелі,—
Іскарка-б бліснула,
А каб ветры наляцелі,—
Польмя-б шыбула.
І зацьвіла-б наша ніва
Краснымі кветамі...
І Беларусь, та журліва,
Што нікне з лятамі,—
Узварухнецца, устрапянецца,
Узьвядзе плячыма,
Ў нову шату апранецца
І праврыць вачыма (1904).

І Казімір Карлавіч капаўся ў попелі народнага незадаваленьня самаўладствам, гуртаваў вакол сябе лепшых людзей, гукаў, каб люд прачынаўся, каб скідаў ярмо:

Хай люд прачынаецца,
Сьпіну хай распрастае,
З цемры вызваляецца!
Ярму таму цяжкаму
Годзе карк муляці!
Катам кару ўчынімо,
Штоб век было ў памяці! (1906).

Казімір Карлавіч ведаў, што ні ён адзін, ні невялічкі гурток зможа вызваліць народ, а вызваленне гэта здабудзе сабе сам-жа народ у агульнай, згодзе:

Гэй, да схамянемось!
Да за сну прачнемось!
Згоду ўраім
Што е злого паправім! (1893).

Гэта было вельмі дарагім для Каганца, які гарэў за лепшы лёс народу, і гэтага ён дачакаўся:

Прачнуўся і наш наднямоец;
Молад і стар, мужык і хлопец.
Ой, старшыя чагось зварухнуліся.
Ой, друг к дружку ідзе
І суседа вядзе.
Люляк ня кураць,
Знаць, штось важнае судзяць (1893).

Але, нажаль, не дачакаўся ён волі, што канчаткова ў нас умацавалася пасыля вызвалення з-пад польскай окупацыі.

Блізкія да памянёных мотывы працы дадзены Казімірам Карлавічам у адпаведным цыклю вершаў пад назвамі: „Гаратай“, „Жня“, „Касар“, „Каваль“, „Столяр“, „Шавец“, „Кравец“, „Цясьляр“ і інш. Усе яны прасякнуты моцным замілаваньнем да працы, якая выконваецца з песьняй:

Ідзе ў полі гараты
З сахой за валамі,
Усьцілае ніўку
Сьвежымі скібамі.
Ратай гарэ ніўку—
Радасьць у сэрцы чуе,
Песеньку сьпявае...

У цяжкой працы кожны ахвотна дапамагае слабейшаму:

Вось маладзенька, вось харашэнька
Жнеечка бо жне—
Смагла сярпом тне;
Свой загон падгоніць, другой падажне;
Старай матцы, нябожа
Яна паможа...

Працаваць цяжка, пот льецца струменьнямі, але ўсякі працуе шчыра:

Гэбаль сьвішча,
стружкі ўюцца—
Поту стружкі
З лобу льюцца
Столяр шчыра
Бо працуе...

Нават урачыстасьць нейкая адчуваецца ў працы:

Каваль кавае,
 Молат уздымае—
 Залега б'е,
 Іскры дае.
 Сякеру і лемяшы,
 Сякеру, карасі
 Каваль куе,
 Молатам б'е...

А адпачыць прыходзіцца ня часта і ня хутка:

Шавец шые, дратву вяжа,
 Ён ня рана спаць бо ляжа—
 Мусіць скончыць пару ботаў,
 Што-б пазбыцця клопотаў,
 Бо сямейка есці просіць,
 А майстрова боса ходзіць...

А тутака яшчэ гуртавы купец пасілае цяжкія ўмовы адцягваючы выплату заробку:

Крамар плату адцягае,
 На злы часы наракае.

Гэтым мотывы працы непасрэдна стыкаюцца з мотывамі сацыяльнымі аб эксплёатацыі працы, аб чым ужо была гутарка вышэй.

Прыроду беларускую Казімір Карлавіч бязьмежна любіў і быў моцна з ёю звязаны ў сваім жыцці. Гэта замілаваньне да прыроды наказала яму ўсё багацьце яе і прыгожасьці:

Лясы, бары і дубровы—
 Краса нашай бо краіны.
 Гаі, пушчы, кнеі, лугі,
 Па балотах дай альшчыны—
 Усё край наш украшаюць.
 Вось край лесу дуб магучы
 Сваё гольце прасьцірае;
 Так сказаў-бы: іліначай—
 Лес той вецьцем абнімае,
 Як-бы бацька свае дзеткі.
 За плячыма яго сталі:
 Хвойка-матка, ель-удавіца,
 Клён кудравы, ясьень сьветлы,
 І граб—дзядзька і ільміца,
 І арэшнік угору пнецца,
 І зьялканая асіна,
 Як-бы вінна, ўся трасецца.
 Вербалоз між іх утуліўся,
 Як-бы хоча памаліцца.
 Ў лясной да прахалодзі.
 А на дуба спазірае
 Белагрудая дзявіца

У сьвежай зелёнй бярозка,
 Доўгі косы разьбірае.
 А пайдзі ты ў гушчу лесу!..
 Як прыятна ў прахалодзі
 Паляжаці край паляны,—
 Рай на землі ды і годзе!
 Уся паляна травой зросшы,
 Пад нагамі дыван мяккі—
 Мох зялёны, як шаўковы;
 Там угоры птушкі сьвішчуць;
 Воздух сьвежы і здаровы.
 Мошкі, пчолкі гудуць недзе.
 На паляне да і ў травах
 Задзьвігае, чырванее
 Смашна ягада суніца;
 Далей у лесі дай чарнее
 Буйна, сочная чарніца...

Салавейка, жаваранак, ластаўка і іншыя птушкі нясуць радасьць

і песьню чалавеку сярод гэтай красы прыроды, а ён

У шэрай сьвіце
 Век гаруе, штобы жыці;
 Сячэ дрэвы, лес сплаўляе,
 То са стрэльбай прабягае;
 У смалярні смалу гоніць,
 То па рэках рыбу ловіць.
 Гарэ ніўку пшчаную,
 Да староначку радную
 Ён кахае і мілуе
 І на другу не згандлюе,
 Бо ў лясох сьлядок волі,
 Хоч пры кепскай нашай долі
 Яшчэ малы застаецца (1906).

Такім чынам прыродаапісальная лірыка Казіміра Карлавіча

была моцна зьвязана з мотывамі працы і адраджэнцка-соцыяльнымі.

А любоўная лірыка, аб'яднаная ў цыкль „Каханьне Каганца“, сваімі

параўнаньнямі прылягае да прыродаапісальнай. Яго мілая—гэта

кветка ў траве, птушачка ў лесе, што лашчыць вока сваёй красой

і вуха сваёй гутаркай. Малады хлапец, хоча ажаніцца з мілай, каб

гора сваё ўкараціць, а калі яна здрадзіла, дык ён адчайваецца:

Хіба ў рэчцы утаплюся,
 У рэчцы Вусе;
 Аб бел камень разаб'юся...

І ён або яна з сумам успамінае сваю мілую, бо аб ёй яму

нагадваюць горы, даліны і ўсё навокал:

Горы, мае горы,
 Яры дый даліны;
 І лукі, і гаі,

І ў полі скібіны,
 І пылінка нават—
 Усё мне гадае
 Пра тую дзяўчынку,
 Пра ту каравоку,
 Ту любу, ядыну
 Майму сэрцу ў сьвеце...

Апрача ўсіх гэтых, у Казіміра Карлавіча ёсць некалькі гістарычных вершаў: „У тры шляхі ідуць ляхі“, „Гадка пра Галубка“, „Дума пра кн. Рамана Сангушку“, „Пра пана Леньскага“ і інш., у якіх ён таксама гаворыць аб нацыянальнай і сацыяльнай няроўнасці, аб барацьбітох за нацыянальную волю народу і інш.

Фармальна поэтычныя творы Казіміра Карлавіча цалкам абаперты на народнай поэзіі. Ён пісаў ня горш сваіх сучаснікаў і звычайным літаратурным вершам, але лічыў, што для беларускай поэзіі больш зручны народны склад. Як шчыры, упарты народнік, ён уважаў непатрэбным утвараць вершы на беларускай мове, а хацеў, каб пісаліся беларускія вершы пераважна па форме сваёй, каб беларуская літаратура паклала сваю складку ў скарбніцу ўсёй чалавечай культуры і формай сваеасаблівай. Беларускаю поэзію ён тварыў беларускім складам, часамі дасягаючы дасканалых паспехаў. Пазней гэту практыку творчасці Казіміра Карлавіча і яго тэорэтычныя думкі аб гэтым тэорэтычна і практычна ўгрунтаваў Максім Багдановіч, але сьмерць ня дала яму магчымасці выканаць гэту справу канчаткова.

Сакавітая проза Казіміра Карлавіча ня менш багатая за яго поэзію. У гэтай галіне мы маем ад яго простыя, высока мастацкія казкі: „Чым болей хто мае“ (1902), „Ня той міл богу“... (1901), „Адкуль зязюля ўзялася“ (1898), „Бутрымава прыгода“ (1902), „Страшнае закліканьне“, „Журавель і чапля“, „Ваўчок“, „Скрыпач і ваўкі“, „Такая доля“, „Што кажух, то ня вата“, і інш.; захопліваючыя мясцовыя лягэнды: „Навасадзкае замчышча“ (1898), „Прылуці“, (1902), „Халера 40 року“ (1902), „Засульскія турэ“, „Вітаўка“ (1902) і інш.; таленавітыя апавяданьні: „З нашага жыцця“, „Тры алешыны“, „На сплаў“, „На сплаве“, „Забойства ў пушчы“, „Першы сьнег і першае паляваньне“ і шмат іншых і, урэшце, цікавыя публіцыстычныя („Парада“, „З рэфэрату“, „З папераў“ і інш.), бэлетрыстычныя („Год“ і інш.) і навукова-папулярныя („Вандроўка кроплі вады“, „Нашыя птушкі“ і інш.) для дзяцей артыкулы. Ва ўсім гэтым Казімір Карлавіч з замілаваньнем паказваў жыццё беларуса ў мінулым і сучасным сярод яго пекнай прыроды, прычым і тутакра большасць яго прозаічных рэчаў гаворыць аб сацыяльных умовах бытваньня селяніна.

У частцы казак, побач з выяўленьем некаторых хібаў чалавечай душы—прагавітасьці, зайздасьці і інш., выяўляюцца і мітолёгічныя моманты паходжаньня мядзэведзя, зязюлі і да г. п. Але ў большасьці казак Казімірам Карлавічам маляваўся быт: няўдалая папража брусоў беднымі сялянамі, сварка за дробязі і перапросіны, перавага кажуха над ватай і г. д. Затое ў лягендах Казіміра Карлавіча закранаюцца амаль выключна казачныя моманты мясцовай гісторыі, якія пасвойму высвятляюць паходжаньне замчышчаў, рэштак муроў на балоце, цікавых камянёў і інш. У апавяданьнях яго таксама пануе лёкальны момант, г. зн. гаворыцца аб праўдзівых здарэньнях, якія адбываліся ў тэй мясцовасьці, дзе жыў сам Казі-

К. Каганец. Буслы.

мір Карлавіч, а ўласна—у Койданаўскім і Любашынскім краі. Некаторыя з апавяданьняў маюць выразна аўтабіяграфічны характар і амаль ва ўсіх іх памастацку паказаны соцыяльная няроўнасьць і несправядлівасьць: багаты дзевяр пакрыўдзіў бедную ятроўку, лясны купец эксплёатуе плытнікаў, хлапца забралі жандары, а яго любая вышла за багатага мельніка і г. д. Прычыны і выхад з стану соцыяльнага прыгнечаньня Казімір Карлавіч паказваў у сваёй публіцыстыцы і рэволюцыйнай чыннасьці. У сваіх навукова-папулярных рэчах, а асабліва ў „Нашых птушках“, Казімір Карлавіч здолеў надзвычайна ўдала і цікава расказаць аб самых вядомых і блізкіх

рэчах: вароне, крумкачу, салаўі і інш. птушках. Наогул, наўрад ці хто з найноўшых беларускіх пісьменьнікаў здолеў так проста і прыгожа апісваць беларускую прыроду, яе багацьце і прыгожасьць, як гэта ўмеў рабіць Казімір Карлавіч у сваіх творах прозаю. Моцна кахаў ён прыроду, „дзе няма табе прызначанае дарогі, ні платоў, ні абмежкаў; чуеш поўну слабоду“, дзе аддыхаеш духова і набіраешся сіл. Ён ўмеў выклікаць у чытача замілаваньне да гэтай прыроды і чалавека сярод яе. Яго „дулеб высокага росту, стройны, каравокі, з невялікаю чарняваю барадою, у летняй белай дулебскай сьвітцы, у сіняй з зялёнымі кантамі шапцы з гэрбам і з бляхаю на рамені торбы з ласовых лапак, катора вісіць у яго з левага боку, з калітою і нажом пры поясі і са стрэльбаю за плячыма“ ідзе „у падар, дзе ліпнёў слаўны падняўся, і любуюцца ён, расхінаючы высокія, гладкія ліпкі, каторыя мяккім сваім лістам ласкуюць яго па ліцы“. А вясна Казіміра Карлавіча „зіму вон прагнала, сьнягі паразмывала, ляды пазрывала, зямлю адчыніла і пусьціла расу на Беларусь да на ўвесь сьвет. Ветры, убачыўшы веснавую гаспадарку, адмяніліся, сталі рахмяныя, слухмяныя, ласкавыя, адно калі-ні-калі, убачыўшы хмару, забунтуюцца: зашумяць, запыляць, а як вясна, іх ушчуваючы, хваціць харашэнька за чуб, за вушы, кінуцца ў плач, і пальюцца сьлёзы буйным дажджом. Паплачуць, паплачуць да і сьдзіхнуць і шчырэй шчэ вясне памагаюць. Соўнейка, убачыўшы другія парадкі, выходзіць на неба ўва ўсёй сваёй красе, і ня рада на кароткі спачынак хавацца. З адчыненай зямлі пагнала траву, зьляделася птуштва, зьвяры з нор да логаваў павылазілі, загудзелі пчолы, мухі і ўсякія кузулькі і жучкі, папаўзьлі вужы, жабы, зазелянелі лясы, дубровы да гай, зацьвілі ўсякія кветкі—усе веснавой гаспадарцы рады“. А сярод гэтай красы зноў чалавек—чарнявы, каравокі хлапчына слухае „як-бы стараючыся распазнаці птушачыя галасы“ і „думаць умеє“... Ён чытач ня мінае, як звычайна, апісаньняў прыроды ў Казіміра Карлавіча, бо ўжо любіць яе і каравокі яго людзей, імкнучыся па радках далей пазнаць іх радасьці і іх гора.

Такою-ж любоўю да чалавека і веданьнем яго натуре прасякнуты і драматычныя творы Казіміра Карлавіча: „Модны шляхцюк“, „У іншым шчасьці няшчасьце схавана“ (1903), „Двойчы прапілі“ (1910), „Старажовы курган“ і „Сын Даніла“.

„Модны шляхцюк“ ставіўся па ўсіх кутках этнографічнай Беларусі і па-за яе межамі рознымі драматычнымі гурткамі і Дзяржаўным тэатрам столькі раз, колькі ня ставілася ні адна п'еса на Беларусі. Ужо адно гэта сьведчыць аб высокай мастацкай даскана-

ласьці гэтай аднаактавай камеды Казіміра Карлавіча. У ёй паказана, як мясцовы шляхцюк Карчэўшчык, што захапляецца ўсім модным і выракаецца ўсяго роднага, сватаецца да скромнай вясковай дзяўчыны, каб забраць у свае рукі яе пасаг, і пры тым у часе першага-ж свайго прыходу нахрапам лезе да яе цалавацца. На гвалт, узьняты дзяўчынай, прыбягае бацька і выганяе Карчэўшчыка. У сваты прыходзіць са сватам і з гарэлкаю, як патрабуе звычай, мясцовы вясковы хлапец, які, не без адказу, кахае дзяўчыну. Гуляюць заручыны, на якія ўлятае абарваны сабакамі Карчэўшчык і патрабуе ад гаспадара плату за гарнітур. Той згаджаецца, але прапануе зараз-жа аддаць гарнітур. Гарнітур хлапцы здзіраюць сілком і выяўляецца, што манішка і паджак, адзеты на голае цела. Распачата і скончана дзея вельмі ўдала, — паказана жвава і пераконваюча, характары выяўлены жывымі, быццам выхапленымі з жыцця. Асяродкавы адмоўны тып камеды Карчэўшчык усімі сваімі словамі і ўчынкамі даводзіць канчатковы малюнак дзеі, а ўласна, што ўся яго нахапаная ў чужынцаў культура ляжыць на голым нікчэмным целе, што ў яго няма ні сумленьня, ні гонару, ні здаровага розуму, што нават яго зьнявага да ўсяго роднага — нахапаная павярхоўная і нікчэмная. Паказаць агульную нікчэмнасьць гэтага тыпу і забіць яе здаровым сьмехам удалося пры гэтым Казіміру Карлавічу без усялякай тэндэнцыі і надуманасьці. Для Карчэўшчыка папаўся і адпаведны сват — такі-ж бяспрыныцны, на ўсё згодны дзеля посьпеху, вясковы падхалім. Каб вышла культурна, не як у мужыкоў, яны і прыходзяць да гаспадара па адным, тым больш падкрэсьліваючы сваю нікчэмнасьць. Сам гаспадар, другі сват, дзяўчына і хлапец — заручоныя, ня хваляцца сваёй мужыцкай культураю, але і не выракаюцца яе. У іх чуецца сіла прастаты, у якой крыецца і харакство. Вельмі прыгожа паказана, як рэагуе дзяўчына на пропозыцыю выйсьці замуж спачатку за Карчэўшчыка, а пасля — свайго хлопца. У гэтым, як і ва ўсіх дробязях наогул, выявілася найдасканалае веданьне народнага быту Казімірам Карлавічам. Вялікае нацыянальнае значэньне „Моднага шляхцюка“ ў нас, у Савецкай Беларусі ужо зьменшылася да мінімуму, але сацыяльнае яе значэньне і мастацкасьць будуць трымаць яе на аматарскай і дзяржаўнай сцэне яшчэ дзесяткі год, калі ня больш, падобна „Женитьбе“ Гоголя на расійскай сцэне.

Рэшта драматычных твораў Казіміра Карлавіча так і засталіся без канчатковай апрацоўкі.

У п'есе „Ў іншым шчасьці няшчасьце схована“, накіданай ў чатырох частках, на жаль, больш расказана, чым паказана, як парабак

Астap пакахаў дачку ўдавы Прузыны, у якой службыў. Марыля таксама кахала яго. Але матка думала, што Астap ня пара дачцы, бо бедны ды і ў салдаты павінен быў ісьці. І, калі ён сапраўды пашоў на службу,—новы парабак горш рабіў, і Марылі прышлося зарабляць у дварэ. Там да яе чапіўся паніч і, урэшце, пры дапамозе аканомы спаў і згвалціў яе. Марыля змарнела і памерла „і дзіця чужь усьпелі ахрысьціць“. Астap, вярнуўшыся дадому і ўведаўшы ўсё, пашоў у двор і дакараў паніча; той кінуўся біцца, і Астap забіў-бы яго, каб не перашкодзілі дворныя. Астapa пасадылі ў турму, і пан шмат грошай завёз у горад, каб яго добра засудзілі. Піліп, брат Марылі, абяцаўся не дараваць панічу. Ужо з гэтага ходу дзеі і з трапнай абрысоўкі характараў і ўмоваў разгортваньня здарэньняў. відаць, што калі-б жыцьцёвыя ўмовы дазволілі Казіміру Карлавічу канчаткова апрацаваць рэч, то з яе вышла-б вялікай соцыяльнай значнасьці драма.

„Двойчы трапілі“ — няскончаная драма ў 4 частках, таксама як і папярэдня, завязваецца на аснове соцыяльнай няроўнасьці ўдавічэнкі Ёўка і Хоўры, дачкі заможнага селяніна, што ўзаемна кахаюць адно другога. Тутака, дзякуючы вялікаму ліку асоб, аўтар удала пачаў паказваць старое жыцьцё вёскі і шкодную ролю п'янства ў ім, а таксама ўжо ў пачатку пасьпеў выявіць некаторыя паасобныя характары. Аснова драмы складаецца з таго, што Ёўка і Хоўра, як казана, кахаюцца. Бацька Хоўры—Пракоп хоча выдаць яе толькі за багатага, але любіць добра выпіць і прапівае дачку гультаю Атрыхону, які прапіў яе другому і сам пабег з карчмы, пачуўшы, што вясковая бывалая дзеўка Наста зьбіраецца за некагась замуж. Прыяцелі Ёўка дамагаюцца ад Пракопа згоды на прыход Ёўка ў сваты. На гэтым дзея трэцяя часткі трэцяй і абрываецца.

„Старжовы курган“—таксама пачатак вялікага твору, але застаўся толькі драматычным нарысам у трох зьявах, у якіх паказваецца, як казак Мікола пакахаўся з дачкою карчмара Хэйнаю. Ваявода таксама ўпадабаў Хэйну, „а яна яго ані блізка“. Калі-ж ваявода найшоў на падалунак Міколы з Хэйнай, то моцна зазлаваў і рашыў папомсьціцца. З гэтай мэтай ён паслаў Міколу ў самае небясьпечнае месца, на старжовы курган, сачыць за рухам татар, якія ішлі на край. Казак заснуў на варце і яго пабудзіла красуня Бульляна, якую ён бачыў, заблудзіўшы ў лесе і набрыўшы на табар бежанцаў ад татараў. Выяўляецца, што Мікола і Бульляна ўпадалі адно другога і на гэтым дзея абрываецца. Як бачым, і тутака дзея завязана на аснове соцыяльнай няроўнасьці, але адбываецца яна ўжо ў пэўных старасьвецкіх абставінах.

Такі-ж гістарычны характар мае і чацьверты няскончаны драматычны твор Казіміра Карлавіча—„Сын Даніла“. У ім у трох дзеях ужо ўдала паказана змаганьне за родны край на аснове пэўных бытавых умоваў.

Такім чынам, Казімір Карлавіч выявіў у сваіх драматычных творах багатыя здольнасьці беларускага драматурга, але і тутака, як і ў апавяданьнях, большасьць засталося няскончаным, калі ня думаць, што няскончаныя толькі чарнавыя накіды, а скончаныя арыгіналы дзесь загінулі. Бясспрэчна адно—і драматычнай яго творчасьці побач з беднасьцю ня спрыяла тое, што ён не друкаваўся ў такой меры, як іншыя тагочасныя і пазьнейшыя беларускія пісьменьнікі. А апошняму ў сваю чаргу спрыялі некаторыя разыходжаньні Казіміра Карлавіча з тагочаснымі беларускімі культурнікамі па пытаньнях соцыяльных і культурна-нацыянальных, аб чым гутарка ніжэй.

Характэр Беларусі Казімір Карлавіч паказваў ня толькі ў літаратурных, але і ў выяўленча-мастацкіх творах. І калі ў галіне літаратурнай ён быў адным з першых у новай літаратуры, то ў галіне апошняй ён быў адзіным і выключным пачынальнікам новачаснага беларускага мастацтва.

Што-колічы аб яго мастацкай чыннасьці можна знайсці ў яго перапісцы. Так выдавецкая суполка „Загляне сонца“... у 1906 годзе прасіла яго рабіць рысункі да сваіх уласных кніг і наогул, а ў 1909 г. яму была заказана вокладка да кніжкі Я. Коласа „Другое чытаньне для дзетак беларусаў“. У лістох з турмы Казімір Карлавіч шмат разоў успамінаў аб сваёй мастацкай працы. „Я тутака патроху малюю, можа што зароблю на будучча“,—пісаў ён жонцы (21.8.1910). „Пытаеш, Ганнулька, што малюю,—малюю я галоўкі беларусаў і сцэнкі з камернага жыцьця“ (23.9.1910). Але гэта камернае жыцьцё амаль не давала матар’ялу для рысаванья: „А, дзетачкі, дамагаецца рысункаў, а я бачыце ня маю што рысаваці, усёроўна як і пісаці; няма ў вуме матар’ялу. А вы патрывайце да паўлета, пакуль я прыеду і прывязу вам рысункаў“ (11.4.1911). Казімір Карлавіч усё спадзяваўся на будучыну, калі ён будзе на волі і зможа больш тварыць і пазбавіцца ад турэмнай нуды: „Пішаш, штоб рысаваць дзецям, а тут мне ніякай ахвоты рысаваць няма... Нарысаваў-бы я вам што, да лянуюся, ужо вы мяне выбачце. Бог дасьць скора ўжо прыеду, то і нарысую вам пад вашу каманду, а то ня ведаю як вам угадзіць—і сьвінні ня добра і дзеці пагана... але нечага рабіць, паспытаю вам нарысаваць старцоў, калі з дзяцей ня рады“ (12.3.1911). І ўсё-ж на працягу

першай паловы свайго вастрожнага году ён рысаваў даволі шмат на аснове ранейшых сваіх успрыманьняў і ілюстрацыйных заданьняў сваіх таварышоў: „Маляваць я маляваў усё найболей беларускія тыпы, адно—два малюнкi з турэмнага жыцця, а то нарысаваў 12 рысуначкаў Якубу Коласу да яго твораў“ (17.12.1910). Надзеі-ж Казіміра Карлавіча на працу на волі ня зусім ажыццяўляліся. У яго пасля выхаду з турмы ня было адпаведных матар'яльных умоваў для мастацкай чыннасці. Ён нават варстата ня меў: „Хвігуру рэжу, рэжу да штось спору няма, бо напамяць ня помню, а для ўзору нічога ня маю, да і робіць без варстату пагана, адной рукой калупаю“ (26.11.1911). Апрача гэтых, ёсьць яшчэ два цікавых успаміны аб мастацкіх творах Казіміра Карлавіча ў лістках яго блізкага прыяцеля Лукаша да яго ж самога: „Хрыстос ваш стаіць каля сьценкі, як і стаяў, і ні да каго яму дзела няма“ (21.4.1910),—пісаў ён аб датурэмным творы Каганца, а пазьней успамінаў і твор, выкананы ў турме: „Теперешняя свабода (1917 г. М.К.) і лікованне пожоже на ту деву, ktorую ты рiсoвал кoгда-тo в тюрьме Ефiму. Она улыбаeтся і манiт, но eщe вeлiкaя пpoпacть впeрeдi дoбpaтbся дo нee“ (26.5.1917).

Мастацкіх твораў Казіміра Карлавіча захавалася вельмі мала і яшчэ менш вядома. Тое, што захавалася, належыць Беларускаму аддзелу Дзяржаўнай бібліятэкі, Дзяржаўнаму музэю, Музэю рэвалюцыі, Г. Кастравіцкай, С. Скандракаву і інш. Але ўсё гэта не самае каштоўнае, а тое, што належыць Дзяржаўнай бібліятэцы, складае выключна розныя пачатковыя праекты і накідкі.

Казімір Карлавіч, асабліва любячы мастацтва, працаваў у галіне скульптуры, маляўніцтва і рысаваньня, прычым працы па заказу ня любіў, а садзіўся за малюнак, разьбу, рысунак тады, калі яму надыходзіла ахвота.

Скульптурных прац яго мне вядома пакуль што толькі дзеве. Адна з іх, драўлянае ўкрыжаваньне Хрыста, вышынёю каля 90 см., згодна народнаму звычайу, афарбавана ў белы колер і толькі галава ў прыгожа завітым калючым вянку і рушнік ля пояса з розным народным орнамэнтам, ды вусы, бровы і невялікая барада—бурага колеру. Уся фігура вельмі портрэтная і нагадвае ўлюбёны тып беларуса ў рысунках Казіміра Карлавіча. Гэта праца датурэмнага часу. Другая—барэльэф са сланёвай косьці памерам каля 7,9×6,6 см. зроблена Казімірам Карлавічам у турме і адтуль была прададзена. Барэльэф нагадвае ўлюбёны ім і ў літаратурных працах і рысунках мотыў: размова хлапца з дзяўчынаю ля пералазу. Толькі тутака ёсьць пэўныя відазьмены. Плот у садовых кустах,

а за ім дрэва—стылізаваня. Дзяўчына сядзіць у левай частцы барэльефу тварам управа і правым бокам да гледача; калені яе прыходзяцца якраз на палове барэльефу, а ступені ног крыху правей апошняй. За ёю, тварам да яе і тулавам да гледача, з невялікім паваротам да дзяўчыны стаіць хлопец і трымае сваёй левай рукой яе левую-ж. Правая рука хлопца спушчана і хаваецца за галавою дзяўчыны. Дзяўчына ў кашулі, гарсэціку і спадніцы; хлопец—у кашулі, завязанай жычкай ля шыі і падпіразанай поясам, камізэльцы і звычайных штанох. У фігурах адчуваецца рух, напружанасць і настрой. Увесь барэльеф утварае моцнае ўражанне. У левым ніжнім рагу надпіс: „К. К. 1910 л.“. Ёсць яшчэ трэцяя невялічкая, таксама барэльефная праца Казіміра Карлавіча з славайскай косьці, вельмі падобная на гэту, з некаторым уплывам заходня-еўрапейскіх мотываў, але наконт яе яшчэ збіраем дадатковыя весткі аб сапраўдным паходжанні яе з-пад рукі Каганца.

Але мне пакуль што вядомы толькі чатыры працы Казіміра Карлавіча, прычым дзеве з іх на ўжытковых рэчах. Казімір Карлавіч наогул заўсёды вызначаўся ўжыткуўнасьцю свайго мастацтва. Яго творы—гэта альбо аздобы ўжытковых рэчаў, альбо ілюмінацыі кніжак, альбо праекты тых абставін жыцця, у якіх ён жадаў жыць—хаты, мэблі і да таго падобнае. Так, яго зімовы краявід зьяўляецца неадлучнаю часткаю палічкі. Яна складаецца ўласна з палічкі памерам каля $58,2 \times 22$ см., абгароджанай парэнчамі з птушкамі па кутох, яе сьценкі з малюнкамі і разных упорных бакавінах вышынёю каля 26,4 см., якія злучаюць сьценку з палічкай і падпіраюць апошняю. Парэнчы і бакавінкі аздоблены разным геомэтрычным орнаментам. Сьценка палічкі мае памер каля $54 \times 30,8$ см. і складаецца з некалькіх частак. Пасьля адваротнага гзымсу па краі яе ідзе кругом чыстая чорная палоска каля 2 см. шырынёю. За ёю, таксама кругом, чатырохкутнікам ідзе орнаментаванае стылізаваным расьлінавым орнаментам поле шырынёю каля 3,7 см. Уласна на ім стаіць малюнак памерам каля $12,7 \times 28,6$ см. Зьверху і па бакох яго абкружае чорны шлячок шырынёю каля 0,8 см., а за ім орнаментаванае поле маляваным геомэтрычным народным орнаментам светла-чырвонай, блакітнай, чырвонай, жоўтай і белай фарбамі, шырынёю каля 3 см. Бакавінкі, сама палічка і інш.—чорныя. Малюнак уяўляе найтыповы зімовы беларускі краявід па сьнегавым полі з берагу на занесеную сьнегам рэчку; уперад ад гледача ідзе страляц у кажуху з чорнай аблямоўкай, аўчынавай шапцы з зялёным верхам, ботах, падпіразаны поясам са стрэльбай пад левай пахай. Зьлева ад яго з-пад берагу відаць жывы жоўты пясочак і зялёная

верхаўінка, а далей па беразе—два вялізных дрэвы бяз лістоў і лявей пад імі—зялёныя елачкі. А яшчэ далей, ужо за рэчкаю, відаць край вёскі. Сьпераду ад чалавека бяжыць сабака па лёдзе, які прабіваецца сваім колерам з-пад сьнегу. На тым беразе стаіць абсыпаны сьнегам стог з бура-зялёным нізам. З правага боку ад стральца ў беразе рэчкі відаць кусты, чарот, асака. За стогам—рэшткі леташняй жоўтай травы, а за імі, цераз белое поле, на кругавідзе—лес у блакітна-зялёных колерах. Над усім—характэрнае хмарнае неба. Усё вытрымана ў рэальных тонах. У чалавеку відаць яго характар. Наогул усе характэрныя ўласцівасьці нашага краявіду перададзены дасканала. У ніжнім левым кутку надпіс: „К. Костровіцкі 31/VIII 1907 л.“. Другі малюнак Казімірам Карлавічам зроблен на дубовай кацёлцы, адпілаванай наўскос. Кара яе складае сваеасаблівую рамку і навакол малюнку—бурую палоску каля 0,5 см. шырынёю. Для раўнавагі за ёй пушчана чырвоная палоска каля 0,8 см. і чорны шлячок каля 0,2 см. шырынёю. Сам малюнак займае круг памерам каля 17×14 см. Фон зверху блакітны і кнізу пераходзіць у блакітна-зялёны. На ім паясны партрэт беларуса ў саламяным капялюш, белай кашулі з адкладным каўняром, завязанай ля шыі чырвонай жычкай і крышку расхіненай на грудзях і суконнай сьвітцы палага колеру са стаячым каўняром. Левай рукі ніжэй локця ня відаць; у правай, узьнятай на ўзровень пляча, звычайная люлька з мядзяным вечкам. З-пад капялюша звысаюць русыя валасы, а невялікая русая барада суладна карым вачам. Добра выяўлены асмьсьлены пагляд, рух да люлькі і вольнасьць ва ўсёй фігуры. Галава насаджана крышку ненатуральна. У нізе надпіс: „К. Костровіцкі“, а на адвароце: „На памяць от Віктора—4/III 1907 г.“. Трэці малюнак зроблен на каменным тапары памерам 9,6×6,5 унізе і ×4,3 см. уверсе. У зялёным лесе стралец ва ўсім белым: шапцы, кашулі і штанох. Толькі каўнер завязаны жычкай ды камізэлька чырвоная і рамень ад торбы цераз плячо. У руках стральца стрэльба нападзатове. Ва ўсёй фігуры тварам да гледача рух і напружанасьць. Па левым краі: „Duleby“ і ў левым ніжнім рагу: „К. К. 1909 г.“ Чацьверты, няскончаны малюнак на палатне памерам каля 32,2×24,5 см. вельмі характэрна паказвае, як сяляне пад хатай слухаюць лірніка. Малы павадыр, хлопчык на зямлі, дзяўчына і інш. дадзены надзвычайна тыпова з выяўленьнем характару і настрою кожнага.

21 вядомы мне малюнак тушшу больш рознастайна паказвае беларускую прыроду і быт. Усе малюнкi маюць невялікі памер менш 9×12 см. Восем з іх даюць нашы тыповыя дрэвы: дуб,

вярбу, елку, хвою, ільміну, топаль і бярозу і прызначаліся для адпаведных літар альфабэту ў лемантары. На трох паказаны дзік, воўк і бусел ля гнязда. Нарэшце: дрэнная хата і хата на два каміны, якую хацелася мець самому Казіміру Карлавічу, хлопец у полі за сахою з валамі, стралец з сабакам у лесе, выбары старога Рыгора на мядзведзя, лірнік з павадыром на ростаньках, бацька з сынам ля стала, матка за калыскай і за прасьніцай, на снях (нагадвае Пярова) і павіншаваньне Мікалая апошняга з новым рокам, калі ён ляціць потарч ад беларускага касара.

З рысункаў алоўкам больш скончаны і больш выдатныя: портрэт маткі Казіміра Карлавіча, сем портрэтаў яго таварышоў, чатыры карыкатуры на пахаваньне беларускай волі і інш. Рэшта рысункаў—толькі нататкі і накідкі, якія сьведчаць аб тым, што ў мастацкай чыннасьці Казімір Карлавіч амаль усебакова адлюстроўваў беларускую прыроду, заняткі і быт беларуса. Асабліва шмат праектаў орнамэнтальных аздобаў для гліняных вырабаў, вакон, лаваў, сталаў калёс, паліц, шаф, начовак, тапароў і самых розных іншых рэчаў. Казімір Карлавіч хацеў аздобіць усё тое, чым карыстаецца беларус. Ён вядома шмат розных ужытковых рэчаў, зробленых і аздобленых ім самім: ночвы, асадка, настольная скрыначка і інш.

Дзякуючы свайму дасканалому веданьню прыроды Беларусі і быту народу, сярод якіх ён правёў увесь свой век, Казімір Карлавіч здолеў у сваіх літаратурных і выяўленча-мастацкіх творах паказаць гэту прыроду і беларуса сярод яе так, што іх ня толькі бачыш, але і адчуваеш, ня толькі думаеш выкліканымі імі думамі, але і перажываеш іх. Яго творы—гэта першыя ластаўкі сапраўднага беларускага мастацтва, у аснове сваёй у той час сялянскага.

Вельмі характэрна і тое, што рознастайная мастацкая чыннасьць Казіміра Карлавіча ў значнай меры грунтавалася і на яго навуковай працы, а ня толькі на непасрэдным веданьні быту і прыроды. Самым важным і галоўным навуковым заданьнем у Каганцоў час ня толькі для яго творчасці, але і наогул, было зьбіраньне беларускага слоўніка. Казімір Карлавіч заўсёды жыў сярод сялянства, і гэта асабліва спрыяла яго слоўнікавай працы. Нават у частцы яго папер, якая захавалася, ёсьць звыш тысячы чарнавых запісаў часта народных слоў, што яшчэ часамі і цяперака невядомы літаратурнай мове. Казімір Карлавіч запісаў словы па сэнсу іх: імёны ўласныя, прыметнікі ласкальныя і г. д., а часамі па альфабэту. З найбольш цікавых яго запісаў можна адзначыць: а) назвы сваяцтва: залоўка, або залвіца, дзевяр, сястрэніца і сястрэніч, брата-

ніца і братаніч, стрый або стрэчны і інш.; б) розныя іншыя іменьнікі: пыца, мыза, чмыс, гал, земец, зубель, подкур, комса, чучка, цемравін, цэд, цыр, талька, тасьма, тонь, стрынгаль, пачынак, баяр, зяло, ёмка, памак і інш.; в) розныя прыметнікі: сьмялявы, панявы, мнявы, маторны, кваплівы, галюзны, красны, зазрывы, статэчны, мярэжаны, зяхраты, золкі, карабаты, чмары, пылкі, тужны, трамцівы і інш.; г) розныя дзеясловы: лютаваць, зырыцца, майначыць, смычыць, буяць, выцяць, петаваць, казіць, верадзіцца і г. д. Трудна знайсці слабое, нехарактэрнае слова ў яго слоўнікавых запісах.

Адначасна з запісваньнем словаў, Казімір Карлавіч збіраў і народныя песьні, казкі, прыказкі, гульні, абрады, і ўсё гэта пасля ўмела скарыстоўваў у сваёй творчасці. Але яго фольклёрныя запісы мелі ня толькі практычнае значэньне ў яго мастацкай творчасці, а і навуковае, бо запісваліся фонэтычна з адзначэньнем месца запісу і іншых даных.

Казімір Карлавіч вывучаў і гісторыю славян на Беларусі і, наогул, сьведкамі чаго засталіся чарнавыя часткі яго некаторых прац. Ён жа даў удалую спробу географічных нарысаў. Але больш за ўсё Казімір Карлавіч працаваў над вывучэньнем нашае мовы і звязаных з гэтым пытанняў азбукі, правапісу і граматыкі. У выніку гэтага ён пісаў, што „беларуская мова е адна з найстарэйшых і найчысьцейша з усіх моваў словенскіх: у ей меней як у другіх чужаземнага налёту; у ей захаваліся яшчэ ўсе хормы старыя пры спражэньні і пры скланеньні, і (яна) можа служыць як-бы ключам для ўсіх словенскіх моваў; яна дзеліцца на многа гутарак, але глаўным чынам на дзьве: на поўночну, чы—бок беларуску, і палуднёву, чы—бо палеску. Першая адлічаецца аканьнем, яканьнем, цёканьнем, дзёканьнем, мякчэйшымі зыкамі і с, і меней у ей старыны захавалася, а палуднёва—цвьярдзейшымі зыкамі, цввёрдым с, р і з, меншае аканьне і яканьне, слабое цёканьне і дзёканьне (а дзе і саўсім ня дзёкаюць і ня цёкаюць, за то бывае оканьне), примерам: *белар.* ня хоче, хачу, чаго, сягодня, у зямлі, цяля, дзеўка, меўса; *палес.* не хоче, хочу, ч’го—чога, с’годня, у з’млі, теля, діеўка, маўса“... У сувязі з такім поглядам на нашу мову Казімір Карлавіч яшчэ ў 1906 годзе спрачаўся з выдавецтвам „Загляне сонца“... у асобе В. Іваноўскага наконт таго, якую гутарку ўзяць у аснову новай літаратурнай мовы—чорнарускую ці беларускую. Ён, зразу мела, стаяў за першую, а Іваноўскі за другую. Да-рэчы, спрэчка ішла і аб слоўнікавым складзе мовы—Казімір Карлавіч быў супроць полёнізмаў. У сувязі з пытаньнем аб асноўнай гутарцы для літаратурнай мовы стаяла і пытаньне аб правапісе. Ён і Казімір Карлавіч меў

свой асаблівы погляд на вырашэньне яго, так, у свой час ён пісаў у рэдакцыю „Нашай Нівы“ (у гэтым выпадку цалкам захоўваем напісаньне арыгіналу): „Псылаю я ў поважаную Рэдакцыю Ношой нывы одну статцю, котору Украина побоялася надруковаці яко крамольную, і прошу ея надруковаці, і адно пазвольце мне паложыць адзін варунок, а меновіце: статці которыя буду пісаць друкуйце так як ены напісаны не зменываючы правописма. Я, бачыце хоча штобы вашу газету уси беларусы могли чытаці і штобы мали з ея хорысьць, а не адна борысоўшчына і вилейшчына. Бо, хоч Вы гневайцеся не гневайцеся, а мушу сказаць, што, так як цяпер выйходзіць, ена шырока не розьйдзецца, бо большая часьць белорусоў не може ея чытаці з прычыны правописма. Як, прымером, можа ея чытаці могылевец которы безударное о гаворыць як *ы*, або полешук которы окае, а нават і самому акаючэму складней будзе адличыць кота ад ката, коня ад каня, вада од вада і далей, як ката од ката, каня од каня, вада од вада. А також зауважце і тое, што акаюшчыя беларусы бэзударное о і е гавораць не як а і я, а як бы штось неясное нито а, нито о, нито ы і тажэ мягкіе я-е-и, адно у водных местдох перэсильвае той зык у другых—другы, у трэйцях, трэйці, а чэцьвертых ниводзін з их не перэсильвае. А да ўсего гэтаго беларус, убачыўшы вашэ правописмо, думае што гэта на смех з яго мовы гэтак пишуць много з того шкоды выйходзіць“ (чарнавы накідак без даты).

Вось галоўным чынам у гэтых пытаньнях, побач з шмат якімі іншымі, былі ў Казіміра Карлавіча і ўсёй яго групы разам з Палуянам, разыходжаньні з віленскай і пецярбургскай групамі беларускіх дзеячоў. Наколькі Полуян, Богдан і інш. прымыкалі да вышэй паказаных меркаваньняў Казіміра Карлавіча пакуль што невядома. Але разыходжаньні былі моцныя і ёсьць думка, што яны, побач з іншымі прычынамі, у значнай меры прычыніліся расчараваньню і самагубству Палуяна. Усё ж Казімір Карлавіч, як і Палуян, стаяў вышэй звычайнай варожасьці да „Нашай Нівы“ і выпісваў яе сваім знаёмым сялянам, што відаць з лістоў і таго і другога.

Пытаньні альфабэту ня менш важныя чым пытаньні правопису і над імі Казімір Карлавіч працаваў бадай больш, чым над апошнімі. Ён цярпліва і дасканала вывучыў расійскую, лацінскую, славянскую і арабскую азбукі, шукаючы найбольш адпаведных знакаў для беларускіх гукаў. Адначасна ён спрабаваў практычна ўкласьці беларускую азбуку, аб чым сьведчаць шматлічныя проэкты ў яго чарнавых паперах. Адзін з іх, з тэорэтычным угрунтаваньнем, складаецца з наступных начарна накіданых думак (на жаль, у су-

часнай азбуцы, якой карыстаемся, няма знакаў для перадачы Каганцовага проэкту і прыходзіцца перадаваць іх сучаснымі знакамі ці словамі ў дужках): „Усе людзі стараюцца наладзіць пісьменнасць так, штобы яна была як можна прасцейшая, а затым і лягчэйшая для навучання. Адно адны разумеюць, што калі ў абэцадзе меней знакаў, то яно лягчэйшае, а памойму разуменьню трохі ня так: бо калі мала знакаў звычайных, то на адзін зык прыходзіцца ставіць колькі знакаў, як прымерам: у англікаў, хранцузаў, да навошта далёка шукаці, калі і ў нашых суседзяў палякаў, калі трэба паставіць *х, ч, ш*, то мусім пісаць *ch, cz, sz*, што дужа затрудняе навуку граматы. Калі-ж бо прыняці на ўсякі зык асаблівы знак, то хоч будзе трудней трохі наўчыцца гэтых знакаў, але пісаць ужо будзе шмат лягчэй. І славянскае абэцадла і е найлепшае з усіх зўрапэйскіх, бо яно падходзіць да ўсіх славянскіх гутарак, адно пачамусь яго закінулі, а пільнуючыся якойсьта моды стараюцца пісаці лацінскімі знакамі, каторыя ні да воднай з цяперашніх моваў не падходзяць, а тым болей да беларускае мовы, каторая багата зыкамі. Отож я паспытаю ўлажыць беларусам на пробу абэцадла, каторае бы найболей падходзіла да іх мовы. Возьмем перш аднагалосныя: *а*—як і ўсякае *а* і *к* яму-ж мяккую *я*; *е* і мяккае *э*, хоч у беларусаў яно трайка гаворыцца—цвѣрда, мякка і сярэдне, такжэ як і *ы*, но дзеля ўпрошчання возьмем толькі два—*ы* і *і*, а беларус сам няхай вымаўляе іх, як яму лягчэй; далей *о*, *ё*, але трэба ведаць, што *о* без усіленьня голасу (ударэння) у беларускай мове рэдка гаворыцца ясна, а адны гавораць як-бы *а*, іншыя—як *ы*, а толькі пінчукі гавораць *о*. У цяперашніх кнігах пішуць *а*, а я пасулю ў такім разе пісаць (цвѣрды знак *М. К.*) і адпаведну ёй мякку (яць *М. К.*), а такжэ *о* з прыдыханьнем (славянскае он *М. К.*), каторае можна гаварыць калі з яго пачынаецца слова, як *го*, або *во*, а ў сярэдзіне слова—то як *оу*; *у* з прыдыханьнем (асобны знак *М. К.*), прымерам *уліца* = *вуліца*, або *гуліца*, і мяккае *ю*. Цяпер возьмем сагалосныя: *б, в, г, д*, але *д*, калі стаіць перад мяккім зыкам беларусы найболей гавораць *войстра*, з прысьвістам і цяперашнія пісьменьнікі пішуць *дз*, а памойму лепей прыняць асаблівы знак *д* (рукапіснае хвостом уніз *М. К.*), далей *ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, у, ў, й, х, ч, ц, ш, т* мяккае такжэ гаворыцца з прысьвістам і пішуць *цв*, а мы возьмем (асобны значок *М. К.*)“.

Далей Казімірам Карлавічам дадзены проэкт уласна беларускіх знакаў і прыклады словаў з іх.

Гэтыя цікавыя думкі зноў-жа засталіся толькі думкамі, бо ў царскія часы ня было адпаведных матар'яльных і юрыдычных

умаваў для ажыццяўлення такога праекту: патрэбны былі зьезды, якія адбываюцца зараз, для паразуменьня ўсіх культурнікаў, або вялікія грошы на практычную выдавецкую працу новым шрыфтам. Ані дазволу на першыя, ні грошай на іх і на другое ні Казімір Карлавіч, ні беларускі народ ня меў і ва ўмовах царату ня мог мець.

Дбаючы аб асьвеце народу на яго роднай мове, Казімір Карлавіч працаваў і ў гэтым кірунку. Ён улажыў „Беларускі лемантар або першую навуку чытаньня“, кніжку для дзіцячага чытаньня, частка якой ужо была атрымана выдавецкай суполкай „Загляне сонца“... аб чым сьведчаць лісты В. Іваноўскага да Казіміра Карлавіча, пераклаў „Гутаркі аб небе і зямлі“ і г. д.

Лемантар ня мог быць вялікім, бо трэба было, каб ён танна каштаваў. Вось кіруючыся на гэта, Казімір Карлавіч і даў усю навуку чытаньня ў невяліччай кніжачцы. Увесь матар’ял укладзены па гукавому мэтаду. „Даўней вучылі чытаць год, або і два, а цяпер і ў два месяцы навучыш—пісаў аўтар у прадмове да лемантара. Не паказывай зараз усіх знакаў, а так, як тут напісана: знак за знакам і адразу вучы чытаць цэлы склад і слова, склад за складам. Ня так, як раней вучылі: бэ-а-ба, а зразу б-а-ба. Пакуль пачнеш вучыць чытаць у новым месцы, прачытай раду, што дробнымі знакамі напісана“. Гэтыя рады сапраўды ў значнай меры дапамагалі для навучаньні. На кожную літару дадзены выстарчаючы матар’ял для навучаньня. Апошні ілюстраваны рысункамі Казіміра Карлавіча. У канцы лемантара дадзена некалькі цікавых дзіцячых апавяданьняў, а таксама тлумачэньне паняцьцяў гуку і літары, знакаў прыпынку і інш. і, урэшце—цыфры і лацінскі альфабэт. Да апошняга на жаль не дадумаліся яшчэ найноўшыя ўкладальнікі лемантароў, а навука лацінскаму альфабэту на роднай мове палегчыла-б у далейшым вельмі важную справу навучаньня чужаземным мовам, якая пакуль што ў нас у поўным заняпадзе. Апрача лемантара, Казімір Карлавіч укладаў і граматыку беларускае мовы, часткі якой захаваліся ў яго чарнавых паперах, а некаторыя тэрміны ўвайшлі ў сучасныя выданьні граматык.

Аб кніжцы для дзіцячага чытаньня можна судзіць толькі па тых абрыўках, якія засталіся ў чарнавых паперах нябожчыка. Але такія рэчы, як апавяданьні аб птушках, аб першым сьнезе і паляваньні на зайца і інш. паказваюць Казіміра Карлавіча як глыбокага знаўца дзіцячай псыхолёгіі, задач навучаньня і адпаведнай мовы для апавяданьняў такога роду.

У кірунку веданьня і скарыстаньня ўласна папулярнай мовы Казімір Карлавіч выканаў вялізную працу выкладаньня на бела-

рускай мове „Гутарак аб небе і зямлі“, што ў той час было асабліва цяжка, бо ўсе тэрміны трэба было знайсці самому і ён здолеў іх знайсці на роднай мове. На жаль, гэта каштоўная кніжка яшчэ ўсё не перавыдана нашымі выдавецкімі ўстановамі.

І жыццё і творчасць Каганца выклікалі і выклікаюць захапленне і павагу да сябе. Нават царскі ўрад выявіў гэту павагу ў вечнай апецы над ім у турме, якую прымусова даваў двойчы на пражыццё, а таксама і Е. Карскі ў сваёй адмоўнай ацэнцы працы Каганца. Але апошні, пішучы, што „вообще оң большой сепаратист і ненавістнік всего русского“, перабраў меру. Каганец у адным з сваіх вершаў пісаў:

„Што сваё сыноч,
Ня чурайся жа
І чужому-ж ты
Навучайся жал (1907),

а гэта ўжо сьведчыць, што ня ўсё чужое, у тым ліку і расійскае ненавідзеў Каганец. Але ўсё-ж мы павінны ахвотна адзначаць не задаваленьне царату і Карскага Каганцом, бо каб яны маглі яго пахваляць—мы-б гэтым самым яго такога, як маем, ня мелі-б. Супроцьлегла, чым царат і Карскі, адзваваюцца беларускія культурныя дзеячы аб Каганцу. „Ад барадатай прысадзістай фігуры аўтара (К. Каганца. *М. К.*), насіўшага кажух, боты і падпіразанага поясам, вяла такой моцнай несакрушымай верай, што „Беларусь трэба падымаць“,—пісаў А. Уласаў. „Пачаў ён (К. Каганец *М. К.*) пісаць з 90 гадоў, у часе пашырэння твораў Багушэвіча, але стаіць у гэтым часе зусім самабытна, орыгінальна, па-за ўсякімі ўплывамі і перайманьнямі“,—адзначыў М. Гарэцкі, а невядомы аўтар констатаваў што „ён (К. Каганец. *М. К.*) лічыцца духоўным бацькам усіх працаўнікоў беларускага руху“. Аб літаратурных творах Казіміра Карлавіча вельмі добра адзваўся С. Ясяновіч, М. Багдановіч і іншыя беларускія літаратары і культурнікі наогул. Трапіна адзначыў вартасці драматычных твораў Казіміра Карлавіча Язэп Дыла: „Усе яны (драматычныя творы *М. К.*) былі апублікаваны Я. Лёсікам і сьведчаць аб вялікіх магчымасцях, якімі валадаў пісьменьнік: ён добры назіральнік быту, чулы сэрцам чалавек і добры психолёг (як прыгожа раскрыта ім першае каханьне вясковага хлапца і дзяўчыны!), якая сакавітая, а і простая разам мова ў яго гэрояў“... Таксама яскрава вызначаны і мастацкія здольнасці Казіміра Карлавіча В. Ластоўскім: „другога такога знаўца псыхікі і быту беларусаў, як Каганец, беларусы дагэтуль ня маюць паміж сваёй інтэлігенцыі

Гэта асабліва кідаецца ў вочы пры азнаямленні з яго мастацкай творчасцю: з паміж усіх новачасных беларускіх мастакоў толькі адзін Каганец умеў нарысаваць сапраўдны тып беларуса "... Гэты шэраг дадатных водгукаў аб Казіміру Карлавічу можна было-б значна павялічыць.

Але, разам з тым, у біяграфічных нататках пра Казіміра Карлавіча яшчэ шмат легендарна-романтычнага, яго творы не сабраны і невядомы шырокім колам. Вось аднэй з найпільнейшых задач беларускай навукі і зьяўляецца высвятленьне жыццяпісу К. Каганца, зьбіраньне, упарадкаваньне і вывучэньне яго твораў, а таксама апублікаваньне іх.

Бібліяграфія (па картатэцы Дзяржаўнай бібліятэкі з маімі дадаткамі).
 1. Пра К. Каганца: Ясяновіч С. (Аб творчасці К. Каганца) „Наша Ніва“, Вільня 1910, № 7, ст. 109. М. Б(агдановіч), (Упамін аб Каганцу) „Наша Ніва“, Вільня 1911, № 4, стар. 55. М. Б(агдановіч), (Упамін аб Каганцу) „Колядная пісанка Вільня“, 1913, стар. 9. Карусь Каганец „Беларускі Шлях“, Менск, 1918, № 49. Уласаў А., К. Кастрэвіцкі і Г. Татур „Беларускі Шлях“, Менск, 1918, № 51. А. Л. Каганец „Гоман“, Вільня, 1918, № 46. Дзьве страты „Вольная Беларусь“, Менск, 1918, № 20-21. Карусь Каганец „Беларускае Жыццё“, Вільня, 1919, № 14. Карскі Е. Каганец. Карусь „Белоруссы“ т. 3, в. 3, гр. 1922, стар. 400—401, 160, 162, 165. Бурбіс А. (Упамін аб Каганцу) зб. „Беларусь“, Менск, 1924, стар. 180. Гарэцкі Максім „Карусь Каганец „Гісторыя беларускае літаратуры“, М.-Л. 1924, ст. 265-267. Шлюбскі А. (Аб політычных карыкатурах К. Каганца) „Маладняк“, Менск, 1927, № 10 ст. 75-76. Н. Б.—і Палкае сэрца (памяці К. Каганца) „Савецкая Беларусь“, Менск 1928, 115. Мачульскі В.—К. Каганец, як пісьменьнік і грамадзянін „Савецкая Беларусь“, Менск, 1928, № 115. Власт. Да характарыстыкі Каганца (успамін) „Савецкая Беларусь“, Менск, 1928, № 115. П. Творы Каганца: у „Нашай Ніве“, Вільня. 1910 г. Кобзар (верш), № 3; 1911 год: Сьцяты камень (верш), № 27; Навасадзкае замчышча, № 35, Журавель і Чапля, № 44, Прылукі, № 30; у „Гомане“, Вільня, 1918 г.: Навасадзкае замчышча, № 47; Сьцяты камень, № 46; у „Вольнай Беларусі“ Менск, 1917 г.: Халера 40 року. Навасадзкае замчышча, № 15; Засульскія турэ. Ваўчок, № 16; 1918 г.: Адкуль вязюля ўзялася, № 29; Прылукі. Вітаўка. Чым болей хто мае. Ня той міл, № 32; Вандроўка кроплі вады. Скрыпач і ваўкі. Машэка, № 33; Такая доля, № 36; у „Беларусі“ Менск, 1919 г.: З папераў К. Каганца, № 39; Нёман; Гадка пра Галубка. Чы праўда гэта. Дума пра кн. Рамана Сангушку. Пра пана Левскага. Старажовы курган. Валяцкая. Царская служба. Былое (вершы), № 43; Старажовы курган (драма), № 46; Збор. Наша доля маладзецка (вершы), № 44; Наш покліч. Наш сымбол. Плач беларуса (вершы), № 45; Беларус. На мобілізацыю. Палессе (вершы), № 48; Каляды (верш), № 53; Двойчы пранілі (драма), №№ 53, 54, 55; Парада, № 49; У іншым шчасці няшчасце схована (драма), № 49; 1920 г.: Год, № 1; З рэфэрату на калядны сход № 6; Сын Даніла (драма), №№ 70, 74; у „Беларускім Жыцці“, Вільня, 1919 г.: Жніва (верш), № 10; у „Беларускіх ведамасьцях“. Вільня, 1921 г.: Адважна, брацьця (верш) № 7; у „Вольным Сьцягу“, Менск 1921 г.: Да настала бо мае сьвятанька. Лясы, бары і дубровы. У тры шляхі ідуць ляі. З Багдана Залескага (вершы), № 2; у „Зорках“ Менск, 1921 г.: „Нашыя птушкі: Ва-рона. Крумкач. Груган або грач. Галіца. Сарока. Сіневаронка. Сойка. Шпак.

Мірза і дрозд. Салавей. Іншыя птушкі № 2; у розных іншых выданнях: Маліты (верш). „Першы беларускі каляндар“ „Нашае Нівы“, Вільня 1920, ст. 59; Наш символ (верш) „Беларускі каляндар“ „Нашае Нівы“, Вільня, 1911, ст. 78; Кобзар (верш) „Беларускі каляндар“ „Нашае Нівы“, Вільня 1912, ст. 88; Што кажух, то ня вата „Беларускі каляндар“, Вільня 1914, ст. 101; Модны шляхцюк. Бытавая камедыя ў адной дзеі, „Сцэнічныя творы“, 1918, сш. 2, ст. 5; Адважна брацьця, наперад ідзіце (верш) „Каляндар Заранка“, Менск 1919, ст. 9; Бутрымава прыгода. Страшнае заклінаньне. З нашага жыцця. На сплаў. На сплаве. Тры аленыны. Забойства ў пушчы. „Адраджэньне“, Менск 1922, сш. 1, ст. 126; асобныя выданні К. Каганца Беларускі лемантар або першая навучаючая чытаньня, Пецярбург 1906, ст. 30; Тое-самое лацінскімі літарамі: Гутаркі аб небе і зямлі. На беларускую мову перавярнулі К. Кастроўіцкі і С. Шаўлоўскі. Пецярбург 1907, ст. 68; Модны Шляхцюк. Бытавая камедыя ў 1 дзеі, Пецярбург, 1910, ст. 22; У іншым шчасці няшчасце схаваў Вільня, 1919, ст. 12.

Кнігапіс

Беларуская лірыка ў Латвіі

Першы крок. Зборнік вершаў туртка маладых беларускіх поэтаў у Латвіі. **Літаратурны куток** газэты „Голас Беларуса“ ў Рызе. **Ластаўка.** Зборнік вучнёўскіх твораў у Латвіі. **Школьная праца.** Часопіс Дзвінскай беларускай гімназіі.

Ня глядзячы на моцны ўціск Беларускай меншасці ў Латвіі, Беларуская літаратурная чыннасць развіваецца там даволі хуткім тэмпам. Ужо выявілася значная колькасць поэтаў з сялян і гарадзкіх работнікаў, якія свае творы амяшчаюць амаль выключна ў вышэйназваных выданнях.

Галоўнае месца ў іх творах, зразумела, займаюць мотывы змаганьня за свае сацыяльныя і нацыянальныя правы. Поэта *В. Рацын* кліча:

„Змагайся народзе за лепшую долю!
У змаганьні есьць шчасце тваё!
Прачніся хутчэй і здабудзь сабе волю,
Навострыўшы востра лязьзе!

* * *

Ня дай ты на здэкі народу чужынам,
Прышоўшым ня звана да нас;
Ня дай насмяхацца над мовай злачынцам
У нявольны гаротны твой час!

* * *

Ня дай ты навекі загнуць у няволі
Даяцям і унукам тваім,
Ня дай ім прапасці у вечнай нядолі,
Жывучы пад дахам сваім!“
Змаганьне беларускіх сялян і работнікаў у Латвіі мае шмат агульнага са змаганьнем за тое самае Беларусаў у Заходняй Беларусі. Да таго пісаць аб апошнім можна

ў Латвіі значна вальней, чым аб інтарэсах беларускай меншасці ў самой Латвіі. І вось другі poeta, *К. Езавітаў* у моцных радках свайго ўдалага вершу заклікае яшчэ паднявольных беларусаў Заходняй Беларусі да ўпартага змаганьня:

„Народзе мой, народ мой беларускі,
Зноў над табой падняў нагайку польскі пан,
Зноў у турму з палосак бедных, вузкіх
Пагнаў цябе Пісудзкі—палітычны хам!
Нясудца крыкі, стогнуць у хатах маткі,
Маўчыць турма... Лукішкі—беларускі гроб!

Дрыжаць, схіліліся, зусім шчарнелі хаткі
Кіпцём крывавым зноў белы арол па-скроб...

Дняпро, Дзвіна, бацькі плямён Кры-віцкіх,

На бераг ваш імкнецца польскі бот!
„Ратучы Эўропу з хмараў бальшавіцкіх“,
Крывёй крывіцкай хочуць ускрывяніць чарот!

Крыві? Крыві зноў хоча „ожэл бялы“?
Зноў паншчыну Пісудзкі хоча завясьці?
Дык хай-жа зноў скрыжуюцца штыхоў удары,—

Рахубы старыя прышоў ужо час зьвязаць!
„Турма народаў“, ты ўваскросла ў Польшчы!

„Як вольны з вольным“—ужо сталася маной!

Лёс беларуса ўжо ня будзе горшы.
Калі палеткі ўспыхнуць новаю вайной!
Было калісь,—мы ў бойку ішлі з касамі,
Мы галаруч змагаліся з панамі і царом.
Але цяпер і мы разумней сталі
І галаруч у бойку не пайдзём!
Ужо грывяць і ў нас свае гарматы,
Ужо й са стрэльбаў мы наўчыліся страляць,

І ў чыстым полі, здалёк роднай хаты,
Не нам адным галовы прыдзецца складаць!..
Народзе мой!—Ці чуеш сваю сілу?
Ці бачыш сам, як узрос і умацнеў?
Ўздымі руку і... ўдар! Няхай у магілу
Загове паншчыну твай справядлівы гнэў!“

Зусім слушна аўтар разумеє, што ў чарговай бойцы пролетарыята з эксплэататарамі беларускія работнікі і сяляне Заходняй Беларусі будуць біцца не адны. Яны могуць перамагчы толькі з пролетарыятам Польшчы і іншых краёў і анархічна ня выступаць.

Усякае, самае нявіннае нават, змаганьне з пануючай буржуазіяй за свае нацыянальныя і соцыяльныя правы прыводзіцца ўрэшце рэшт або да зьнішчэньня дыктатуры буржуазіі, або да турмы для актыўных змагароў. Так было і ў Латвіі, калі латыскія нацыяналісты ў 1924 г. стварылі вядомы беларускі процэс. Уся актыўная беларуская інтэлігенцыя была кінута ў турму. І вось зьвязаныя з гэтым момантам барацьбы настроі таксама адлюстраваны ў творах маладых поэтаў.

Здавалася-б, што сырыя мурны турмы, вузкая нара, у якой прыходзіцца сядзець, павінны задушыць жывога чалавека. Аднак, не; змагара не пераможаш; яго думкі—вольныя; яны

„дунаюць ня тут!
— З селянінам у полі, з вуглякопам
у нетрах...
Ня ўздэнуць на думку аковаў і пуг!“

Але асноўнае закаханьне латвійскіх беларускіх поэтаў яшчэ, зразумела, не да гораду, а да вёскі:

„Ты месца дзяцінства майго,—
Нікому цябе не дарую“,—

кажа поэт *С. Шаўцоў*. Часамі ў маладой поэткі *В. Казлоўскай* гэта закаханьне ў вясковую Беларусь даходзіць да экстазу:

„Бажніца мая ты сьвятая,
У аправе з садоменных стрэх,
Як цябе ня любіць дарагая,
Твае сьлёзы і сонечны сьмех!“

Яшчэ большая, бадай любоў выяўляецца ў шматлічых вершах

аб замілаваньні роднай мовай. Пোэта за роднае слова, як і за волю бацькаўшчыны і долю братоў, га-тоў памерці:

„За гонар айчыны, за роднае слова,
За лепшую долю братом—
Я ўмерці адвагай заўсёды гатова
У змаганьні з няпраўдай і злом!“

Нацыянальны ўдзік выклікае змаганьне за нацыянальна-культурнае разьвіцьцё, за родную мову. Але поэты яшчэ ня зусім цьвёрдыя ў сваіх соцыяльных перакананьнях. З любові да Беларусі, у іх часамі вырастае фэтышызацыя апошняй:

„У куце больш ня маю бажніц,—
Мапа там. А на ёй—Беларусь.
Ёй адной я цяперака малюсь,
Перад ёй штодня падаю ніц“.

Рэлігійны дурман падмацоўваецца дурманам нацыяналістычным. Не выпадкова з гэтым зьвязаны ксёндз (*Э. Вайводзіц*):

„З-за Дзвіны да нас у Прыдзруйск
Ксёндз Цыкота прыяжджаў
І з амбоны, даіўна неяк
Сэрцы рушыў, прабуджаў“.

Ён вось пастараецца заснаваць у сэрцах цёмнага люду новы нацыяналістычны дурман і ўзмацніць на аснове яго рэлігійны. Заміж таго, каб змагацца з гэтым, каб не разьвіваць з натуральнага пачуцьця любові чалавека да таго месца, дзе ён радзіўся, шкоднага нацыяналізму; каб не забывацца, што родная мова—толькі сродак сувязі гораду з вёскай і хутчэйшага культурнага разьвіцьця,—за між усяго гэтага, поэт часамі разьвівае гэты нацыяналізм. Ён забываецца, што ў сьведомага латыскага, польскага, беларускага і д. г. п. работніка і селяніна адзіны сьцяг, чырвоны. Ён выдумвае бел-чырвона-белы сьцяг, пад які кліча змагацца ўсіх беларусаў; гербам бярэ сябе—герб літоўскай бур-

жуазіі і ўслаўляе яго. Усё гэта зьяўляецца найлепшым сродкам страціць сувязь з масамі. За такімі прызывамі ніхто нават у Латвіі не пашоў. Ужо можна адзначыць адмаўленьне ад гэтага дурману: пасьяля вядомага беларускага працэсу ў Латвіі такія вершы ў маладых поэтаў ня сустракаюцца, а соцыяльная сьвядомасьць значна ўзмацнілася. Са здаровай любоўю да вёскі поэта Я. Воркуль у першую чаргу адзначае яе беднасьць:

„На ўсіх дахах цвіце-велянецца мох,
Быццам фарбай якойсьці абліты!
А за вёскаю нівы—палоскі вузкія,
Няма мейсца каня зварачці.
З камяністых узгоркаў здабыткі малыя,
Часам хлеба й сабе не здабыці!“

Сялянскае жыцьцё вельмі цяжкае. Зямлі вельмі і вельмі мала. Селяніна вечна мучыць думка як і дзе яе здабыць. І вось малады неспрактыкаваны poeta часамі памылкова думае, што зямлю можна будзе здабыць надмернай працай (Вана):

„Толькі братка не ляніся,
А працуй да поту.
Пасьяля працы адпачынеш
Ды паеш у ахову.
А мо' з часам і прыкупіш
Дзе-які шасточак.
Не табе, дык хоць для дзетак
Будзе свой куточак“.

Ён не паказвае селяніну, што дробная ўласнасьць—гэта тупік, з якога ён ня выйдзе. Гэты шасточак, 3—4 дзесяціны зямлі дзеткам прыдзецца дзяліць, а пасьяля самім, як і бацьку, надмерна працаваць для новай куплі, а яе можа і ня быць. Рэч зразумелая, што ня ў гэтым выратунак...

У творчасьці маладых поэтаў падрабязна адбіваецца іх жыцьцё ў школах, іх перажываньні, іх жаданьне далей вучыцца, але унівэрсытэт для іх недаступны...

З бытавых малюнкаў даволі цікавы сваім трагізмам малюнак сьмерці маткі (М. Слосман). Бацька паслаў для маткі новую пасьцельку, адзеў новую сукню, заміж газоўкі запаліў сьвечкі; матцы ўжо лягчэй — яна ня стогне; людзі пяюць; дзіця просіць татку ня плакаць і—

„Хай толькі людзі ўсе выйдучь
ад нас,
Песьні хай скончаць свае.
Я ўжо казаў ім, казаў ужо
ня раз—
Ідзіце ад мамкі маеі!“

Часамі адмоўныя бакі жыцьця вёскі выклікаюць вострую сатыру (П. Сакол):

„Хто што-дня па нашай вёсцы
П'яны семяніць?
У чьей кішэні ў пляшцы
Самагон бульчыць?“

Хто падпіўшы на гулянцы
Робіцца сьвіньнёй;
З кледзі бацькаў скарб цягае,
Мочаны сьлязой?

Хто штотыдзень каля плоту,
Як быдлё ляжыць?
Хто, калі паманіш чаркай,—
За сто вёрст бяжыць?“

Хто ад п'янаства і лайдацтва
Ходзе сам ня свой,
Клычыць дзевак па закуцьцям,
Сыпе мацярнёй?

Хто для стараі, хворай маткі
Столькі сьлэз дае,
Што яна іх бяз устанку
Дзень і ноч ліе?

Хто ў магілу гоніць бацьку?
Хто прадажны сам,
Прадае сваю зямельку
Панскім прыхвастаням?

Хто за буйствам ды разбоі
Па турмам-бы гніў,
Каб чыноўніцкім—чужацкім
Лізуном ня быў?

— Гэта (сорамна прызнацца!)
Сын зямелькі тэй.
Скуль паходзіць сын народу
Лесаўчык—герой!“

Да вышэйапісанага тыпу часамі далучаюцца Паўлюкевічы ў Латвіі—тэтарайцы і пігулеўцы, што

гандлююць беларускай нацыянальнай меншасцю. Іх поэта гоніць прэч:

„Адыйдзіце ад нашага шляху
Тыя, імя чыё—тарашы!
Ваша месца ня тут, каля
сьцягу,—
Ваша месца,—дзе лічаць
грашы!“

Гэты верш ужо ўласна пераходзіць у, так кажучы, грамадзкі быт. У галіне апошняга поэта (*Э. Вайводзіш*) радзіць настаўніку, ня глядзячы на ўсе перашкоды і пагрозу турмы, ня чурацца грамадзкай працы:

„Ня бойся ты працы
грамадзкай,
Што крывам прыносе
карысьць,
Ня бойся і злосьці чужацкай
Што хоча часамі загрызьць“.

Ад гэтага ён пераходзе да ўдзелу ў выбарах у Сойм

(*А. Ёжык*):

„Сьмела, браты, прыступайце
Да выбараў у сойм,
І для долі выбрайце
Верных дзеячоў!“

Поэта радзіць ня верыць пану
(*М. Талерка*):

„Ён на ганку спрытна кажа
І цябе зямлей так вабіць,
А ў сойм улезе, што пакажа?
Во, цябе як ён абманіць!“

У любоўнай лірыцы часамі адчуваецца чадны анархізм (*Я. Воркуль, М. Талерка, В. Казлоўская*), але ўсё ж каханьне ў шмат каго з поэтаў зьяўляецца здаровым, глыбокім радасным пачуцьцем, што параджае новыя сілы (*Н. Мікалаева*):

„Прытуліся хутчэй—
Да грудзі ты маеі!
Ты змарыўся ў змаганні з
няволяй!“

Табе песьню сьпяю,
Новых сіл надаю,
Каб лягчэй дасягнуць шчасьця-
долі“.

Вершы на тэмы асабістага жыцця зусім не шматлічныя. Часта толькі адзначаецца як цяжка там дзяўчатам вучыцца. Хлопцы яшчэ сяк-так змагаюцца з беднасцю. А дзяўчаты, калі да беднасьці далучыцца яшчэ асабістае гора ці хвароба,—гінуць. Каля дзесятку вершаў маладой беларускай літаратуры ў Латвіі напісаны як надмагільныя пліты для сваіх таварышоў. Але пераможаныя пакідаюць змагацца жывых і просяць:

„Не ганьбіце, што я... што я
мярта!“

Часамі поэта (*Б. Рык*) выказвае сваю зморанасьць, пачуцьцё адзіноцтва, бо—

„Замкнут кальцом
І жасьцерам пасеян,
Бяз цёпла, бяз сьвятла,
Ва ўдадзе жорсткай зла—
Жыцьцёвы шлях заваян
Ліхім віхром“.

Наогул-жа асноўны тон маладой поэзіі оптымістычны, моладзь хоча вучыцца і каза пра сябе

(*А. Бартуль*):

„Мы моладзь, дык будзем для
краю раднога
Верная, шчырая сіла—
падмога!“

Такім чынам з пачаткаў творчасці маладых беларускіх латвійскіх поэтаў відаць, што яны ўжо перамаглі хваробы свайго росту ва ўмовах буржуазнага ладу і пачынаюць у сваіх творах адлюстроўваць жыцьцё прыгнечаных беларускіх сялян і работнікаў у Латвіі, становяцца магутным голасам беларускай грамадзкасці ў Латвіі.

Вывучэньнем, крытыкай твораў сваіх тварцоў у Латвіі яшчэ ніхто не займаўся. Трэба-б было наладзіць гэта ў гурткох пры беларускіх школах. Наогул-жа дасьледваньне сваёй творчасці і жы-

вая сувязь з работнікамі і сялян-
намі, шляхам вусных выступлень-
няў поэтаў на сходах апошніх—
вось дзеве грунтоўныя неадклад-
ныя задачы беларускай літаратуры
ў Латвіі

А. Стаход.

„Для будучыны дарам не за-
гіне“. **Алесь Дудар. Вежа. Выд.**
БДВ, Менск. 1928 год, ст. 59.
Цана 65 кап.

Шчырая любоў да роднае кра-
іны займае пачэснае месца ў мо-
тывах творчасці Алеся Дудара.
З вялікім замілаваньнем малюе
ён мінулае і сучаснае свае баць-
каўшчыны.

У той-жа час у зборніку зусім
выразна выступае і клясавая лінія
Алеся Дудара, яскрава выступае
ўся ненавісьць яго да паноў, да
абшарнікаў, да буржуазіі, якая
яшчэ дагэтуль трымае ў сваіх кіп-
цюрох амаль палову нашае баць-
каўшчыны. І братам сваім, якія
стогнуць у белаяпанскай няволі
прысьвечаны не адзін з радкоў
„Вежы“.

У большасьці выпадкаў мотывы
нацыянальныя ў творчасці Ду-
дара пераплятаюцца з мотывамі
соцыяльнымі. І гэта зусім пра-
вільна: нацыянальнае змаганьне
не зьяўляецца для нас самамэтаю,
для нас яно зьяўляецца толькі
сродкам да ўзьяняцця агульнага
культурнага ўзроўню нашых пра-
цоўных мас.

„І заход і ўсход з нязв'язаных
вякоў
выдатных мастакоў сусьвету
падарылі
і толькі Беларусь падрэзаныя
крыльці
аздобіла ў нядолю боль і кроў“.
(ст. 12).

Гаворыць Дудар. І прычыны
гэтага заняпаду для Дудара зусім
ясныя. Яны ляжаць у тым, што:

„Мы з году ў год
з убогіх ураджаяў
за сьмерць і за жыцьцё плацілі
чынш.“

Каму, каму мы ніў сваіх
ня жалі?
апякуноў над намі—хто-б
зьлічыў?
(ст. 14).

Апякуны гэтыя ў мінулым. Праў-
да—яшчэ і цяпер перапоўненыя
лепшымі сынамі беларускага пра-
цоўнага народу астрогі Вільні,
Горадні, Беластоку, Берасьця, Пін-
ску. Праўда, у Косаве разьіюша-
ныя паны яшчэ расстрэльваюць
беларускіх сялян толькі за тое,
што:

„Выйшлі яны з грамадой
з горам сваім, з жалёбай,
раны і крыўды свае
вынеслі ў белы сьвет“...

(ст. 17).

І Дудар верыць, што:

„Устане і наша зара,
бедны дабраны край!
У бурах засыпле жвір
межы на цэле жывым“...

(ст. 18).

Большасць вершаў зьмешчаных
Дударом у „Вежы“ прасякнуты ба-
дзёрасьцю. Дудар верыць, што пры-
дуць сьветлыя „Палаючыя“ дні.
Ён з надзеяй глядзіць на буду-
чыну, бо ведае, што:

„На сьценах варшаўскіх
вакзалаў
рахункі напішам мы сталью
штыхоў,
пад воблеск сусьветных
пажараў“.

(ст. 23).

І тады, калі рэволюцыя зьніш-
чыць да шчэнтэ соцыяльна-эконо-
мічныя ланцугі, якімі дагэтуль
яшчэ скаваны нашы браты з
Заходняй Беларусі, калі ня будзе
больш эксплёатараў і эксплёа-
таваных, тады ня будзе і нацыя-
нальнага ўціску, тады вырашана
будзе нацыянальнае пытаньне,

тады перад намі будзе шырока адчынены шлях культурнага развіцця, культурнага ўздыму шматмільённае нашае працоўнае масы.

Дудар верыць у гаты культурны ўздым, ён верыць, што ў сваім культурным будаўніцтве пасяля шматвяковага заняпаду Беларусь дасягне нябывалых вышынь, калі:

... прыгажэйшы ў свеце край
для будучыны дарам не загіне—
і сотні Рафаэляў і Чэліні
у фарбах бацькаўшчыны нашай дагараць—
(ст. 12).

Увесь зборнік „Вежа“ — вельмі сур'езны і паказвае, што памылкі ў Дудара ўжо ў мінулым, як у мінулым у яго і тыя пэсымістычныя настроі, што так выразна выступаюць у некаторых вершах з папярэдняга яго зборніку „І заляцісьцей і сталёвей“.

Наогул вершы Дудара ў пераважнай сваёй большасці эмоцыянальна моцна насычаныя, дынамічныя, ня толькі паводле формы, але і паводле зместу, паводле агульнае свае пабудовы.

Характэрна, што нават вершы пісаныя з прычыны розных афіцыйных урачыстасцяў, юбілеяў ці сьвят не схэматычныя, наадварт,

надзвычайна цёплыя. У іх Дудар умее даць сапраўдныя перажыванні, паказаць жывых людзей з іх го-рам і з іх радасцямі. У іх адчуваецца душа аўтара.

На вялікі жаль, эмоцыянальнасць натуры Дудара мае і дрэнныя бакі: ён захапляецца ня толькі тым, што бачыць навакол сябе, ён захапляецца і літаратурай, якую ён чытае, яе тэматыкай, яе настроямі.

Адгэтуль часам (хаця, трэба сказаць, рэдка) некаторыя яго вершы выходзяць ня зусім самастойнымі. Мы лічым, што сіла таленту Дудара бязумоўна ў дастатковай ступені высокая, каб гарантаваць яго ад патрэбы каго-кольвек насьледаваць. Але акурат таму, мы змушаны вымагаць ад яго больш крытычных адносін да свае творчасці.

Ня глядзячы на ўсе свае хібы, ня глядзячы нават на тыя нежаданыя ўхілы, якія ў мінулым прасочваліся ў яго творчасці, чытач ўсё-ж такі адчувае, што Дудар наш, пролетарскі поэт. І „Вежа“, як і кожную наогул яго кніжку, мы вітаем, як новы ўклад у беларускую пролетарскую літаратуру.

Яндраг.

Навука, літаратура і мастацтва

Vivat Academia!

13 кастрычніка г. г. Цэнтральны Выканаўчы Камітэт і Савет Народных Камісараў БССР выдалі пастанову аб рэарганізацыі Інстытуту Беларускае Культуры ў Беларускаю Акадэмію Навук, адзначаючы, што Інбелкульт за кароткі час існавання разгарнуў шырокую навуковую працу ў справе развіцця беларускай культуры і іншых нацыянальнасцый БССР і вывучэння яе прыродных багаццяў; сваёй працай мабілізаваў лепшыя навуковыя сілы Беларусі і правёў значную працу па фармаванні кадрў маладых навуковых працаўнікоў.

Вынікі навуковай дзейнасці, — гаворыцца ў пастанове, — далі магчымасць Інбелкульту ўстанавіць трывалую навуковую сувязь і супрацоўніцтва з цэлым шэрагам навуковых устаноў Саюзу ССР, саюзных савецкіх рэспублік і замежных краін. Навуковы аўтарытэт Інстытуту Беларускае культуры ўсё больш павялічваецца як сярод шырокіх колаў працоўных мас, так і культурных працаўнікоў нашай краіны.

Маючы на мэце далейшае палічбленне навуковай працы ў мэтах сацыялістычнага будаўніцтва, а таксама стварэнне магчымасці яшчэ больш інтэнсіўна развіваць навуковую дзейнасць у галіне беларускай культуры і даследчае працы ў БССР, яшчэ больш згуртаваць усіх вучоных

і стварыць найбольш спрыяючыя умовы падрыхтоўкі новых кадрў вучоных з шэрагу рабочых і сялян — таму і адбываецца рэарганізацыя Інбелкульту ў Беларускаю Акадэмію Навук.

Рэарганізацыя, паводле пастановы, павінна быць скончана да 1 студзеня 1929 г. — да юбілею дзесяцігоддзя БССР.

Літаратурныя навіны.

* *Міхась Зарэўкі* напісаў п'есу пад назвай „Белыя ружы“. П'еса будзе друкавацца ў чарговых нумарох „Маладняка“.

* *Андр. Александровіч* напісаў у г. г. вершаваны раман „Нараджэнне чалавека“.

* *Дзяржаўнае Выдавецтва Украіны* здала ў друк альманах „*Нова Білорусь*“ памерам да 20 друкаваных аркушаў. У альманах увайшлі пераклады 30 сучасных беларускіх прозаікаў і поэтаў.

* *Іл. Бараўка* піша аповесць з сучаснага жыцця беларускіх рабочых. Сюжэт для аповесці ўзяты з жыцця рабочых шпалернай фабрыкі.

* *Я. Ліманойскі* напісаў другую, зусім самастойную частку апавядання „*Адшуканы скарб*“ — „*У палоне*“.

* *М. Гольдберг* — падрыхтаваў да друку зборнік мастацкіх нарысаў, пад агульнай назвай „*Факты*“. Зборнік мае выйсьці ў выданні выдавецтва „*Чырвоная Зьмена*“.

* *Бабруйская філія „Маладняка“* выдала чарговы, другі збор-

нік творчасці сяброў філіі „Уздым“.

* *Цішка Гартны* ў снежні г. году святкуе 20-цігадовы юбілей сваёй літаратурнай дзейнасці. З мэтай адзначэння юбілею Наркамасветы стварыў спецыяльную камісію для ўшанавання юбіляра. У Менску і па акругах будзе праведзены шэраг вечароў творчасці пісьменьніка. Літаратурнае аб'яднанне „Польмя“ да юбілею выдае спецыяльны зборнік „Польмя—Цішку Гартнаму“.

* *Паўлюк Трус* рыхтуе да друку зборнік новых вершаў „Чырвоныя ружы“.

* *С. Дарожны* друкуе ў БДВ зборнік вершаў „Васільковы россып“.

Беларускае музычнае жыццё

Адным з асяродкаў беларускага музычнага жыцця бязумоўна зьяўляецца Беларускі Дзяржаўны Музычны Тэхнікум, узнікшы яшчэ ў 1924 годзе. У сучасны момант у тэхнікуме існуюць класы: сьпеваў, раялю, скрыпкі і віолончэлі, спецыяльныя класы ўсіх інструмантаў сымфонічнага аркестру, тэорыі кампазіцыі і народных беларускіх струмантаў.

Перад класай тэорыі кампазіцыі пастаўлена заданьне падрыхтоўкі беларускіх тэорэтыкаў і кампазытараў, аднак да апошняга году, дзякуючы існаваўшым настроям „композытараў ва ўсясветным памеры“, на падрыхтоўку беларускіх кампазытараў мала звярталася ўвагі ў навучальным пляне. Ня глядзячы на гэта зьявішча, ужо маюцца адзінкі—з вучняў класы кампазіцыі, якія асабліваю увагу ў сваёй працы звяртаюць на беларускую музыку (Любан). Сіламі тэхнікуму ў мінулым годзе былі дадзены паказы оперы „Фауст“

на беларускай мове. Опера „Русалка“ на беларускай мове будзе пастаўлена ў гэтым годзе. Акрамя маецца пераклад оперы Рахманінава „Алеко“, перакладаецца „Цырульнік з Севілы“—Расіні, „Даліна“—д'Альбера. Аркестровая класа паступова становіцца сталым сымфонічным аркестрам. Вялікі поспех мае класа беларускіх народных струмантаў (кіраўнік Захар), якая стварыла цэлы аркестр, у склад яко ўваходзіць 16 чым-балаў, жалейкі і некалькі ліраў. Выступленьні аркестру былі надзвычайна цёпла сустрануты менскім грамадзтвам.

Магілёўская дзяржаўная музычная школа мае класы сьпеваў, раялю, скрыпкі, віолончэлі, духавых струмантаў, абавязковыя класы раялю, тэорыі, гармоніі, гісторыі музыкі, свае хоры (дзіцячы і поўны), свой аркестр (да 36 чал.). Школа абслугоўвае рабочыя масы Магілёву наладжаньнем канцэртаў. Некаторыя з настаўнікаў школы прымаюць удзел у стварэньні беларускай мастацкай музыкі („Беларуская фортэп'янная фантазія“—Каранеўскай, „Беларуская рапсодыя“ для раялю—Боркуса, „Беларуская аркестровая фантазія“—Я. Пэўзнэра).

Акрамя гэтых навучальных устаноў існуюць невялікія музтэхнікумы ў Гомлі і Віцебску і музычныя школы ў Менску і Бабруйску.

У сучасны момант мы стаім перад фактам ператварэньня Беларускага музтэхнікуму ў кансэваторыю. У недалёкай будучыне Савецкая Беларусь будзе мець сваю вышэйшую музычную навучальную ўстанову.

У БДТ.

Другі Беларускі Дзяржаўны Тэатр абсталяваўся ў Гомелі, дзе ён

і прабудзе да 1 сакавіка 1929 г. у рэпэртuarы БДТ2 для паказу ў Гомелі ўключаны: „Разлом“—Лаўрэнава, „Цар Максімільян“, „Калі сьпяваюць пеўні“—Юр'іна. „Каля тэрасы“—М. Грамыкі, „Сон у летнюю ноч“—Шэкспіра, „Астап“—А. Глобы (пераапрацаваны), „Бакханкі“—Эўрыпіда, „У мінулы час“—Бэна, „Вечар беларускай камедыі“, вечар мініятуры, „На прадвесні“—М. Ільлінскага, „Рэйкі гудуць“ Кіршана. Мяркуецца ў гэтым годзе скончыць таксама „Гайавату“.

У лісьця 1 сакавіка тэатр на 2 месяцы (сакавік і май) пераяжджае ў Магілёў. Тэатр атрымаў запрашэньне прыехаць у Калінінск.

Новы беларускі тэатр

У Менску зганізаваўся і распачынае працу новы артыстычны коллектыў пад назвай „Наш тэатр“. На чале тэатру стаіць М. Красінскі. Рэжысэрскае кіраўніцтва вядзе артысты БДТ1—Ф. Ждановіч.

У рэпэртuar тэатру ўваходзяць наступныя пастановкі: „Босыя на вогнішчы“—паводле поэмы М. Чарота, „Гірт з воўчага логу“—Райцэса, у перакладзе Бываеўскага, „На стыку“—Цішкі Гартнага, „Будні“, „Паляваньне“, „Шляхамі рознымі“.

Як відаць з рэпэртuarу, тэатр зьяўляецца цалкам сучасным. Маладыя артыстычныя сілы і высокае мастацкае кіраўніцтва (Ф. Ждановіч)—абяцаюць тэатру будучыню.

З Ї М Е С Т

	Стар.
П. Галавач. Суседзі (аповяданьне)	3
✓ К. Каганец. Недрукаваныя аповяданьні	20
" " Недрукаваныя вершы	25
Ю. Гаўрук. Пераломнае (нізка вершаў)	27
І. Хадька * * * (верш)	30
І. Плаўнік. Спатканьне (верш)	31
С. Баранаў. Начныя цені (аповяданьне)	33
А. Звонак. Загай (поэма)	52
Гумар. На парнаскіх сьдзежках	66
✓ М. Касьпяровіч. Карусь Каганец	67
Кніганіс	103
Навука, літаратура і мастацтва	109